



รูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัตรอง (พัตสังเค็ด)  
ในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9



วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2563

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

รูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัตรอง (พัดสังเค็ด)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9



วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2563

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

STYLES AND CONCEPTS OF COMMEMORATIVE FANS (PHAT SANGKET)  
IN THE REIGN OF KING RAMA V TO KING RAMA IX



A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements  
for Master of Arts (ART HISTORY)  
Department of Art History  
Graduate School, Silpakorn University  
Academic Year 2020  
Copyright of Graduate School, Silpakorn University





59107210 : ประวัติศาสตร์ศิลปะ แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโท

คำสำคัญ : พัดสังเค็ด, งานอวมงคล

นางสาว รัชนิพร บุญสลั: รูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัดรอง (พัดสังเค็ด) ในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พัชรีสิริ เปรมกุลนันท์

งานวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัดสังเค็ด ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 ระหว่างกลุ่มพัดสังเค็ดสำหรับพระมหากษัตริย์ รวมถึงพระบรมวงศานุวงศ์ และกลุ่มพัดสังเค็ดสำหรับผู้ที่ได้รับตำแหน่งในราชสำนัก (ผู้ที่ไม่ใช่เชื้อพระวงศ์) ผู้วิจัยทำการรวบรวมรูปแบบพัดสังเค็ดในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 ที่มีหลักฐานสามารถระบุถึงลักษณะการออกแบบลวดลาย โดยปรากฏงานของช่างคนสำคัญ คือ สมเด็จเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และงานของช่างท่านอื่นไม่ปรากฏชื่อที่ร่วมสมัยกัน เมื่อรวบรวมหลักฐานพัดสังเค็ดแล้วจึงใช้ประเภทของการออกแบบลวดลายเป็นเกณฑ์ในการจำแนกกลุ่ม สามารถจัดกลุ่มได้เป็นพัดสังเค็ดที่ใช้อักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม หรือนาม และกลุ่มพัดสังเค็ดที่ใช้รูปภาพสัญลักษณ์

ผลของการวิจัยพบว่ามีรูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัดสังเค็ดทั้งสองกลุ่มเป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยการออกแบบพัดสังเค็ดมีพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงไปตามลำดับ ซึ่งมีความสอดคล้องกับปัจจัยต่างๆ เช่น

1. ปัจจัยที่สัมพันธ์กับชีวิต และบทบาททางสังคมของเจ้าของพัดโดยตรง ด้วยเหตุที่ลวดลายที่ปรากฏบนพัดจะมีความเชื่อมโยงกับเจ้าของพัดเสมอ
2. ปัจจัยที่สัมพันธ์กับตัวช่าง เนื่องจากธรรมเนียมของช่างเป็นส่วนสำคัญในออกแบบลวดลายบนพัดสังเค็ด
3. ปัจจัยที่สัมพันธ์กับการติดต่อกับต่างประเทศ และการนำเทคโนโลยีใหม่เข้ามาในแผ่นดินรัตนโกสินทร์ ผู้วิจัยพบว่าพัดยุคหนึ่งมีรูปแบบที่เปลี่ยนไปเป็นงานที่มีอิทธิพลทางตะวันตก และกรรมวิธีการผลิตใหม่ที่เข้ามา เช่น การพิมพ์หิน ทำให้เกิดลวดลายที่ต่างไปจากเดิม

พัฒนาการของพัดสังเค็ดที่ผู้วิจัยนำมาศึกษา ทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัดสังเค็ดแต่ละช่วงเวลา ทั้งในกลุ่มพัดสังเค็ดสำหรับพระมหากษัตริย์ รวมถึงพระบรมวงศานุวงศ์ และกลุ่มพัดสังเค็ดสำหรับผู้ที่ได้รับตำแหน่งในราชสำนัก (ผู้ที่ไม่ใช่เชื้อพระวงศ์) ทั้งนี้เพราะนัยยะสำคัญของการถวายพัดสังเค็ด คือ เพื่อระลึกถึง และเพื่อกุศลแก่เจ้าของพัด จึงเห็นการที่สร้างสรรค์ลวดลายที่สัมพันธ์กับเจ้าของพัดในมิติต่างๆ เป็นต้น

59107210 : Major (ART HISTORY)

Keyword : Phat Sangket, funeral ceremony

MISS RATCHANEEPORN BOONSALUB : STYLES AND CONCEPTS OF COMMEMORATIVE FANS (PHAT SANGKET) IN THE REIGN OF KING RAMA V TO KING RAMA IX THESIS ADVISOR : ASSISTANT PROFESSOR PATSAWEESIRI PREAMKULANAN, Ph.D.

The objective of this research was to study patterns and concept of designs of the commemorative fans in the reign of King Rama V to King Rama IX used by the Kings, royalties, and noble family members (who were not royalties). The researcher gathered the commemorative fans from the reign of King Rama V to King Rama IX of which designs and patterns characterized the work of one important artist, H.R.H. Prince Narisara Nuwattiwong, and other contemporary artists whose names were anonymous. Then, the researcher was able to categorize the commemorative fans into groups, which are commemorative fans decorated with the Kings' signatures, the royalties' and nobilities' initials, and those with figures and symbols.

The research indicates that the patterns and concept of designs of the commemorative fans from the two groups are similar. The designs were consecutively developed by several influences such as;

1. Roles and lifestyles of the direct owners (the patterns appearing on the fan were always related to the owners)
2. The artists (the pattern on fans were greatly influenced by the artists' preference)
3. International relations and technology imported in Rattanakosin period (It was found that the commemorative fans from a certain period had western artistic influences and were produced by new technology such as lithography which created a different style of patterns).

The development of the patterns and designs of the commemorative fans in each categorization i.e., King, royalties and noble family members reflects different influences from different periods. The importance of a commemorative fan was to be a memorial and to gain merit to its owner, therefore we always see a relation between the artistic styles and the owner's life in many aspects.

## กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความกรุณาจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พัชวีสิริ เปรมกุลนันท์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ให้คำแนะนำปรึกษา และเสียสละเวลาตรวจแก้ งานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ถูกต้องและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง กรุณาเป็นประธานในการสอบวิทยานิพนธ์ รวมถึงท่าน ดร. สิโรตม์ อภินันท์รัชต์ธร ซึ่งเป็นกรรมการภายนอก ที่ให้คำแนะนำ และข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัย

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์ รองศาสตราจารย์ ดร. ประภัสสร ชูวิเชียร รองศาสตราจารย์ ดร. เชษฐ ติงสัญชสี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ ประสบการณ์และแนวคิด ทำให้ผู้วิจัยมีพื้นฐานความรู้ กระบวนการคิดและระเบียบวิธีวิจัย ในวิธีทางประวัติศาสตร์ศิลปะ

ขอขอบคุณทุกแหล่งข้อมูลที่ทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาจนสมบูรณ์

ขอขอบคุณมารดา อาจารย์ และเพื่อนสนิทที่คอยสนับสนุน รวมถึง เพื่อนร่วมรุ่นรหัส 59 และพี่น้องประวัติศาสตร์ศิลปะหลายท่าน ที่ไม่อาจกล่าวนามได้หมดในที่นี้ สำหรับความช่วยเหลือด้านข้อมูล และให้กำลังใจ คอยไถ่ถามความคืบหน้าในการค้นคว้าวิทยานิพนธ์เสมอมา

สุดท้ายนี้ขอขอบคุณตัวเองที่พากเพียร อดทน และตั้งใจในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ตลอดระยะเวลาหลายปี ความกรุณาที่ได้รับจากรายนามข้างต้นนี้ผู้วิจัยระลึกถึงเสมอ ขอขอบคุณ



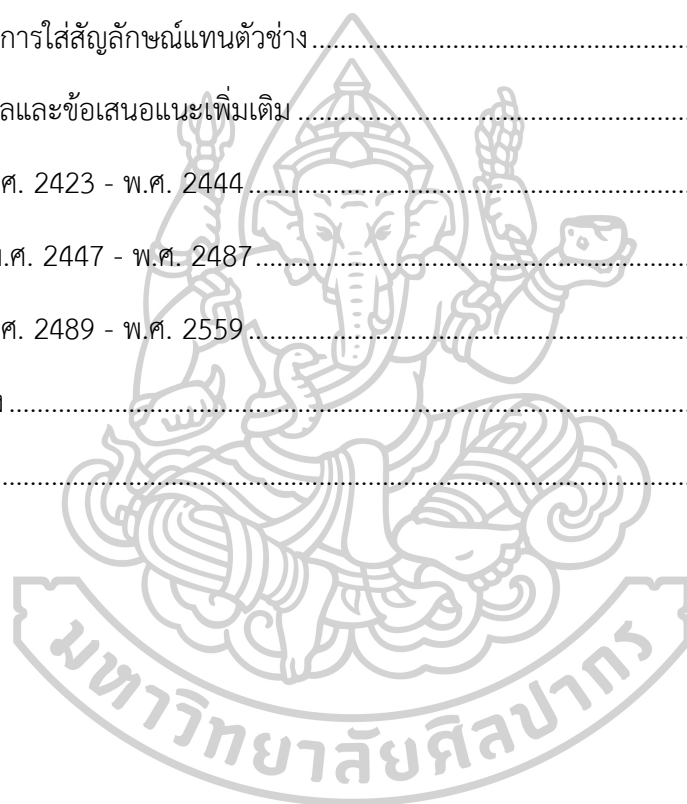
รัชนีพร บุญสลัป

## สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญภาพ.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	4
3. สมมติฐานของการศึกษา.....	4
4. ขอบเขตการศึกษา.....	5
5. นิยามศัพท์.....	5
6. ขั้นตอนของการศึกษา.....	5
7. วิธีการศึกษา.....	5
8. แหล่งข้อมูล.....	6
9. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
บทที่ 2 ความหมายและวิวัฒนาการของตาลปัตร พัดสังเค็ด.....	7
2.1 ความหมายของตาลปัตร.....	7
2.2 พัดในพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์.....	10
2.3 ประเพณีการถวายพัดในงานพระราชพิธี.....	13
2.4 ประเพณีการถวายพัดเป็นเครื่องสังเค็ด.....	22

บทที่ 3 การจัดกลุ่มการออกแบบลวดลายบนพัดสังเค็ด .....	33
3.1 กลุ่มพัดสังเค็ดที่ปรากฏอักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม หรือนาม .....	34
3.1.1 พัดสังเค็ดสำหรับพระบรมวงศ์ ในรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 9 .....	35
3.1.2 พัดสังเค็ดสำหรับผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการบริพารที่มีเชื้อพระวงศ์) .....	106
สรุปรูปแบบกลุ่มพัดสังเค็ดที่ปรากฏอักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม หรือนาม .....	123
3.2 กลุ่มพัดสังเค็ดที่ใช้สัญลักษณ์รูปภาพ .....	124
3.2.1 พัดสังเค็ดสำหรับพระบรมวงศ์ ในรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 9 .....	125
3.2.2 พัดสังเค็ดสำหรับผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการบริพารที่มีเชื้อพระวงศ์) .....	161
สรุปรูปแบบกลุ่มพัดสังเค็ดที่ใช้สัญลักษณ์รูปภาพ .....	177
บทที่ 4 วิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการออกแบบพัดสังเค็ด .....	210
4.1 การออกแบบพัดสังเค็ด ในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 9 .....	211
4.1.1 การใช้อักษรย่อพระปรมาภิไธย และพระนาม .....	211
4.1.2 การใช้สี .....	212
4.1.3 การใช้รูปภาพสัญลักษณ์ในการสื่อความหมายที่เกี่ยวข้องกับเจ้าของพัด .....	213
4.1.3.1 การสื่อความหมายของลวดลาย .....	215
4.1.3.2 การใช้สิ่งอื่นแทนลวดลาย .....	215
4.1.4 การจัดวางองค์ประกอบบนพัด .....	216
4.1.5 การใส่ความเชื่อมโยงทางพระพุทธศาสนา .....	217
4.2 การออกแบบพัดสังเค็ดในงานศพผู้ได้รับตำแหน่งในราชสำนัก สมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 9 .....	218
4.2.1 การใช้อักษรย่อพระนาม และนาม .....	220
4.2.2 การใช้สี .....	220
4.2.3 การใช้รูปภาพสัญลักษณ์ในการสื่อความหมายที่เกี่ยวข้องกับเจ้าของพัด .....	221
4.2.4 การจัดวางองค์ประกอบบนพัด .....	224
4.2.5 การใส่ความเชื่อมโยงทางพระพุทธศาสนา .....	224

4.3 สรุปรูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัดสังเค็ด ในรัชกาลที่5 – รัชกาลที่9.....	225
4.3.1 ด้านวัสดุ.....	225
4.3.2 การดัดแปลงตัวอักษร.....	227
4.3.3 ด้านวิธีการทำลวดลาย.....	229
4.3.4 การจัดวางองค์ประกอบบนใบพัด.....	231
4.3.5 การใส่ความเชื่อมโยงทางพระพุทธศาสนา.....	231
4.3.6 การใส่สัญลักษณ์แทนตัวช่าง.....	232
บทที่ 5 สรุปลผลและข้อเสนอแนะเพิ่มเติม.....	233
ช่วงที่ 1 พ.ศ. 2423 - พ.ศ. 2444.....	234
ช่วงที่ 2 พ.ศ. 2447 - พ.ศ. 2487.....	235
ช่วงที่ 3 พ.ศ. 2489 - พ.ศ. 2559.....	238
รายการอ้างอิง.....	250
ประวัติผู้เขียน.....	257



## สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 รายชื่องานพระศพที่มีหลักฐานพดสังเค็ด ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 .....	25
ตารางที่ 2 พดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่5 - รัชกาลที่9.....	179
ตารางที่ 3 พดสังเค็ดในงานศพผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการบริพารที่มีเชื้อพระวงศ์) ใน รัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 .....	203





## สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 วาลวิชนี ประกอบด้วย พระเส้าขนหางข้างเผือก และพัดใบตาลขลิบทอง .....	9
ภาพที่ 2 เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์สำหรับพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ อันได้แก่ .....	10
ภาพที่ 3 ภาพพัดเปรียญ 9 ลักษณะพัดหน้านาง.....	16
ภาพที่ 4 ภาพพัดยศสมณศักดิ์พระครูสัญญาบัตร .....	16
ภาพที่ 5 พัดเปลวเพลิง.....	16
ภาพที่ 6 พัดแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์.....	16
ภาพที่ 7 พัดไอยราพต พระราชทานในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อปีระกา พ.ศ.2416 .....	20
ภาพที่ 8 พัดสังเค็ดในงานพระเมรุ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ บรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ เมื่อพ.ศ. 2423 .....	35
ภาพที่ 9 พัดสังเค็ดในงานพระเมรุ พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคนารีรัตน์ เมื่อ พ.ศ. 2430 .....	36
ภาพที่ 10 พัดสังเค็ดในงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ เมื่อ พ.ศ. 2430.....	37
ภาพที่ 11 พัดสังเค็ดในงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย ประไพพรรณพิจิตร นริศรราชกุมารี กรมพระเทพนารีรัตน์เมื่อ พ.ศ. 2430 .....	38
ภาพที่ 12 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดช และหม่อมแม้น ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา พ.ศ. 2451 .....	40
ภาพที่ 13 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2453 .....	42
ภาพที่ 14 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากนกวรรณเลขา พ.ศ. 2463.....	45
ภาพที่ 15 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุจิตราภรณ์ พ.ศ. 2463.....	47
ภาพที่ 16 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง พ.ศ. 2463 .....	49
ภาพที่ 17 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา พ.ศ. 2463 .....	52



ภาพที่ 18 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเชษฐาธิราช เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ.....	54
ภาพที่ 19 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์.....	56
ภาพที่ 20 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา พ.ศ. 2468 .....	59
ภาพที่ 21 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ พ.ศ. 2466.....	60
ภาพที่ 22 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา.....	61
ภาพที่ 23 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระราชาธิบดีลดาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ .....	63
ภาพที่ 24 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชโขดวง พ.ศ. 2472 .....	64
ภาพที่ 25 พัดสังเค็ดงานพระศพ สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก พ.ศ. 2472.....	65
ภาพที่ 26 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์.....	67
ภาพที่ 27 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ พ.ศ. 2474.....	69
ภาพที่ 28 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัญจนากร พ.ศ. 2475 .....	70
ภาพที่ 29 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ พ.ศ. 2478.....	72
ภาพที่ 30 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรประพันธ์รำไพ พ.ศ. 2476 ....	74
ภาพที่ 31 พัดสังเค็ดงานพระศพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอภินทรธิปา พ.ศ. 2477..	75
ภาพที่ 32 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยานุชิต กรมหมื่นพงษาดิศรมหิป พ.ศ. 2479 .....	76
ภาพที่ 33 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน พ.ศ. 2479..	77
ภาพที่ 34 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พ.ศ. 2481 .....	78
ภาพที่ 35 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระราชาธิบดีจุณา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ .....	80
ภาพที่ 36 พัดสังเค็ดงานศพเจ้าพระยาธรรมธาดาธิปัตติ (หม่อมราชวงศ์ป๋ม มาลากุล) พ.ศ. 2485	82
ภาพที่ 37 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ.2486 .....	83

ภาพที่ 38	พดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา พ.ศ. 2489.....	84
ภาพที่ 39	พดสังเค็ดงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร พ.ศ.2490.....	85
ภาพที่ 40	พดสังเค็ดงานพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พ.ศ. 2493	86
ภาพที่ 41	พดสังเค็ดงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ .....	87
ภาพที่ 42	พดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พ.ศ. 2493.....	88
ภาพที่ 43	พดสังเค็ดงานพระบรมศพ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พ.ศ. 2498 .....	90
ภาพที่ 44	พดสังเค็ดในงานพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตทรงมล พ.ศ. 2500.....	91
ภาพที่ 45	พดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา พ.ศ.2500.....	92
ภาพที่ 46	พดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านภาพรประภา .....	94
ภาพที่ 47	พดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร .....	95
ภาพที่ 48	พดสังเค็ดงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำไพประภา พ.ศ. 2522.....	96
ภาพที่ 49	พดสังเค็ดงานพระบรมศพ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พ.ศ. 2528.....	97
ภาพที่ 50	สังเค็ดงานศพ หม่อมราชวงศ์ศีกฤทธิ ปราโมช พ.ศ.2538 .....	98
ภาพที่ 51	พดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พ.ศ. 2538 .....	100
ภาพที่ 52	พดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา .....	101
ภาพที่ 53	พดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ.....	102
ภาพที่ 54	ซ้าย พดสังเค็ดงานพระเมรุ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี.....	104
ภาพที่ 55	พดสังเค็ดในงานพระศพ เจ้าจอมมารดาดวงคำ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2450 .....	106
ภาพที่ 56	พดสังเค็ดงานศพ พระยาประภากรวงศ์วรวิมลภักดี (ชาย บุณนาค) พ.ศ. 2451 .....	108
ภาพที่ 57	พดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาเที่ยง พ.ศ. 2456.....	109
ภาพที่ 58	พดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาสังวาล พ.ศ. 2456 .....	110

ภาพที่ 59 พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) พ.ศ. 2463 .....	111
ภาพที่ 60 พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาวาด ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2463.....	113
ภาพที่ 61 พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาโหมด พ.ศ. 2465.....	115
ภาพที่ 62 พัดสังเค็ดงานศพ หม่อมใหญ่ เทวกุล ณ อยุธยา พ.ศ. 2480 .....	116
ภาพที่ 63 พัดสังเค็ดงานศพ หม่อมเชื้อ วัฒนวงศ์ ณ อยุธยา พ.ศ. 2482.....	118
ภาพที่ 64 พัดสังเค็ดงานพระศพหม่อมเจ้าอัปสรสมาน กิตติยากร พ.ศ. 2482.....	119
ภาพที่ 65 พัดสังเค็ดงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมเอิบ ในรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2487.....	120
ภาพที่ 66 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านักขัตรมงคล กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ พ.ศ. 2496 .....	121
ภาพที่ 67 พัดสังเค็ดงานศพ คุณหญิงอุเทนเทพโกสินทร์ (เยื้อน บุณศิริ) พ.ศ. 2499 .....	122
ภาพที่ 68 พัดสังเค็ดในงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านภาจรจารัสศรีภทรวดีราชธิดา พ.ศ. 2432.....	125
ภาพที่ 69 พัดสังเค็ดในงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์ เมื่อ พ.ศ.2442126	
ภาพที่ 70 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ พ.ศ. 2442.....	127
ภาพที่ 71 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร พ.ศ. 2443.....	129
ภาพที่ 72 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร พ.ศ. 2444.....	131
ภาพที่ 73 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี พ.ศ.2447 .....	133
ภาพที่ 74 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย พ.ศ. 2450.....	136
ภาพที่ 75 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุพงษ์รัชสมโภช พ.ศ.2452..	139
ภาพที่ 76 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสถรรฐสุดา พ.ศ. 2455.....	141
ภาพที่ 77 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย พ.ศ. 2458.....	143
ภาพที่ 78 พัดสังเค็ดงานพระศพ หม่อมเจ้าหญิงปลื้มจิตร จิตรพงศ์ พ.ศ. 2463 .....	145

ภาพที่ 79 พัดสังเค็ดงานพระศพ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พ.ศ. 2465	148
.....	
ภาพที่ 80 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ พ.ศ. 2466 ...	149
ภาพที่ 81 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช พ.ศ. 2468.....	151
ภาพที่ 82 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ พ.ศ. 2468.....	152
ภาพที่ 83 พัดสังเค็ดงานพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2468.....	153
ภาพที่ 84 พัดสังเค็ดงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม พ.ศ. 2469.....	156
ภาพที่ 85 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระราชาธิบดีจกณาเจ้าสุโขมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี พ.ศ. 2471.....	157
ภาพที่ 86 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน พ.ศ. 2487.....	159
ภาพที่ 87 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงวาปีบุษบากร พ.ศ. 2525	160
ภาพที่ 88 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) พ.ศ.2427	161
ภาพที่ 89 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) พ.ศ. 2432.....	163
ภาพที่ 90 พัดสังเค็ดงานพระศพ เจ้าคุณจอมมารดาสำลี พ.ศ. 2444.....	164
ภาพที่ 91 พัดสังเค็ดสมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา พ.ศ. 2450.....	166
ภาพที่ 92 พัดสังเค็ดงานศพ พระยาทิพย์โกษา พ.ศ. 2454.....	168
ภาพที่ 93 พัดสังเค็ดงานพระศพ หม่อมเล็ก ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา พ.ศ. 2461.....	169
ภาพที่ 94 พัดสังเค็ดงานพระศพ หม่อมสุภาพ กฤดากร ณ อยุธยา พ.ศ. 2461.....	170
ภาพที่ 95 พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาห้วง พ.ศ. 2463.....	172
ภาพที่ 96 พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาเรือน พ.ศ.2467.....	173
ภาพที่ 97 พัดสังเค็ดงานศพ คุณหญิงทราชมสงวน อภัยรณฤทธิ์ พ.ศ. 2469.....	175
ภาพที่ 98 พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาหรรุ่น พ.ศ. 2473.....	176

## บทที่ 1

### บทนำ

#### 1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ตาลปัตร มาจากคำภาษาบาลีว่า "ตาล+ปัตร" หรือในคำภาษาสันสกฤตว่า "ตาล+ปัตร แปลว่าใบตาล" ในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตหมายถึงสิ่งของชนิดหนึ่งที่ใช้เป็นเครื่องโบกหรือเป็นเครื่องกระพือลม ดังนั้นคำว่า "ตาลปัตร" จึงมีความหมายถึง พัดชนิดหนึ่งที่ทำด้วยใบตาล มีคำเรียกในความหมายเดียวกัน เช่น "ตาลวณฺณ"<sup>1</sup> เป็นต้น โดยหน้าที่การใช้งานของตาลปัตร หรือพัดใบตาลนั้น มีปรากฏถึงความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล โดยพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์ใช้พัดได้ แต่ก็ทรงบัญญัติให้ใช้ได้เพียงพัดไม้กั้นชนิดซึ่งเป็นวัสดุธรรมชาติทั้งหมด ต่อมาจึงกลายเป็นสิ่งที่พระสงฆ์ต้องถือติดตัวไปด้วยตลอดเวลา ดังสังเกตได้จากเมื่อพระสงฆ์ขึ้นแสดงธรรม จะต้องนำตาลปัตรติดตัวขึ้นไปด้วยบนธรรมาสน์และถือในขณะแสดงธรรมด้วยทุกครั้ง ซึ่งพบในประเทศศรีลังกา<sup>2</sup> จนกลายเป็นธรรมเนียมและจารีตที่พระสงฆ์ปฏิบัติสืบทอดมาจวบจนปัจจุบัน เหตุแห่งการนำตาลปัตรขึ้นติดตัวระหว่างแสดงธรรมก็มีปรากฏอยู่ในฎีกาพระวินัยที่มีชื่อว่า วิมตติโนทฎีกาอธิบายอรรถกถาพระวินัยสมันตปาสาทิกา ซึ่งแต่งขึ้นในลังกา โดยพระมหากัสสปเถระ<sup>3</sup> โดยสรุปใจความว่าใช้ตาลปัตรเพื่อปิดบังอาการไม่สำรวมต่างๆ ในขณะแสดงธรรม

สิ่งที่น่าสนใจคือ การปรากฏพัดใบตาล หรือตาลปัตรในสมัยพุทธกาลนั้นเป็นไปเพื่อความจำเป็น เช่นการใช้เพื่อคลายความร้อน ไปจนถึงการปิดบังอาการไม่สำรวมของพระสงฆ์ ซึ่งไม่ได้มีการใช้วัสดุมีราคาสูงหรือการตกแต่งประณีตสวยงามอย่างในยุคสมัยปัจจุบัน และตาลปัตรนั้นแต่เดิมไม่ได้มีอยู่ในเครื่องอัฐบริวารอันเป็นเครื่องจำเป็นสำหรับพระสงฆ์ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้<sup>4</sup> แต่น่าสนใจที่ในสมัยปัจจุบันได้มีการใส่สัญลักษณ์การแบ่งฐานันดรของพระสงฆ์ โดยถูกให้ความสำคัญในแง่ที่เป็น "พัดยศ" คือเป็นพัดเกียรติยศอันเป็นเครื่องสักการะอย่างหนึ่งที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ

<sup>1</sup> พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), "ตาลปัตรพัดยศ: ศาสนวัตถุที่น่าอัศจรรย์," **วารสารราชบัณฑิตยสถาน** 22, 4 (กรกฎาคม-กันยายน 2540): 3.

<sup>2</sup> ณัฐพล ทองนาค, พระพุทธรูปทรงถือตาลปัตรในประเทศไทย: ที่มาและความหมาย (การค้นคว้าอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 12.

<sup>3</sup> มุลนินิฎมิฬโลกิภุ, **วิมตติโนทฎีกา (ปฐมภาค) อธิบายอรรถกถาสมันตปาสาทิกา** (กรุงเทพฯ: มุลนินิฎมิฬโลกิภุ, 2525. จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสฉลองครบรอบ 200 ปี กรุงรัตนโกสินทร์, 6 เมษายน 2525), 30.

<sup>4</sup> เครื่องอัฐบริวารประกอบด้วยของเครื่องใช้ที่จำเป็น 8 อย่างสำหรับพระภิกษุสงฆ์ได้แก่ ผ้าจีวร ผ้าสังฆาฏิ ผ้าสบง ประคตเอว มีดโกน บาตร เข็มเย็บผ้า ฆมกรก (เครื่องกรองน้ำ)



ให้สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานแก่ภิกษุผู้มีฐานันดรในคณะสงฆ์ รวมถึงรูปแบบที่เปลี่ยนไปจากพัดใบตาล จากธรรมชาติ มาสู่การตกแต่งอันวิจิตรประณีต และกำหนดรูปแบบเพื่อเชื่อมโยงระหว่างฐานันดรแต่ละระดับ โดยสามารถจำแนกได้แก่ *พัดหน้านาง* สำหรับพระเปรี๊ญและพระฐานานุกรมบางตำแหน่ง *พัดพุดตาน* สำหรับพระครูสัญญาบัตรและฐานานุกรมบางตำแหน่ง *พัดเปลวเพลิง* สำหรับพระครูสัญญาบัตรและเจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัดและเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นเอก *พัดแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์* สำหรับพระราชาคณะทุกชั้น จนถึงสมเด็จพระราชาคณะและสมเด็จพระสังฆราช<sup>5</sup> เป็นต้น ซึ่งจะนำมาใช้เฉพาะในพระราชพิธีสำคัญ โดยรูปแบบในการนำมาใช้แต่ละพิธีการก็แตกต่างกันไป

โดยปกติพัดยศจะเป็นไปเพื่อการแสดงสมณศักดิ์เท่านั้น อาจมีข้อจำกัดทางด้านรูปแบบที่ไม่สะดวกต่อการนำขึ้นสวดพระธรรม พัดอีกประเภทหนึ่งที่พระสงฆ์ใช้เมื่อได้รับนิมนต์ให้ไปเทศน์หรือทำกิจสงฆ์ในที่ใด ก็จะใช้พัดซึ่งเรียกว่า "พัดรอง" พัดรองที่เห็นในปัจจุบันเป็นรูปแบบพัดหน้านาง ซึ่งแต่เดิมก่อนสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ยังไม่มีการสร้างพัดรองขึ้นนั้น รูปแบบพัดหน้านางเป็นเพียงหมวดหนึ่งของพัดยศ เช่นพัดเปรี๊ญ โดยพระสงฆ์จะถือเฉพาะในงานพระราชพิธีสำคัญ ส่วนงานอื่นจะถือพัดที่ทำด้วยใบตาล(ตาลปัตร) ทั้งนี้ความแตกต่างของพัดรองกับตาลปัตรคือการประดับตกแต่ง ที่พัดรองจะมีการทำด้วยผ้าแพร ผ้าไหมด หรือผ้าลายดอกต่างๆ พัดรองที่มีการตกแต่งลวดลายด้วยเทคนิคการปักมีขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเป็นการสั่งทำจากเมืองจีน ลักษณะเด่นคือการปักลายอักษร จ. 3 ตัวได้พระเกี่ยวยอด พัดดังกล่าวทำขึ้นเป็นที่ระลึกพระราชทานในงานขึ้นพระที่นั่งวโรภาสพิमानพระราชวังบางปะอิน จากนั้นเป็นพัดรองที่พระราชทานในงานพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อปีระกา พ.ศ. 2416 เรียกว่า พัดไอยราพต ซึ่งสั่งทำจากเมืองจีนเช่นเดียวกัน<sup>6</sup>

พัดรองเปรียบเสมือนของที่ระลึกสำหรับพระสงฆ์ในงานพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ทั้งงานมงคล และงานอวมงคล โดยพัดรองที่ระลึกในงานอวมงคลเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "พัดสังเค็ด" ได้เช่นกัน คำว่าสังเค็ดเป็นคำโบราณหมายถึง ทานวัตถุมีดู่พระธรรม โต๊ะหมู่ เป็นต้น

<sup>5</sup> พระมหานริชต์ ฐิตสวโร, *คู่มือสมณศักดิ์ พัดยศ ฉบับสมบูรณ์* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรม, 2550), 75.

<sup>6</sup> ญาณฐภัทร จันทวิช, *ตาลปัตรพัดยศ ศิลปนาฏศาสตร์*. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 127.

ที่เจ้าภาพจัดถวายแก่สงฆ์หรือภิกษุผู้เทศน์หรือชักบังสุกุลในเวลาปลงศพ เรียกว่า เครื่องสังเค็ด<sup>7</sup> ซึ่งธรรมเนียมการถวายเครื่องสังเค็ดแก่พระสงฆ์ในงานอวมงคลเริ่มขึ้นหลังจากงานพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา โดยเครื่องสังเค็ดสำหรับถวายมีหลายประเภทด้วยกัน<sup>8</sup> หนึ่งในนั้นคือพัตรอง ด้วยเหตุนี้จึงอนุโลมเรียกพัตรองที่ระลึกในงานอวมงคลว่า พัดสังเค็ด ไปโดยปริยาย ซึ่งในการศึกษา "รูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัตรอง (พัดสังเค็ด) ในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9" นี้ จะใช้คำเรียก "พัดสังเค็ด" แทนคำว่า "พัตรองที่ระลึกในงานอวมงคล" เพื่อความชัดเจนในการอธิบายรูปแบบและเนื้อหา

อนึ่ง จากการรวบรวมหลักฐานเบื้องต้นพบว่าพัดสังเค็ดที่เกี่ยวข้องกับงานอวมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์มีรูปแบบเป็นพัดหน้านาง การออกแบบลวดลายบนพัดสามารถจำแนกอย่างกว้างได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มพัดสังเค็ดที่ปรากฏอักษรพระปรมาภิไธย พระนามาภิไธย หรืออักษรย่อพระนามและนาม กลุ่มพัดสังเค็ดที่ใช้สัญลักษณ์รูปภาพ เป็นต้น ซึ่งการออกแบบลวดลายจะมีความแตกต่างกันไปในแต่ละงาน จึงเป็นที่น่าศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดข้างในการออกแบบพัดสังเค็ดในงานพระบรมศพของพระมหากษัตริย์และพระศพในสมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 9 การศึกษาดังกล่าวทำให้ทราบถึงปัจจัยต่างๆในการออกแบบลวดลายที่อาจเกี่ยวเนื่องทั้งลำดับยศ และสภาพสังคมในช่วงเวลาที่มีการออกแบบพัดสังเค็ด โดย สุธา ลีนะวัต ได้กล่าวไว้แล้วถึงแรงบันดาลใจในการประดิษฐ์ลวดลายพัตรองของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ อันเกี่ยวเนื่องกับเรื่องราวของเจ้าของพัด และแนวพระราชดำริ หรือพระดำริของเจ้าของพัดเป็นส่วนมาก<sup>9</sup> อย่างไรก็ตามย่อมมีความเป็นเอกลักษณ์ของช่างเฉพาะตนในการออกแบบลวดลาย ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญต่อการนำมาวิเคราะห์ร่วมด้วยในแง่ของการศึกษางานช่างท่านอื่นที่มีบทบาทในการออกแบบพัดสังเค็ดในระยะเวลาที่ทำการศึกษาคือตั้งแต่รัชสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงรัชกาลที่ 9

จากข้างต้นที่กล่าวถึงการออกแบบลวดลายบนพัดสังเค็ดมีปัจจัยที่อาจเกี่ยวเนื่องทั้งลำดับยศ และสภาพสังคมที่หล่อหลอมความคิดของช่างผู้ออกแบบ รวมถึงประสงค์ของ

<sup>7</sup> ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554. (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556)

<sup>8</sup> เครื่องสังเค็ดประกอบด้วย ธรรมาสน์เทศน์ ธรรมาสน์สวด หนังสือปาติโมกข์พร้อมตู้ เทียนสลักพร้อมตู้ ปลายทอง ทิปใส่หนังสือสวด หนังสือเทศน์ พัตรอง ย่าม ผ้ากราบ และภาชนะเครื่องใช้ต่างๆ ของสงฆ์

<sup>9</sup> สุธา ลีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 352.

พระมหากษัตริย์ผู้สั่งทำ ปัจจัยเหล่านี้ล้วนแสดงออกผ่านลวดลายบนพัด และธรรมเนียมการถวายพัดในงานพระบรมศพและงานพระศพของพระราชวงศ์ สิ่งที่น่าสนใจอีกสิ่งหนึ่งคือพัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพกับพัดสังเค็ดของผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก ซึ่งไม่ได้เป็นพระราชวงศ์ บางกรณีมีลักษณะการจัดวางองค์ประกอบหรือสัญลักษณ์บางประการบนพัดเทียบเท่ากันกับของพระราชวงศ์ การออกแบบที่คล้ายกันนี้เองอาจสะท้อนให้เห็นพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ที่ทรงให้ความสำคัญกับผู้เสียชีวิตเฉพาะบุคคลแม้ไม่ใช่ในฐานะพระราชวงศ์ หรือส่วนหนึ่งอาจเป็นความนิยมของช่างเฉพาะบุคคล ดังนั้นจึงเป็นที่น่าศึกษาต่อไป

## 2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษารูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัดสังเค็ด ในงานพระบรมศพ และพระศพของพระบรมวงศานุวงศ์ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9
2. เพื่อศึกษารูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัดสังเค็ด ในงานพระศพของผู้ที่ได้รับตำแหน่งในราชสำนัก ในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9

## 3. สมมติฐานของการศึกษา

1. พัดสังเค็ดเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์พระราชทานในพระราชพิธีพระบรมศพ เพื่อเป็นเกียรติยศและแสดงความมีฐานันดรศักดิ์เหนือสามัญชน ฉะนั้นลวดลายที่ปรากฏบนพัดจึงแสดงออกทั้งรูปแบบอักษรพระปรมาภิไธยพระนามาภิไธยย่อ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่สามัญชนไม่นำมาใช้กัน รวมถึงมีลวดลายที่เกี่ยวกับเทพ หรือสิ่งของเกี่ยวกับพระราชพิธี เหล่านี้แสดงถึงความคิดในการกำหนดรูปแบบเพื่อให้เชื่อมโยงกับฐานันดรที่ต่างจากสามัญชน
2. พัดสังเค็ดที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการใช้โทนสีดำเป็นพื้นหลังเพื่อเชื่อมโยงกับความเชื่อในเรื่องสีที่สื่อถึงงานอวมงคล ต่อมาตั้งแต่รัชกาลที่ 6 เรื่อยลงมาพบว่าสีพื้นหลังของพัดสังเค็ดนั้นมีความหลากหลายมากขึ้น และลวดลายก็มีความคิดสร้างสรรค์ รวมถึงเทคนิคในการสร้างลวดลายก็ต่างกันตามอิทธิพลในแต่ละช่วงเวลา ทั้งนี้อาจมีปัจจัยมาจากแนวคิดและรสนิยมของช่างผู้ออกแบบที่ต่างกัน
3. ลวดลายบนพัดสังเค็ดในงานศพของผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก สามารถนำมาวิเคราะห์ร่วมกับบทบาทความสำคัญของผู้ถวายชนม์



#### 4. ขอบเขตการศึกษา

ศึกษารูปแบบพัดสังเค็ดในงานพระบรมศพของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และรูปแบบพัดสังเค็ดในงานศพของผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนักที่ไม่ใช่พระราชวงศ์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9

#### 5. นิยามศัพท์

**ตาลปัตร** เดิมเป็นพัดที่ทำจากใบตาล ใช้กันทั้งพระและคฤหัสถ์ ต่อมามีการต่อด้ามให้ยาวขึ้นและใช้บังหน้าเวลาทำพิธีทางศาสนาของพระสงฆ์ แม้ภายหลังจะใช้ผ้าสีต่างๆ มีการตกแต่งแต่การหุ้มลวดหรือไม่ใช่ซึ่งขึ้นรูปเป็นพัดก้อนกลมเรียกว่าตาลปัตร

**พัตรอง** รูปแบบพัดหน้านาง ที่ระลึกในงานพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์

**พัดสังเค็ด** มีที่มาจากพัตรองที่ใช้ในงานอวมงคลเป็นหนึ่งในเครื่องสังเค็ด ด้วยเหตุนี้จึงอนุโลมเรียกพัตรองที่ระลึกในงานอวมงคลว่า พัดสังเค็ด ไปโดยปริยาย

#### 6. ขั้นตอนของการศึกษา

1. สืบค้นข้อมูลช่างผู้ออกแบบ รวมถึงรูปแบบพัดสังเค็ดที่เกี่ยวกับพระราชพิธีพระบรมศพ และงานพระศพของพระบรมวงศานุวงศ์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9
2. ตรวจสอบแรงบันดาลใจในแง่ที่มาของรูปแบบพัดสังเค็ดในงานพระบรมศพ งานพระศพ และรูปแบบตาลปัตรที่ใช้ในงานศพ
3. วิเคราะห์รูปแบบศิลปะจากลวดลายบนพัดสังเค็ด
4. เรียบเรียงข้อมูลและเขียนงานวิจัยอย่างเป็นระบบ
5. นำเสนอและเผยแพร่ข้อมูล

#### 7. วิธีการศึกษา

รวบรวมรูปแบบพัดสังเค็ดในงานพระบรมศพ และงานพระศพพระบรมวงศานุวงศ์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 และช่างผู้สร้างสรรค์ พิจารณารูปแบบลวดลายแต่ละชิ้นงานทำการจัดกลุ่ม และหาหลักฐานเอกสารว่ามีกรกล่าวถึงเรื่องต้นแบบหรือแรงบันดาลใจในการสร้างรูปแบบหรือไม่ นำผลที่ได้มาวิเคราะห์ร่วมกับรูปแบบพัดสังเค็ดในงานศพผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก

## 8. แหล่งข้อมูล

1. พิพิธภัณฑ์หลายแห่งที่มีการจัดแสดงเกี่ยวกับ ตาลปัตร พัดรอง และพัดยศ
2. ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้
3. หอสมุดแห่งชาติ
4. หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร
5. สื่ออิเล็กทรอนิกส์

## 9. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อรูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัดสังเค็ด สำหรับพระราชทานในงานพระบรมศพ และพระศพของพระบรมวงศานุวงศ์ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9
2. ได้ทราบถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อรูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัดสังเค็ดพระราชทานในงานพระศพของสำหรับผู้ที่ได้รับตำแหน่งในราชสำนัก ในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9



## บทที่ 2

### ความหมายและวิวัฒนาการของตาลปัตร พัดสังเค็ด

#### 2.1 ความหมายของตาลปัตร

ความหมายของตาลปัตรตามหลักนิรุกติศาสตร์ "ตาลปัตร" เป็นคำในภาษาบาลี และสันสกฤตหมายถึงสิ่งของชนิดหนึ่งที่ใช้เป็นเครื่องโบกหรือเป็นเครื่องกระพือลม ดังนั้นคำว่า "ตาลปัตร" จึงมีความหมายถึง พัดชนิดหนึ่งที่ทำด้วยใบตาล มีคำเรียกในความหมายเดียวกัน เช่น "ตาลวณฺณ"<sup>10</sup> เป็นต้น ในแง่ของการใช้งานได้มีการกล่าวถึงหน้าที่ของ ตาลปัตร หรือพัดใบตาลไว้หลายข้อ เช่น เพื่อการคลายความร้อนทางร่างกาย ป้องกันกลิ่นเหม็นจากศพ<sup>11</sup> เพื่อให้ขรวาสมีสมาธิขณะฟังธรรม เพื่อป้องกันผู้ฟังธรรมเห็นอกับปฏิกิริยาที่ไม่งามและมีได้ระมัดระวังของพระสงฆ์ เพื่อให้โล่แมลงรบกวน รวมไปถึงใช้ในการแสดงธรรม ตาลปัตรจึงถือเป็นสิ่งของที่ใช้กันทั้งในพระสงฆ์ และกลุ่มชนทั่วไป ซึ่งรูปแบบพัดอาจแตกต่างกันตามฐานะของผู้ใช้งาน

สำหรับพระสงฆ์ มีหลักฐานการใช้ตาลปัตร หรือพัดใบตาล มาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล พบว่ามีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาโดยการอ้างถึงอยู่หลายแห่งในพระไตรปิฎก ความว่า พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ใช้พัดได้ โดยมีข้อจำกัด “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตพัด 3 ชนิด คือ พัดที่ทำด้วยปอ 1 พัดที่ทำด้วยแฝก 1 พัดที่ทำด้วยขนปีกหางนกยูง 1”<sup>12</sup> จากการจำกัดวัสดุของพัดดังกล่าวทำให้สามารถอุปมาได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ให้ภิกษุใช้ประโยชน์จากพัดทางกายภาพตามความจำเป็น คือคลายความร้อน ปิดโล่แมลงรบกวน ต่อมาจึงกลายเป็นสิ่งที่พระสงฆ์ต้องถือติดตัวไปด้วยตลอดเวลา นอกจากนี้ยังมีการนำตาลปัตรขึ้นใช้ในการแสดงธรรม ดังปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ภาค 7 ธรรมปทภูฏกถา สุตตโม ภาโค ในความตอนหนึ่งกล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงปรารภพระโลหุทายีเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อสุขมฺมายมลา มนฺตา” เนื้อความส่วนหนึ่งว่า “โลหุทายิตเถโร อาสเน นิสิตฺติวา จิตฺตวิชนี คเหตฺวา จา เสนโต แผล พระโลหุทายีเถระนั่งบนอาสนะแล้ว จับพัดอัน วิจิตรล้นอยู่”<sup>13</sup> และปรากฏมาถึงปัจจุบัน หากพระสงฆ์ขึ้นแสดงธรรมจะต้องนำตาลปัตรติดตัวขึ้นไป

<sup>10</sup> พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), "ตาลปัตรพัดยศ: ศาสนวัตถุที่นำอัศจรรย์," **วารสารราชบัณฑิตยสถาน** 22, 4 (กรกฎาคม-กันยายน 2540): 3.

<sup>11</sup> ป้องกันกลิ่นเหม็นจากศพด้วยเหตุจากการซักผ้าบังสุกุลเพื่อนำมาห่อศพมาทำจีวร

<sup>12</sup> กรมศาสนา, **พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 14 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 1 ทีฆนิกายสีลขันธวรรค** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมศาสนา, 2500. พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ พุทธศักราช 2500), 11.

<sup>13</sup> พระพุทธโฆษาจารย์, **คู่มือ ประโยค ป.ธ.3 อรรถกถาธรรมบท ภาค 7 แผลโดยอรรถ.** (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558), 11-13.

ด้วยบนธรรมาสน์และถือในขณะทีแสดงธรรมด้วยทุกครั้ง ซึ่งลักษณะนี้พบในประเทศศรีลังกา<sup>14</sup> ในประเด็นนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานที่มาของตาลปัตรว่า

“ความคิดในการที่ให้พระสงฆ์ถือตาลปัตรคงมาจากลังกา เพราะเรื่องทีเกี่ยวกับพุทธประวัติมีอยู่ในหนังสือปฐมสมโพธิ ซึ่งต้นฉบับเขียนขึ้นในลังกา โดยพระพุทธรักขิตาจารย์ และไทยเรารับมาเมื่อลัทธิลังกาวงศ์ได้แพร่เข้ามาเป็นที่เลื่อมใสในประเทศต่างๆ ที่นับถือพุทธศาสนาในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งพม่า ลาว กัมพูชา”<sup>15</sup> เห็นได้ชัดว่าถึงแม้การใช้ตาลปัตรจะเกิดในพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ แต่ถูกนำมาใช้กันอย่างแพร่หลายในหลายพื้นที่ เหตุนี้ตาลปัตรจึงได้กลายเป็นเครื่องใช้อย่างหนึ่งของพระสงฆ์ ที่อยู่นอกเหนือเครื่องอัฐบริวารอันเป็นเครื่องจำเป็นที่พระพุทธรองค์ทรงบัญญัติไว้<sup>16</sup>

สำหรับขรราวาส นอกจากการปรากฏการใช้งาน ตาลปัตร หรือพัดใบตาล ในหมู่พระสงฆ์เป็นปกติแล้วนั้น พัด ยังถือเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในแถบเมืองร้อนด้วยเช่นกัน การใช้งานเป็นไปเพื่อ คลายความร้อน บังแดด บังฝน หรือปิดบังใบหน้า ด้วยเหตุนี้ พัด จึงจำเป็นสำหรับชีวิตประจำวัน พัดดังกล่าวอาจใช้วัสดุแตกต่างกันไปตามฐานะของผู้ใช้ ซึ่งในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเรื่องพัด โดยใช้คำแตกต่างกัน เช่น ตาลปัตร วาลวิชนี และจิตรวิชนี ในแต่ละมีความหมายดังนี้

ตาลปัตร หมายถึง พัดที่เก่าแก่ที่สุด ทำด้วยใบตาล โดยการนำเอาใบตาลมาตีแผ่ออกแล้วเขียนให้เป็นวงกลมรีเหมือนรูปไข่

วาลวิชนี หมายถึง พัดใบตาลขนาดเล็กที่มีด้ามอยู่ทางข้างตัวพัด และปิดทอง จัดเป็นเครื่องราชูปโภคของพระเจ้าแผ่นดิน (ภาพประกอบ 1) วาลวิชนีมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พชนีฝักมะขาม<sup>17</sup> โดยในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ได้ให้ความหมายว่า หมายถึง พัดกับแส้ จัดเป็นเครื่องราชกกุธภัณฑ์สิ่งหนึ่งในเบญจราชกกุธภัณฑ์

<sup>14</sup> อนุรักษ์ ทองนาค, พระพุทธรูปทรงถือตาลปัตรในประเทศไทย: ที่มาและความหมาย (การค้นคว้าอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 12.

<sup>15</sup> ไพโรจน์ รัตนพล (และคนอื่นๆ), พิตรองานพระราชพิธี : ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช (กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์ 2556), 33.

<sup>16</sup> เครื่องอัฐบริวารประกอบด้วยเครื่องจำเป็น 8 อย่าง สำหรับพระภิกษุสงฆ์ได้แก่ ผ้าจีวร ผ้าสังฆาฏิ ผ้าสบง ประคดเอว มีดโกน บาตร เข็มเย็บผ้า ฆมกรก(เครื่องกรองน้ำ)

<sup>17</sup> บุญเตือน ศรีวรพจน์ (และคนอื่นๆ), ตาลปัตร: ฝักพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร 2546), 9.

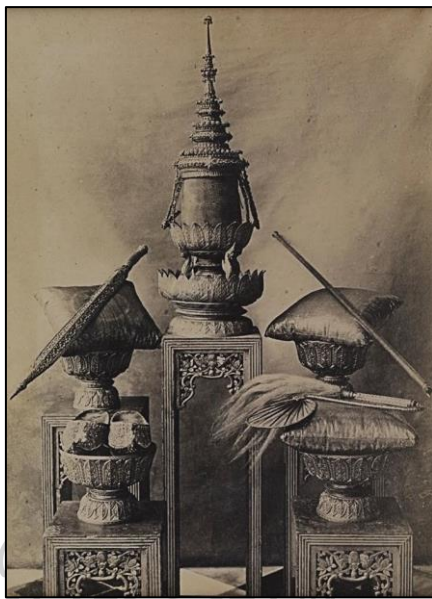


ภาพที่ 1 วาลวิชนี ประกอบด้วย พระแส้ขนหางช้างเผือก และพัดใบตาลขลิบทอง  
ที่มา : กรมศิลปากร, ประมวลลบทความเนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร 2561)

จิตรวิชนี หมายถึง พัดที่วิจิตรงดงาม ประดิษฐ์ขึ้นด้วยวัสดุพิเศษ เช่น ผ้าไหมด ผ้ายาลายดอก ตลอดจนการตกแต่งด้วยงา โดยมีการปักดินทอง และของมีค่าอื่นๆ พัดชนิดนี้เป็นพัดสำหรับผู้มีทรัพย์มาก จะใช้โบกพัดในเวลาอากาศร้อน<sup>18</sup>

จากการพิจารณาคำทั้งสามมีความหมายเดียวกันคือ พัด แต่มีรายละเอียดที่แตกต่างกันในแง่ของวัสดุการตกแต่ง และหน้าที่การใช้งาน จึงเห็นได้ชัดว่ารูปแบบของพัดสัมพันธ์กับฐานะของผู้ใช้ อีกทั้งมีความเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ที่ถูกจัดให้เป็นหนึ่งในเครื่องเบญจราชากกุธภัณฑ์ (ภาพประกอบ 2) เป็นต้น

<sup>18</sup> พระมหานिरุตต์ ฐิตสวโร, คู่มือสมณศักดิ์พัตยศ ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรม 2550), 72.



ภาพที่ 2 เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์สำหรับพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ อันได้แก่ พระมหาพิชัยมงกุฎ พระแสงขรรค์ไชยศรี ธารพระกร วาลวิชนี และฉลองพระบาท  
ที่มา : ม.ล. ภัทรจันทร์ เกษมศรี, สมุดภาพสยามเรนซองส์ ความทรงจำแห่งกรุงรัตนโกสินทร์.  
(กรุงเทพฯ : สยาม เรนซองส์ 2560 -2562)

## 2.2 พัดในพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์

พัฒนาการความเกี่ยวข้องระหว่างตาลปัตรหรือพัดกับพระมหากษัตริย์ มีปรากฏในแง่ของการใช้พัดมาก่อนแล้วในรูปแบบวาลวิชนี โดยหน้าที่การใช้งานไม่ได้เป็นไปเพื่อคลายความร้อนเท่านั้น แต่ยังมีสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์แต่หน้าที่การใช้งานต่างออกไป ดังมีปรากฏในพระราชพงศาวดาร กล่าวถึงพระเพทราชา ทรงโบกพัดขึ้นฝักมะขามสามครั้งให้สัญญาณเดินกระบวนแห่พระบรมศพ<sup>19</sup> พัดขึ้นฝักมะขามดังกล่าวเข้าใจว่าเป็นรูปแบบเดียวกันกับวาลวิชนี เหตุเพราะมีปรากฏการสร้างในรัชกาลที่ 1 เป็นลักษณะพัดใบตาล ใช้เรียกว่า พัดขึ้นฝักมะขาม มีลักษณะปิดทอง ขอบขลิบทอง และด้ามทำด้วยทอง เข้าใจได้ว่ารูปแบบพัดขึ้นฝักมะขามดังกล่าวคงมีมาให้เห็นเป็นแบบอย่างก่อนที่รัชกาลที่ 1 จะมีพระราชประสงค์ให้สร้างขึ้น ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 มีพระราชดำริว่าตามพระบาลีที่เรียกว่า วาลวิชนี นั้นไม่ควรจะเป็นพัดใบตาล ควรจะเป็นเครื่องโบกพัดที่ทำด้วยขนจามรี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระแส้จามรีขึ้นเป็นเครื่องราชกกุธภัณฑ์

<sup>19</sup> บุญเตือน ศรีวรพจน์ (และคนอื่นๆ), ตาลปัตร: ฝักพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร 2546), 9.



โดยภายหลังใช้ขนข้างหางข้างเผือกแทน เรียกว่า พระแส้ขนหางข้างเผือก แต่ก็ไม้อาจที่จะเลิกใช้พัดใบตาลของเดิมได้ จึงโปรดให้ใช้ควบคู่กัน โดยเรียกทั้งสองสิ่งรวมกันว่า วาลวิชนี หรือวาลวีชนี<sup>20</sup>

พระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ที่มีการนำวาลวีชนีมาใช้คือ พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ดังมีระบุไว้ใน คัมภีร์อภิธานัปทปิปกาคาถาที่ 358 ว่า

“*ขคโค จ ฉดต’มฺณหีสํ ปาทุกา วาลพีชนี*  
*อิเม กกุธภณทานิ ภวนติ ปญจ ราชนํ.*”

**ขคโค** หมายถึง พระขรรค์(ดาบ 2 คม) **ฉดต** หมายถึง เสด็จฉัตร(ฉัตรขาว) **อฺณหีสํ** **อฺณหิส** หมายถึง(กรอบหน้า, มงกุฎ) **ปาทุกา** หมายถึง ฉลองพระบาท(รองเท้า) **วาลพีชนี** หมายถึง พัดหางจามรี **อิเม ปญจ** เครื่องราชย์ 5 อย่างเหล่านี้ กกุธภณทานิ เป็นเครื่องประดับสำหรับอภิเษก เป็นพระราช ราชนํ ของพระราชราชทั้งหลาย ภวนติ ย่อมเป็น(ราชกกุธภณธ์ 5)<sup>21</sup> ดังที่กล่าวมา พัดวาลวีชนี จึงมีความเกี่ยวข้องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกที่มีความสำคัญ ดังจะอธิบายต่อไป

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก เป็นพระราชพิธีสำคัญสำหรับทุกประเทศที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข เป็นพิธีเฉลิมพระเกียรติองค์ประมุขว่าได้ทรงเป็นพระราชาธิบดีของประเทศโดยสมบูรณ์แล้ว คำว่าพระราชพิธีบรมราชาภิเษกมาจากคำว่า พระราชพิธี บรม ราชา และอภิเษก ซึ่งพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของไทยนั้น มีผู้สันนิษฐานว่าได้รับต้นแบบสืบทอดมาจากพิธีของอินเดียที่เรียกว่า พิธีราชสูยะ ซึ่งประกอบด้วยพิธีที่ต้องปฏิบัติสามอย่างคือ การอภิเษก การกระทำสัตย์ และการถวายสมบัติ โดยขั้นตอนการประกอบพิธีราชสูยะ กับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของไทย จะมีลักษณะคล้ายคลึงกันมากแต่พระราชพิธีบรมราชาภิเษกของไทยจะมีขั้นตอนการประกอบพระราชพิธีมากกว่า และมูลเกล้าฯ ถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์ เครื่องราชูปโภค เครื่องใช้เหล่านี้ล้วนเป็นมงคลทั้งสิ้น<sup>22</sup>

<sup>20</sup> คณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์พระราชพิธีบรมราชาภิเษก

<sup>21</sup> ชินวรสิริวัฒน์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง, 2402-2480, คัมภีร์อภิธานัปทปิกา หรือ พจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย. พิมพ์ครั้งที่5, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2541), 96.

<sup>22</sup> ประไพพรรณ จารุทวี, “พระราชประเพณี ฉลองสิริราชสมบัติ,” ใน โดมทัศน์ 17,1 (ม.ค.-มิ.ย. 2539):

นอกจากนี้ยังมีการปรากฏการใช้พัดที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ในรูปแบบ พัดโบก ที่จัดอยู่ในเครื่องสูงสำหรับพระมหากษัตริย์ ความหมายของ เครื่องสูง คือ สิ่งซึ่งใช้เป็นสัญลักษณ์เพื่อบ่งบอกฐานะ ความสำคัญ และยังหมายถึงการนำมาใช้ประดับเกียรติของพระมหากษัตริย์ ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายของคำว่า เครื่องสูง ไว้ว่า เป็นเครื่องแสดงพระอิสริยยศ ประกอบด้วย ฉัตร พัดโบก จามร เป็นต้น<sup>23</sup> ส่วนพจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน อักษร ข-ฉ ให้ความหมายไว้ว่า เป็นเครื่องสำหรับแสดงและประดับพระราชอิสริยยศพระมหากษัตริย์ ประกอบด้วย ฉัตร 7 ชั้น ฉัตร 5 ชั้น บังแทรก ฉัตรชุมสาย จามร พระกลด บังสุริย์ พัดโบก<sup>24</sup> นอกจากการประดับเกียรติยศแล้ว ด้วยวัสดุที่นำมาใช้รวมถึงรูปทรงจึงมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกับหน้าที่การใช้งาน เป็นไปเพื่อการป้องกันสิ่งชั่วร้ายอัปมงคลซึ่งจะนำความเดือดร้อนมาจากทิศทางต่างๆรอบด้าน เช่น ฉัตรยังคงไข้อยู่เบื้องสูงเหนือศีรษะ จามรใช้ปิดหรือทำลายคู่กับพัดโบกที่ทำให้เกิดลม ทำความเย็น บังสุริย์และบังแทรกใช้ปกปิดและป้องกันอันตราย เป็นต้น

ลักษณะของ พัดโบก ทำด้วยใบลาน ตัวพัดปิดตกลงคล้ายหูช้างและมีปลายงอนขึ้นเล็กน้อย เรียกว่า “ปลายบัด” ต่อด้วยยาวขวางกับตัวพัด ที่ตัวพัดปักทองทึบ ขอบพัดมีลายเนื่องประดับโดยรอบ และที่นมพัดจำหลักลวดลายทำด้วยทอง พัดโบกนี้พนักงานเชิญเจ้ากระบวนแห่เสด็จพระราชดำเนินเพื่อถวายงาน<sup>25</sup>

จากที่กล่าวมาข้างต้น เป็นการเสนอถึงการใช้พัดที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ รูปแบบของพัดที่กล่าวถึง คือวาลวิชนี และพัดโบก ลักษณะมีด้ามอยู่ด้านข้างของใบพัด บริเวณใบพัดไม่ปรากฏลวดลายใด แสดงถึงการใช้งานที่เป็นไปเพื่อกิริยา ปิด หรือพัดให้เกิดลม ซึ่งการใช้งานแตกต่างจากตาลปัตรที่เข้าใจกันว่าเป็นของพระสงฆ์ ลักษณะมีด้ามอยู่กึ่งกลางใบพัด และมีลวดลายบริเวณใบพัด ซึ่งไม่อำนวยให้ใช้ในกิริยา ปิด หรือพัดให้เกิดลม แต่เป็นการใช้งานเพื่อสื่อถึงสัญลักษณ์และมโนะยะที่ต่างไปจากการใช้งานสำหรับคลายความร้อน เห็นได้ชัดว่ามีการเริ่มต้นให้ความหมายกับตัวพัดตามหน้าที่การใช้งานทางกายภาพก่อนแล้วจึงเพิ่มนิยามให้พัดหรือตาลปัตรนั้นมีความหมายที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น ดังจะกล่าวถึงต่อไป

<sup>23</sup> ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), 262.

<sup>24</sup> ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่1, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2530), 92.

<sup>25</sup> ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่1, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2530), 92.



### 2.3 ประเพณีการถวายพัดในงานพระราชพิธี

การถวายตาลปัตรมีหลักฐานมาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล การปรากฏเรื่อง "พัดใบตาล" ในพระไตรปิฎกนั้น มีการกล่าวถึงผลแห่งการถวายพัดใบตาลอีกด้วย ดังข้อความที่ยกมาดังนี้

ตาลวัณฎทายกเถราปทานที่ 7 (217) ว่าด้วยผลแห่งการถวายพัดใบตาล

“เราได้อวยพัดใบตาลแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ผู้มีจักขุทิพย์ เพื่อต้องการให้ระงับร้อนในฤดูร้อน เพื่อระงับความเร่าร้อน เราดับได้สนิทซึ่งไฟ คือ ราคะ ไฟ คือ โทสะ และดับได้สนิทซึ่งไฟ คือ โมหะ อันยิ่งกว่าความร้อนนั้น นี่เป็นผลของการถวายพัดใบตาล เราเผากิเลสทั้งหลายได้แล้ว ถอนภพขึ้นได้หมดแล้ว ทรงกายอันเป็นที่สุดอยู่ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในกัลป์ที่ 92 แต่กัลป์นี้ เราได้ทำกรรมใด ในกาลนั้น ด้วยกรรมนั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายพัดใบตาล ในกัลป์ที่ 63 แต่กัลป์นี้ ได้มีพระเจ้าจักรพรรดิ พระนามว่ามหาหามะ ทรงสมบุรณ์ด้วยแก้ว 7 ประการ มีผลมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิตา 4 วิโมกข์ 8 และอภิญา 6 เราทำให้แจ้งชัดแล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้ ทราบว่า ท่านพระตาลวัณฎทายกเถระได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้แล.”

สุมนตาลวัณฎทายกเถราปทานที่ 5 ว่าด้วยผลแห่งการถวายพัดใบตาล

“เราได้อวยพัดใบตาลอันคลุมด้วยดอกมะลิแด่พระผู้มีพระภาคนามว่าลัทธิตถะ เราจึงได้ทรงยศใหญ่ ในกัลป์ที่ 94 แต่กัลป์นี้เราได้อวยพัดใบตาล ด้วยการถวายพัดใบตาลนั้นเราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งพัดใบตาล เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้ ทราบว่าท่านสุมนตาลวัณฎทายกเถระได้ภาซิตคาถาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้แล.”<sup>26</sup>

จากข้างต้นที่มีการกล่าวถึงการถวายพัดใบตาล และผลแห่งการถวายพัดใบตาล แสดงให้เห็นถึงการให้ความหมายของการถวายพัดใบตาลในแง่ที่ซับซ้อนกว่าการคลายความร้อนทางร่างกาย มีเปรียบเทียบความร้อนดังไฟ "ไฟ" โดยในบริบทดังกล่าวหมายถึง ไฟแห่ง โลภะ โมหะ โทสะ อุปมาได้ว่าผู้ถวายนิยามผลของการถวายพัด ทั้งในทางรูปธรรมคือคลายความร้อนในฤดูร้อน และนามธรรมคือดับกิเลสอันเกิดจากไฟนั่นเอง

การถวายตาลปัตรจะเป็นไปตามโอกาสพระราชพิธี คำว่า พระราชพิธี หมายถึงพิธีการที่พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจตามกำหนด ที่เป็นแบบแผนราชประเพณีสืบมาแต่โบราณหรือการพระราชพิธีที่ทรงพระราชดำริมีพระราชประสงค์ให้จัดทำขึ้น พระราชพิธีที่เป็นการ

<sup>26</sup> กรมศาสนา, พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 54 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 41 ขุททกนิกายอปทานภาค 3. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมศาสนา, 2500. พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ พุทธศักราช 2500), 90.

ประจำตามเทศกาลนั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา<sup>27</sup> การถวายตาลปัตรในงานพระราชพิธี มีการพัฒนาจากพัดใบตาล ให้ประณีตและวิจิตรขึ้น โดยการใช้วัสดุหลากหลาย เช่น ไม้ไผ่สาน ชนบก ผ้าแพร ผ้าไหมด ประดับด้วยการปักดั้น ปักไหม รวมถึงประดับอัญมณีต่างๆ และนำถวายพระสงฆ์แทนพัดใบตาล อีกทั้งมีการนำตาลปัตรที่ประดับให้วิจิตรขึ้นถวายพระสงฆ์ตามสมณศักดิ์ เรียกตาลปัตรดังกล่าวว่า “พัดยศ” ดังจะอธิบายต่อไปนี้

พัดยศ คือ พัดพิเศษที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อถวายแต่ภิกษุสามเณรที่สอบเปรียญธรรมได้ตั้งแต่ 3 ประโยคขึ้นไป หรือถวายแต่พระภิกษุที่มีความรู้ ความสามารถในการศึกษา การบริหาร หรือการเผยแผ่พระศาสนา ถือเป็นเครื่องหมายแสดงลำดับชั้นแห่งสมณศักดิ์ มีรูปแบบและชื่อเรียกต่างกันตามลำดับชั้นดังกล่าว เป็นต้น<sup>28</sup>

การตั้งสมณศักดิ์แต่พระสงฆ์ถือเป็นการยกย่อง ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏมาแล้วในพุทธกาล เปรียบเทียบได้กับการที่พระพุทธเจ้าทรงให้พระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา ได้รับการยกย่องจากพระองค์ว่าเป็นเลิศกว่าพระภิกษุทั้งปวงในด้านสติปัญญา และพระโมคคัลลานะให้เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้ายและได้รับการยกย่องว่าเป็นเลิศในด้านผู้มีฤทธิ์มาก หลักฐานที่แสดงถึงการถวายพัดยศแต่พระสงฆ์มีมาตั้งแต่ในสมัยโบราณที่ชัดเจนคือ การปรากฏในศิลาจารึกกัลยาณี<sup>29</sup> ข้อความว่า "พระเจ้าหงสาวดีรามาริบัติ (ธรรมเจดีย์ปิฎกธร) ผู้ครองเมืองหงสาวดี ประสงค์จะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศมอญ จึงตั้งหุตพาพระเถระมอญ 22 รูป ไปยังลังกาทวีป ให้บวชแปลงเป็นพระภิกษุในภายหลังแล้ว เมื่อบวชแปลงเสร็จแล้วพระเจ้าภูวนะกรมพาทูผู้ครองประเทศลังกา ทรงตั้งพระมอญเหล่านั้นให้มีพระราชทินนามต่างๆ เช่น พระโมคคัลลานเถระ เป็นที่พระศิริสังฆโพธิสามี ฯลฯ" และพระราชทานของที่ควรแก่สมณหลายอย่าง และสิ่งหนึ่งคือ "ตาลปัตร" มีด้ามอันแล้วไปด้วยงาอันนายช่างกลึงผู้ฉลาดกลึงเป็นอันดีแล้วองค์ละอันหนึ่ง"<sup>30</sup>

<sup>27</sup> กรมศิลปากร, ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม 3 ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม กรุงรัตนโกสินทร์. (กรุงเทพฯ: 2525), 165.

<sup>28</sup> ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), 780.

<sup>29</sup> ศิลาจารึกกัลยาณีเดิมอยู่ที่ตำบลบ้านโพงคโยง นอกเมืองหงสาวดีทางตะวันออก เป็นศิลาจารึกสูงประมาณแท่งละ 4 ศอกคืบ กว้าง 2 ศอกคืบ หหนา 18 นิ้ว มีทั้งหมด 10 แท่ง ปักเรียงแต่ละแท่งมีอักษรจารึกไว้ทั้งสองด้าน คำจารึกเป็นภาษามอญ 2 แท่ง เป็นภาษามอญ 8 แท่ง จารึกขึ้นในรัชกาลพระเจ้าธรรมเจดีย์ปิฎกธร เมื่อ พ.ศ.2015 ต่อมาพระยาพจนสุนทร (เรื่อง อติเปรมานนท์) แปลเป็นภาษาไทยเมื่อ พ.ศ.2454

<sup>30</sup> จินตนา กระบวนแสง, เครื่องประกอบสมณศักดิ์. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521.), 7.

อีกทั้งพัตยศยังปรากฏในพระนิพนธ์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป กล่าวถึงเรื่องราวราชทูตลังกาเข้ามาขอพระสงฆ์สยาม ในปีมะเมียโทศก (จุลศักราช 1112) พ.ศ. 2293 ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ราชทูตได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระสังฆราชและมีบันทึกส่วนหนึ่งว่า ในตำหนักมีบัลลังก์ตั้ง 2 ข้าง บนบัลลังก์นั้นตั้งพัตยศสำหรับตำแหน่ง (สมเด็จพระสังฆราช) ข้างละเล่ม พัตทั้งสองเล่มทำด้วยงาช้าง ส่วนตัวพัตเล่มหนึ่งเป็นพัตสานด้วยงาช้างที่เลื้อยจักรเป็นเส้นละเอียด อีกเล่มหนึ่งเป็นพื้นกำมะหยี่สีแดง ปักลวดลายด้วยทองแลเงิน<sup>31</sup> เรื่องพัตยศทั้ง 2 เล่มนี้ หม่อมเจ้าหญิง ดวงจิตร์ จิตรพงศ์ ได้ประทานคำอธิบายว่า "ราชทินนามสมเด็จพระสังฆราชและสมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่ที่ลงท้ายสร้อยนามว่า คามวาสี อรัณวาสี คงมีสองเล่มทุกองค์ พัตงาสานเป็นเครื่องหมายฝ่ายอรัณวาสี พัตแฉงาเป็นเครื่องหมายฝ่ายคามวาสี"<sup>32</sup>

จากที่กล่าวไว้แล้วในประเด็นรูปแบบของพัตมักสัมพันธ์กันฐานะของผู้ได้รับ เช่นเดียวกับพัตยศ ซึ่งมีการใส่สัญลักษณ์การแบ่งฐานันดรของพระสงฆ์ มีการจัดทำรูปลักษณะที่แตกต่างกัน สำหรับแต่ละสมณศักดิ์ โดยสามารถจำแนกรูปแบบได้ดังนี้

พัตหน้านาง ลักษณะเป็นใบพัดรูปไข่ คล้ายหน้าของสตรี มีด้ามตรงกลางใบพัด ยาวประมาณ 70 เซนติเมตร เป็นพัตสำหรับพระเปรียญธรรมทุกชั้น และพระฐานานุกรมในบางตำแหน่ง (ภาพประกอบ 3)

พัตพุดตาน ใบพัดมีลักษณะเป็นวงกลม บริเวณขอบเป็นหยักแฉก 15 แฉก คล้ายกลีบดอกบัวบาน หรือดอกพุดตานบาน ตัวพัตทำด้วยโครงเหล็กหุ้มแพร หรือสักหลาดกำมะหยี่สีแดง หรือสลัสสี ขึ้นอยู่กับแต่ละสมณศักดิ์ พัตพุดตานเป็นพัตสำหรับครูสัญญาบัตร พระครูฐานานุกรม และพระฐานานุกรมบางตำแหน่ง (ภาพประกอบ 4)

<sup>31</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป**. (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง 2553)

<sup>32</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 3.



ภาพที่ 3 ภาพพัดเปรี๊ญ 9 ลักษณะพัดหน้านาง  
ที่มา : [www.wikiwand.com/th/พัดยศ](http://www.wikiwand.com/th/พัดยศ)  
สืบค้นเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ.2562



ภาพที่ 4 ภาพพัดยศสมณศักดิ์พระครูสัญญาบัตร  
ลักษณะเป็นพัดพุดตาน  
ที่มา : [www.wikipedia.org/wiki/พัดยศ](http://www.wikipedia.org/wiki/พัดยศ)  
สืบค้นเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ.2562



ภาพที่ 5 พัดเปลวเพลิง  
ที่มา : วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี และหอมรดกไทย  
สืบค้นเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ.2562



ภาพที่ 6 พัดแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์  
ที่มา : <http://kanchanapisek.or.th/kp6>  
สืบค้นเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ.2562

พัดเปลวเพลิง ใบพัดมีลักษณะเป็นแฉกคล้ายเปลวเพลิงและมียอดแหลม แต่เดิมยอดพัดเป็นงา ปัจจุบันมีพระบรมราชานุญาตให้ใช้วัสดุงาเทียมแทนคือทำจากพลาสติกผสมเรซิน พัดเปลวเพลิงเป็นพัดสำหรับตำแหน่งครูสัญญาบัตรที่ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด และเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นเอกเท่านั้น (ภาพประกอบ 5)

พัดแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ แปรตามคำศัพท์ได้ว่า เป็นข้าวก่อน คือข้าวสุกที่นำมาปั่นเป็นก้อนแล้วใส่ลงไปนึ่งในกรวย สอดไว้กับพุ่มดอกไม้ หรือกระถางชั้นหมากบายศรี เพื่อใช้ในการเซ่นไหว้บูชาในพิธีกรรม และอีกความหมายหนึ่งของคำว่า “ข้าวบิณฑ์” ยังมีความหมายที่เป็นชื่อของลายไทยชนิดหนึ่งที่มีลักษณะช่วงล่างเรียวแหลมขึ้นไปช่วงบน ส่วนพัดแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์นั้นใบพัดมีลักษณะส่วนล่างเป็นพุ่ม และเรียวแหลมขึ้นไปถึงส่วนยอด เหมือนลายข้าวบิณฑ์ของไทย หรือคล้ายดอกบัวตูม ขอบนอกคล้ายเงิน ดิ้นทอง ทองแล่ง และอุปกรณ์การปักอื่นๆ อย่างประณีตสวยงามตามลำดับขั้นของสมณศักดิ์ที่ได้รับพระราชทาน พัดแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์นี้ เป็นพัดยศประจำตำแหน่งผู้ได้รับสมณศักดิ์ ตั้งแต่พระราชอาคันตุกะชั้นสามัญไปจนถึง สมณศักดิ์สูงสุด คือ สมเด็จพระสังฆราช<sup>33</sup>(ภาพประกอบ 6)

ดังที่กล่าวในข้างต้น แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนนิยามในการถวายพัดให้แก่พระสงฆ์ที่มากกว่าการระลึกถึงบุญกุศล แต่ยังใช้เป็นวัตถุระบุลำดับขั้นสมณศักดิ์ ด้วยเหตุดังกล่าวจึงนับเป็นประเพณีสำหรับพระมหากษัตริย์ที่จะถวายพัดยศในงานพระราชพิธีสำคัญต่างๆ เพื่อเป็นพระราชกุศลและเป็นการยกย่องพระสงฆ์ผู้ควรยกย่องอีกด้วย

โดยปกติพัดยศจะเป็นไปเพื่อการแสดงสมณศักดิ์เท่านั้น อาจมีข้อจำกัดทางด้านรูปแบบที่ไม่สะดวกต่อการนำขึ้นสวดพระธรรม พัดอีกประเภทหนึ่งที่พระสงฆ์ใช้เมื่อได้รับนิมนต์ให้ไปเทศน์หรือทำกิจสงฆ์ในที่ใด ก็จะใช้พัดซึ่งเรียกว่า "พัตรอง" พัทรองมีรูปแบบเป็นพัดหน้านาง ใบพัดรูปไข่คล้ายหน้าของสตรี มีด้ามตรงกลางใบพัด และบริเวณใบพัดมีลวดลาย ซึ่งแต่เดิมในก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ยังไม่มีการสร้างพัตรองขึ้นนั้น รูปแบบพัดหน้านางเป็นเพียงหมวดหนึ่งของพัดยศ เช่นพัดเปรียญ ความแตกต่างของพัตรองกับตาลปัตรคือการประดับตกแต่ง ที่พัตรองจะมีการทำด้วยผ้าแพร ผ้าไหมด หรือผ้าลายดอกต่างๆ เป็นต้น

<sup>33</sup> พระมหานิรุตต์ จิตส่วโร, คู่มือสมณศักดิ์ พัดยศ ฉบับสมบูรณ์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรม, 2550), 75. อ้างถึงใน พระปลัดสรสิข ปิยวัฒน์ (มุลทองสุข), การศึกษาตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัดยศของพระสงฆ์ไทย (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2554), 4.



กล่าวถึงพัตรองที่เห็นใช้แทนตาลปัตรเป็นสามัญนั้น จากการศึกษาพบว่าเริ่มใช้มาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา เนื่องจากพระสงฆ์ในสมัยนั้นนิยมนำพัชนีมาใช้ถือแทนตาลปัตรกันอย่างแพร่หลาย พวคนีคือพัคมีลักษณะใบพัดงุ้ม ด้ามยาว เดิมใช้โบกสำหรับรำเพยลม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรำคาญพระราชหฤทัยว่าดูน่าเกลียด จึงมีประกาศพระราชปรารภชี้ความน่าเกลียดของพัชนีพร้อมแสดงพระราชดำริที่จะสร้างพัตรูปหน้านางที่เรียกกันว่า “พัตรอง” ให้พระสงฆ์ใช้ถือเมื่อได้รับนิมนต์หรือทำกิจพิธีสงฆ์ในทีใด ๆ แทน<sup>34</sup> ดังปรากฏในพระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพัตรองที่พระสงฆ์ใช้ ดังนี้

“...เป็นเหตุฉนั้นใดถึงพัชนีข้างชาวบ้านก็เกลียดอายหาหยับถือมานานแล้ว เพราะเหตุที่เห็นพระสงฆ์ผู้มียศเอาไปถือเป็นตาลปัตรทุกหนทุกแห่งไปมากกว่าผู้ที่ใช้ในบ้าน แต่ครั้งปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย เจ้านายเป็นอันมากหลายแห่งด้วยกันเลิกพัชนีเสียไม่ใช้ ใช้พัดขนนกเป็นเครื่องอยู่งาน ยังคงใช้อยู่แต่ในหลวง ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพัคอยู่งานก็ใช้พัดขนนกสิ้นทั้งข้างหน้าข้างในพัชนีของเก่าที่มีด้ามเป็นทอง เป็นแต่สำหรับเชิญตามเสด็จฎีกาน่ากันยาเรือทั้งไปตามเคยอย่างแต่ก่อนมาถึงแผ่นดินปัตยุบันนี้ พวคนีเลิกหลุดทีเดียว ถึงพัคด้ามทองก็ทำด้ามทองต่อเข้ากับขนนก ไม่ได้ใช้พัชนีหุ้มไหมดหุ้มตาดเลย พวคนียังคงเหลือใช้ในข้างบ้านบัดนี้อยู่สองอย่าง คือสำหรับอยู่งาน เจ้านายเล็กๆเมื่อไปนั่งฟังสวดฤกษ์สมโภชโสกันต์อย่างหนึ่ง สำหรับเล่นละครมีนางไปนั่งพัคด้วยยืนเครื่องเมื่อทำบทร่างลงตรงเครื่องอย่างหนึ่ง ก็การเล่นละครนั้นเอากาโรโบราณมาลำแดง เหมือนกับหญิงโบราณไว้ผมยาวละครก็ต้องรัดซ่องทำเป็นผมยาวเหมือนคนโบราณ แลอยู่งานโสกันต์เจ้านายนั้น เพราะการโสกันต์ก็คล้ายกับเล่นละคร อย่างมยุรฉัตรแลเชิญเครื่องก็ใกล้การเล่นละครทีเดียว พวคนีใช้ข้างบ้านยังเหลืออยู่แต่เท่านี้ นอกนั้นก็ถึงพัชนีทำขึ้นก็เป็นแต่สำหรับถวายพระสงฆ์ เพราะพระสงฆ์ยังคงชอบใจว่าเป็นเครื่องประดับสำหรับยศผู้ใหญ่ ไม่กระดิกเลยจนเท่าทุกวันนี้ ก็แต่ยังได้ยืนพระสงฆ์รูปหนึ่งว่าประหลาดอยู่ด้วยพัชนีแต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่หาผู้ใดเอาใจใส่ตามไม่ ท่านผู้ที่ว่านั้นคือพระญาณสมโพธิ ( ด้วง ) วัดนาคกลาง ท่านนั้นแม้เป็นพระราชอาคณเฑาะแล้วไม่ถือพัชนีเลย คงถืออยู่แต่ตาลปัตร

<sup>34</sup> สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ “สมเด็จพระครู” นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยาม. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 156. อ้างถึงใน สุชีรา ผ่องใส, การศึกษาวิเคราะห์ตาลปัตรสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2550), 18-19.

ใบตาล แต่ตัดด้ามเสียให้สั้นผิติดกันกับพระสงฆ์จนร่น้อยหนึ่ง เพื่อจะได้ถือพัดโบกกลมเองโดยสะดวกด้วย เมื่อมีผู้ทักถามท่านว่าทำไมเจ้าคุณจึงไม่ถือพัดขึ้นอย่างท่านทั้งปวงที่มีบันดาศักดิ์ ท่านตอบว่าพัดขึ้นนั้นท่านคิดไปดูรูปร่างเห็นเป็นหน้าบดสี ใครคิดอ่านทำขึ้นเมื่อไรให้เป็นรูปร่างนี้ ผู้นั้นจะไม่ได้พิจารณาให้เลียดเลย ทำขึ้นโดยใจมักง่าย ท่านทั้งหลายก็รับใช้ก็ดีใจใช้ไปไม่มีสติก็ได้บ้างเลยว่ารูปร่างไม่ดีไม่เป็นมงคลเลย เอามาถือบังหน้าบังตาครอบหวัครอบหุอย่างไม่มีรูปร่างรำคาญใจ คิดดูเถิดบ้านอื่นเมืองอื่นพระสงฆ์ที่มีตาลปัตรยกย่างไปต่างๆอย่างตาลปัตรพม่าก็เป็นใบตาลก้านชด อย่างลังกาก็เป็นพัดด้ามงา วงพัดตั้งรูปไข่มนๆพัดจีนเป็นอันมากหลายอย่างทั้งของลาวทั้งจ้อมมาข้างหน้าก็มี ที่ซึ่งอยู่ก็มี ก็ไม่มีเป็นเช่นพัดขึ้นของไทยเลย พัดขึ้นของไทยนี้รูปร่างน่ารังเกียจน่าบดสีนัก ผู้ที่ทำได้ไม่คิดดูบ้างเลยว่ารูปร่างไม่สู้ชอบกล แล้วท่านจึงว่าไปอีกอย่างหนึ่งว่าเครื่องมือของไทยอีกอย่าง1 รูปร่างก็คล้ายพัดขึ้นคือจวก ที่เรียกว่าจ่าหวัก็ดี คนใช้ก็ดีนั้น รูปร่างที่ใช้ในไทยก็ไม่ชอบกลเหมือนพัดขึ้น ก็เครื่องจ่าหวัของเมืองอื่นเช่นเห็นอยู่กลุ่มๆอย่างของจีนทำหวัเขาก็กทำด้วยเหล็ก เป็นดั่งปากขอบปากเสียม มีบ้องเข้าด้าม เขาไม่ทำอย่างจ่าหวัของไทยก็จวกของไทยนั้น ชาวไทยถือลัทธิแลใช้ก็เกียดกันอยู่เอง ก็เมื่อยามใช้เอามาใช้ตักเข้าตักแกงซึ่งจะขึ้นถ้วยขึ้นชามขึ้นสำรับ เป็นของดีของมงคลที่จะกลืนกินเข้าไป แต่ชื่อแห่งจวกนั้นเป็นของหยาบสำหรับไว้ด่าไว้ว่าจะเอาสืบเสียดอะไรเล่า ฤถ้าเจ้าขุนมูลนายเอาสิ่งนั้นลับโขกตีรันบ่าวไพร่ ก็ถือว่าเป็นอัปมงคลใหญ่ ฟ้องร้องจนถึงหลุดค่าตัวทาษาเล่า การอันนี้ก็เกียดกันอยู่ซึ่งท่านว่าดังนี้ก็จริงของท่าน พัดขึ้นหนึ่ง จวกขึ้นหนึ่งของสองอย่างนี้เฉพาะมีอยู่แต่เมืองไทย ก็เครื่องตักเข้าตักแกงก็ดี พัดก็ดี ที่เขาใช้ในประเทศต่างๆอย่างที่เราเห็นอยู่บัดนี้ ทั้งของจีนของฝรั่งรูปร่างไม่เป็นเช่นพัดขึ้นแลจวกของไทยเลย แลซึ่งพระญาณสมโพธิ ( ดั่ง ) ว่าด้วยการใช้จวกตักเข้าตักแกงไม่เป็นมงคลนั้น ท่านว่าถูกแต่การข้างนอก แต่การในเครื่องต้นแลเครื่องเจ้านายที่มีบันดาศักดิ์สูงเขาไม่ใช้มานานแล้ว เขามีทัพพิทองเหลืองทำรูปเหมือนซ้อนต้นใหญ่ปลายย่อม ใช้ทำเครื่องมานานแล้วแต่ครั้งไรก็ไม่ทราบต้นเลย ก็ครั้งนี้ทรงพระราชดำริจะใครให้พระสงฆ์เล็กใช้พัดขึ้นเสีย จะกลับทำพัดโครงไม้ไผ่ซึ่งๆปิดแพรปิดไหมดถวายเป็นใช้เป็นอย่างพระสงฆ์จะยอมฤไม่ยอมไม่ทราบเลย การที่เคยมานานแล้ว ถ้าพระสงฆ์ยังชอบใจจะคงใช้อยู่ก็ตาม”<sup>35</sup>

<sup>35</sup> สุชีรา ผ่องใส, การศึกษาวิเคราะห์ตาลปัตรสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2550), 18-19.

กล่าวได้ว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงการเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบของพัตรองเป็นอย่างมาก พัทรองในสมัยของพระองค์ ทำด้วยโครงไม้ไผ่หุ้มผ้าลายหรือผ้าเลียน<sup>36</sup> ไม่มีการปักลายบริเวณพัตร ต่อมาปรากฏพัตรองที่มีการตกแต่งลวดลายด้วยเทคนิคการปักขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเป็นการสั่งทำจากเมืองจีน ลักษณะเด่นคือการปักลายอักษร จ. 3 ตัว ไต้พระเกี้ยวยอด พัตรดั่งกล่าวทำขึ้นเป็นที่ระลึกพระราชทานในงานขึ้นพระที่นั่งวโรภาสพิมาน พระราชวังบางปะอิน (หลักฐานพัตรได้สูญหายไปหมดแล้ว) จากนั้นเป็นพัตรองที่พระราชทานในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อปีระกา พ.ศ.2416 เรียกว่า พัตไอยราพต ซึ่งสั่งทำจากเมืองจีนเช่นเดียวกัน<sup>37</sup> (ภาพประกอบ 7)



ภาพที่ 7 พัตไอยราพต พระราชทานในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อปีระกา พ.ศ.2416  
ที่มา : ณีภูษภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปนาฏศาสตร์ (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538)

ระยะต่อมาเริ่มมีการใช้ช่างฝีมือไทยในการประดิษฐ์พัตรองขึ้นเองโดยไม่สั่งจากเมืองจีนเหมือนแต่เดิม ในปี พ.ศ.2426 จึงมีการสร้างพัตรองขึ้นในงานฉลองพระราชลัญจกรสำคัญของแผ่นดินเนื่องในวโรกาสที่รัชกาลที่ 5 ทรงครองราชสมบัติครบหมื่นวัน ปี พ.ศ.2438 และเป็นช่วงสมัยที่ช่างปักภาพและลวดลายบนพัตรองนิยมการหุ่นลายให้สูงมากที่สุด ซึ่งทำให้ช่างเขียนที่ออกแบบร่างภาพ

<sup>36</sup> ณีภูษภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปนาฏศาสตร์ (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 128.

<sup>37</sup> ณีภูษภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปนาฏศาสตร์ (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 127. เรื่องเดียวกัน



และลวดลายรู้สึกกันทั่วไปว่าการที่ช่างปักทำนูนมากเกินไปมีส่วนลดคุณค่า ทำลายความงดงามลงไปมาก สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเล็งเห็นฝีมือการปักไหมของไทยยังด้อยกว่าเพื่อนบ้าน จึงทรงส่งนักเรียนไทยไปศึกษาที่ญี่ปุ่นเมื่อ พ.ศ.2446 อีกทั้งยังทรงจ้างครูญี่ปุ่นมาสอนวิชาเย็บปักถักร้อยที่โรงเรียนราชินีด้วย<sup>38</sup> แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญในการออกแบบลวดลายบนพัดรอง โดยเน้นที่ตัวช่างฝีมือ

ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2446 เป็นต้นมา ถือว่าเป็นสมัยที่มีความนิยมในการสร้างพัดรองมากที่สุดลวดลายที่ปรากฏบนพัดรองนั้นจะเป็นเรื่องราวที่สามารถสื่อถึงเรื่องราว หรือความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับตัวผู้สร้าง โดยช่างคนสำคัญที่เป็นผู้ออกแบบพัดรองหลายเล่มคือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ โดยมีการสร้างเพื่อประกอบงานสองประเภท คือ งานมงคล และงานอวมงคล เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมโภชสิริราชสมบัติ เถลิงพระสุพรรณบัฏ ขึ้นพระตำหนัก ฉลองพระชนมพรรษา และนิยมกันอย่างแพร่หลายตามอย่างเจ้านายสืบทอดกันมาจนถึงงานมงคลเจ้าจอม ชุมนางและชาวบ้าน และงานอวมงคลเช่นงานพระเมรุ หรืองานพระศพ<sup>39</sup> พัดที่สร้างขึ้นในโอกาสงานอวมงคล เรียกว่า “พัดสังเค็ด”

กล่าวโดยสรุป การสร้างพัดรองมีการพัฒนาด้านรูปแบบมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา โดยมีความนิยมเรื่อยมา รูปแบบและลวดลายมีเทคนิคเฉพาะของช่างฝีมือ ความสำคัญของพัดรองคือการปรากฏลวดลายเล่าเรื่อง มีการสื่อถึงนัยยะที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์พระราชพิธี หรือเชื่อมโยงกับผู้สร้าง สิ่งที่น่าสนใจคือการถวายเป็นงานอวมงคล ที่เรียกว่า “พัดสังเค็ด” เป็นลักษณะของออกแบบลวดลายที่มีนัยยะสื่อถึงชีวิตของเจ้าของพัด ประสบการณ์ในชีวิตของผู้เสียชีวิต เช่น สัญลักษณ์แทนตำแหน่งทางการงานตอนยังมีชีวิตหรือด้านอื่นๆ ทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นการสื่อความหมายยกย่องผู้เสียชีวิต โดยการถวายเป็นพัดสังเค็ดส่วนหนึ่งก็เป็นไปเพื่อกุศลแก่ผู้เสียชีวิตด้วยเช่นกัน ด้วยเหตุนี้การศึกษาพัดสังเค็ดจึงทำให้ได้แนวคิดของการออกแบบลวดลายต่างๆ ซึ่งที่กล่าวไว้แล้วถึงประสบการณ์ในชีวิตของเจ้าของพัด จะถูกกลั่นกรองมาเป็นสัญลักษณ์บนใบพัด ดังนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะสัมพันธ์กับสภาพสังคมในช่วงที่เจ้าของพัดยังมีชีวิต รวมถึงปัจจัยอื่นแวดล้อมอีกด้วย ดังจะกล่าวถึงประเพณีการถวายเป็นพัดสังเค็ด และพัดสังเค็ด ดังต่อไปนี้

<sup>38</sup> สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ “สมเด็จพระครู” นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยาม. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 157.

<sup>39</sup> เรื่องเดียวกัน, 157.

## 2.4 ประเพณีการถวายพัดเป็นเครื่องสังเค็ด

ดังที่กล่าวไว้แล้วในข้างต้นเกี่ยวกับความหมายของตาลปัตร รวมไปถึงการใช้ตาลปัตรเป็นเครื่องถวายเพื่อนำมาซึ่งกุศลที่ดี ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ประเด็นนี้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกันระหว่างทานวัตถุ กับบุญกุศล โดยมีพิธีกรรมเป็นตัวกลาง ดังในพิธีอวมงคลที่จะกล่าวถึงก็เช่นกัน มีการถวายสิ่งของแก่พระสงฆ์เพื่อเป็นกุศลให้แก่ผู้เสียชีวิต สิ่งของต่างๆรวมเรียกให้เข้าใจง่ายว่า “เครื่องสังเค็ด” หมายความว่ารวมเป็นของถวายในงานศพ

สังเค็ดเป็นคำโบราณหมายถึง ทานวัตถุมีผู้พระธรรมโตะหมู่เป็นต้น ที่เจ้าภาพจัดถวายแก่สงฆ์หรือภิกษุผู้เทศน์หรือชักบังสุกุลในเวลาปลงศพ เรียกว่า เครื่องสังเค็ด<sup>40</sup> สังเค็ดหรือเครื่องสังเค็ด นิยมใช้สำหรับทำบุญเป็นทานถวายเทศน์หรือบังสุกุลที่หน้าศพเมื่อจะปลง เพื่ออุทิศผลแก่ผู้เสียชีวิต มีปรากฏการกล่าวถึงในเรื่องขุนช้าง ขุนแผน ความว่า “เอาเงินตราไปหาซื้อสังเค็ด บริหารเบ็ดเสร็จทั้งน้อยใหญ่ หาผ้าเนื้อดีมาทำไตร ที่ผู้หญิงนั้นไปหาเครื่องกัณฑ์”<sup>41</sup> จากข้อความนี้เห็นได้ว่าเป็นการกล่าวถึงเครื่องสังเค็ดในแง่ของในการทำบุญถวายพระสงฆ์ คำกล่าวที่ว่า สังเค็ด บริหารเบ็ดเสร็จ ที่ปรากฏในเนื้อความทำให้นักวิชาการบางท่านตีความได้ว่าส่วนหนึ่งคำว่าสังเค็ดอาจมีที่มาจากคำว่า สังเขต แปลว่า เนื่องด้วยสงฆ์ อย่างไรก็ตามเมื่อตรวจสอบในภาษาบาลีไม่ปรากฏคำว่าสังเขตที่แปลว่าความดังกล่าว มีเพียงคำว่า สังฆิก ซึ่งเสถียรโกเศศ ได้ให้ความเห็นว่า หากคำว่าสังเค็ดแปลว่าเนื่องด้วยสงฆ์ ก็จะต้องเข้าใจว่าสิ่งอื่นอีกมากมายที่ถวายสงฆ์ก็เป็นเรื่องเนื่องด้วยสงฆ์เช่นกัน เหตุใดจึงเจาะจงเรียกเฉพาะแต่สิ่งของซึ่งเป็นทานวัตถุดังกล่าวมาแต่ข้างต้นนี้เท่านั้น ดังนั้นข้อสันนิษฐานคำว่าสังเค็ด มากจาก สังเขต หรือสังฆิก นั้นจึงไม่สมเหตุสมผล

ตามประเพณีไทยที่มีมาก่อนนี้ เมื่อผู้ใดตายไปของใช้ที่เป็นของประจำตัวของผู้เสียชีวิต เช่นที่นอน หมอน เสื้อผ้า เป็นต้น เหล่านี้ไม่นิยมเก็บไว้ให้ผู้อื่นใช้ต่อ หากของสิ่งใดพอจะถวายวัดได้ก็ถวาย ถ้าสิ่งใดถวายไม่ได้ก็ให้คนจน แม้กระทั่งเรือนของผู้เสียชีวิตก็มักรื้อไม่ไปถวายวัด ถือว่าได้บุญและเป็นกุศลแก่ผู้เสียชีวิต นอกจากเอาสมบัติของผู้เสียชีวิตไปทำบุญ ยังมีของอื่นซึ่งทำเพิ่มเติมเป็นพิเศษมีผู้โตะสมทบไปด้วย เพื่ออุทิศไปให้แก่ผู้เสียชีวิตจะได้มีเครื่องใช้สอยบริบูรณ์สะดวกสบาย<sup>42</sup> เหตุนี้เมื่อค้นหาที่มาที่สมเหตุสมผลของคำว่า สังเค็ดได้แล้วนั้น เสถียรโกเศศ จึงสรุปที่มาของคำว่าสังเค็ดกล่าวว่า “เห็นจะเป็นความหมายย้ายที่มาจากขั้นหนึ่ง คำว่าสังเค็ดมาจากคำ สังคิต หมายถึงการสวดที่

<sup>40</sup> ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), 261.

<sup>41</sup> อนุমানราชชน(ยง เสถียรโกเศศ), เรื่องสังเค็ด. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2504), 1.

<sup>42</sup> เรื่องเดียวกัน, 22.

พระขึ้นสังเค็ด ก็คือพระขึ้นสวดเพียงสังเค็ด ก็คือเพียงพระสวด ที่เป็นเพียงลุ่มๆก็มี ทำให้เป็นยอดดุด ยอดปราสาทก็มี เรียกว่า สังเค็ดยอด ที่เป็นอย่างดีทำเป็นเกรินบุษบกก็มี เป็นอย่างเดียวกับธรรมมาสน์ พระเทศน์ที่มียอดก็มี ไม่มียอดก็มี ดังคำกล่าวที่ว่า ขึ้นธรรมมาสน์ขึ้นสังเค็ด เรียกสิ่งของที่ใช้ในการทำศพว่าเครื่องสังเค็ด”<sup>43</sup>

เครื่องสังเค็ดในงานพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพนอกจากสิ่งของเครื่องใช้อันเป็นราชูปโภคและสิ่งของอย่างพิเศษซึ่งสร้างสมทบถวายแด่พระสงฆ์และพระอาราม ตามธรรมเนียมทำนองเดียวกันกับประเพณีราชภูริแล้ว เฉพาะในการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินและสมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคลอย่างเก่า ในกระบวนพยุหยาตราเชิญพระบรมศพไปสู่พระเมรุมาศท้องสนามหลวง มีการจัดริ้วกระบวนรูปสัตว์หิมพานต์ หลังตั้งบุษบกใส่สังเค็ดไตรจีวรสำหรับถวายแก่พระสงฆ์หน้าและตามพระบรมศพเป็นคู่ๆ ขบวนหน้า 30 คู่ และขบวนหลัง 10 คู่ (สำหรับสมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคลลดน้อยคู่ลงมา) เมื่อแห่แล้วนำรูปสัตว์นั้นมาตั้งประดับตกแต่งภายในและภายนอกพระเมรุ ตามคติเขาพระสุเมรุ จัดเป็นเครื่องสังเค็ดของหลวงอย่างโบราณสืบมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์<sup>44</sup>

ต่อมาในการพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จสวรรคตใน ปีรัตนโกสินทรศก 129 พุทธศักราช 2453 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ปรึกษาเรื่องงานพระบรมศพด้านต่างๆ ส่วนของสังเค็ดโปรดเกล้าฯ ให้ทำเครื่องสังเค็ดแบบใหม่ แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ สิ่งของถวายพระสงฆ์เป็นการส่วนบุคคลมี พัด ย่าม ผ้ากราบ และพระบรมรูปถวายเป็นที่ระลึกประเภทหนึ่ง สิ่งของสำหรับถวายวัดคือ ธรรมมาสน์ ประเภทหนึ่ง และสิ่งของพระราชทานให้แก่โรงเรียน เป็นเครื่องใช้ครบทุกอย่าง อันเป็นพระราชดำริเพื่อส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาแก่ราษฎร เป็นสาธารณประโยชน์ ซึ่งไม่เคยปรากฏมีมาแต่ก่อนประเภทหนึ่ง ทั้งนี้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นแม่กองจัดการเรื่องเครื่องสังเค็ด<sup>45</sup>

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าแต่เดิม เครื่องสังเค็ด คือเหล่าเครื่องใช้ตู้เตียงของผู้เสียชีวิตที่ใช้สำหรับถวายพระสงฆ์ จึงสัมพันธ์กับที่มาของคำว่า สังคีต แปลว่าการสวด ที่พระสวดบนเตียงที่ถวายจากคำว่าสังคีตพูดกันจนกลายเป็นสังเค็ด โดยการถวายเครื่องสังเค็ดมีทั้งในงานศพทั่วไป และงาน

<sup>43</sup> อนุমানราชธน(ยง เสถียรโกเศศ), **เรื่องสังเค็ด**. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2504), 23.

<sup>44</sup> สมภพ ภิรมย์, **พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อัมรินทร์, 2539), 164.

<sup>45</sup> พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว[รวม. วชิราวุธ], **ประวัติต้นรัชกาลที่ 6**. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2545), 166-168

พระศพ พระบรมศพ โดยบริบทไม่ต่างจากเดิมคือของถวายพระสงฆ์ในงานอวมงคล เพื่ออุทิศแก่ผู้เสียชีวิตและผู้ถวาย แต่สิ่งที่เพิ่มจากเดิมคือการถวายมิใช่เพียงของที่ใช้ประจำของผู้เสียชีวิตเท่านั้น แต่เป็นการตั้งใจสร้างขึ้นใหม่ สร้างด้วยความประณีต เพื่ออุทิศที่ดี จึงเกิดเป็นธรรมเนียมการถวายเครื่องสังเค็ดขึ้น โดยพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้จัด พัด เป็นของถวายด้วยเช่นกัน จึงรวมเรียกว่า พัดสังเค็ด

ธรรมเนียมการถวายพัดสังเค็ดแต่พระสงฆ์ในงานอวมงคล เริ่มขึ้นตั้งแต่งานพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา จากหลักฐานพบพัตรองที่จัดทำเพื่อถวายในงานพระศพในช่วงแผ่นดินรัชกาลที่ 5 อยู่หลายเล่ม โดยส่วนใหญ่เป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ทั้งนี้พัตรองในช่วงแรกยังไม่ถูกจัดอยู่ในเครื่องสังเค็ด จึงเรียกว่าพัตรองในงานอวมงคล อย่างไรก็ตามหน้าที่การใช้งานรวมถึงการให้ความหมายของพัตรองในงานอวมงคล(ก่อนรัชกาลที่ 5 สวรรคต) และพัดสังเค็ด(ใช้เรียกตั้งแต่งานพระบรมศพรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา) ล้วนเป็นไปเพื่ออุทิศแก่ผู้เสียชีวิต รวมถึงผู้ถวายด้วยเช่นกัน ดังนั้นจะขอเรียกรวมว่า พัดสังเค็ด เพื่อความเข้าใจต่อการอธิบายดังต่อไปนี้

จากการศึกษาข้อมูลในเบื้องต้นพบว่าพัดสังเค็ดเล่มแรกที่ถูกสร้างขึ้น คือพัดในงานพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อปี พ.ศ. 2423 เป็นพัดที่ถูกสั่งทำมาจากเมืองจีน<sup>46</sup> ต่อจากนั้นพัดสังเค็ดจึงมีความนิยมสร้างในงานพระศพ พระบรมวงศานุวงศ์ อีกหลายพระองค์ ดังที่รวบรวมข้อมูลรายนามงานพระศพจาก หนังสือตาลปัตรผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์<sup>47</sup> หนังสือตาลปัตรพิทยศ ศิลปะบนศาสนวัตถุ<sup>48</sup> วิทยานิพนธ์การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร)

<sup>46</sup> จินตนา กระบวนแสง, พัทธรองที่ระลึกงานพระราชพิธีสำคัญในรัชกาลปัจจุบัน. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, 2533), 6-7

<sup>47</sup> บุญเตือน ศรีวรพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546)

<sup>48</sup> ภัฏฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพิทยศ ศิลปะบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊คส์, 2538)

ในผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์<sup>49</sup> และหนังสือพัตรองงานพระราชพิธีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช<sup>50</sup> ไว้ในรูปแบบตาราง<sup>51</sup> ดังนี้

ตารางที่ 1 รายชื่องานพระศพที่มีหลักฐานพัดสังเค็ด ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9

ลำดับ	พ.ศ.	พระนาม / นามเจ้าของงาน
1.	2423	สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์
2.	2427	สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)
3.	2430	พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้า เสาวภาคินารีรัตน์
4.	2430	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์
5.	2430	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย กรมพระเทพนารีรัตน์
6.	2432	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านภาจรจารัศรีภัทรวดีราชธิดา
7.	2432	เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค)
8.	2442	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูธเรศธำรงค์ศักดิ์
9.	2442	พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจรจาร์สวงศ์ กรมหมื่นปราบปรปักษ์
10.	2443	สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ
11.	2444	พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร ที่สมเด็จพระพุฒาจารย์
12.	2444	เจ้าคุณจอมมารดาสำลี

<sup>49</sup> สุธา สิ้นชะวัด, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533)

<sup>50</sup> ไพโรจน์ รัตนพล และคนอื่นๆ, **พัตรองงานพระราชพิธี : ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช**, (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2556)

<sup>51</sup> ตารางดังกล่าวแสดงรายนามที่ได้รับรวบรวมจากหนังสือที่กล่าวไว้ในข้างต้น โดยไม่รับรองถึงหลักฐานพัดสังเค็ดที่ค้นพบในปัจจุบัน



ตารางที่ 1 รายชื่องานพระศพที่มีหลักฐานพัดสังเค็ด ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

ลำดับ	พ.ศ.	พระนาม / นามเจ้าของงาน
13.	2447	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี
14.	2447	สมเด็จพระเจ้าฟ้าจันทราสวทวาร กรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร์ และพระอรรคชายา เธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุนอรรควรรราชกัลยา
15.	2449	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา
16.	2450	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย
17.	2450	พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจรีสพรปฏิภาณ
18.	2450	เจ้าจอมมารดาตวงคำ
19.	2451	พระยาประภากรวงศ์วรฤทธิภักดี (ชาย บุณนาค)
20.	2451	พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดช และหม่อมแม้น ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา
21.	2452	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณวงศ์รัชสมโภช
22.	2453	สมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา (เจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม)
23.	2453	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
24.	2454	พระยาทิพย์โกษา
25.	2455	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสถรรฐสุดา
26.	2456	เจ้าจอมมารดาเที่ยง
27.	2456	เจ้าจอมมารดาสังวาล
28.	2457	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา
29.	2457	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภัทรายุวดี
30.	2458	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช



ตารางที่ 1 รายชื่องานพระศพที่มีหลักฐานพัดสังเค็ด ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

ลำดับ	พ.ศ.	พระนาม / นามเจ้าของงาน
31.	2458	พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย
32.	2461	หม่อมเล็ก ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา
33.	2461	หม่อมสุภาพ กฤดากร ณ อยุธยา
34.	2463	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี
35.	2463	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากนกวรรณเลขา
36.	2463	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไชยาตรีสุริโยภาส
37.	2463	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุจิตราภรณ์
38.	2463	สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง
39.	2463	พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา
40.	2463	สมเด็จพระเชษฐาธิราช เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ
41.	2463	เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)
42.	2463	หม่อมเจ้าหญิงปลื้มจิตร จิตรพงศ์
43.	2463	เจ้าจอมมารดาवाद พัดวาดเทวราช
44.	2463	เจ้าจอมมารดาห้วง
45.	2465	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
46.	2465	เจ้าจอมมารดาโหมด
47.	2466	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์
48.	2466	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย

ตารางที่ 1 รายชื่องานพระศพที่มีหลักฐานพัดสังเค็ด ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

ลำดับ	พ.ศ.	พระนาม / นามเจ้าของงาน
49.	2466	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ
50.	2466	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์
51.	2466	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์
52.	2466	กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์
53.	2467	เจ้าจอมมารดาเรือน
54.	2468	สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา
55.	2468	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามลีนินพดารา ศิรินิภาพรณวดี กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา
56.	2468	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช
57.	2468	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์
58.	2468	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
59.	2469	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม
60.	2469	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรลักษณาวดี
61.	2469	คุณหญิงทราชมสงวนอภิรณฤทธิ์
62.	2471	สมเด็จพระราชปิตุจฉาเจ้าสุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี
63.	2472	สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
64.	2472	สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก
65.	2472	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไขไขดวง

ตารางที่ 1 รายชื่องานพระศพที่มีหลักฐานพัดสังเค็ด ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

ลำดับ	พ.ศ.	พระนาม / นามเจ้าของงาน
66.	2472-3	พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปติวีรดา
67.	2473	เจ้าจอมมารดาอรุณ
68.	2474	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ
69.	2475	สมเด็จพระเจ้าฟ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์
70.	2475	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัญจนากร
71.	2475	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุฑารัตนราชกุมารี
72.	2475	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุวพักตร์วิไลยพรรณ
73.	2475	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทิพยาลังการ
74.	2476	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรประพันธ์รำไพ
75.	2477	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัปภันตรีปชา
76.	2478	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์
77.	2479	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิภานภดล วิมลประภาวดี กรมขุนอุทองเขตขัตติยนารี
78.	2479	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยานุชิต กรมหมื่นพงษาดิศรมหิป
79.	2479	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน
80.	2480	หม่อมใหญ่ เทวกุล ณ อยุธยา
81.	2481	สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ
82.	2481	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิสมัยพิมลสัตย์

ตารางที่ 1 รายชื่องานพระศพที่มีหลักฐานพัดสังเค็ด ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

ลำดับ	พ.ศ.	พระนาม / นามเจ้าของงาน
83.	2481	เจ้าจอมมารดาทับทิม
84.	2482	หม่อมเจ้าอัปสรสมาน กิติยากร
85.	2483	หม่อมเชื้อ วัฒนวงศ์
86.	2484	สมเด็จพระราชปิตุจฉาเจ้า เจ้าฟ้าโกลายอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร
87.	2485	เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (หม่อมราชวงศ์ป๋ม มาลากุล)
88.	2486	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
89.	2487	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน
90.	2487	เจ้าจอมเอิบ ในรัชกาลที่ 5
91.	2489	พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา
92.	2491	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร
93.	2493	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล
94.	2493	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต
95.	2493	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
96.	2495	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร
97.	2496	พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านักขัตรมงคล กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ
98.	2498	สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า
99.	2499	คุณหญิงอุเทนเทพโกสินทร์ (เยื้อน บุณศิริ)
100.	2500	พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตมงคล

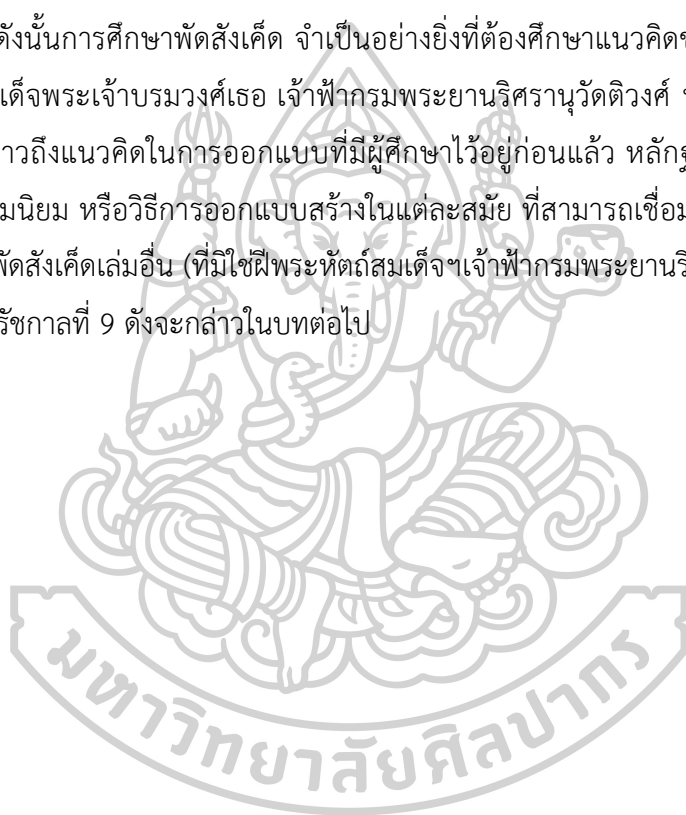
ตารางที่ 1 รายชื่องานพระศพที่มีหลักฐานพัดสังเค็ด ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

ลำดับ	พ.ศ.	พระนาม / นามเจ้าของงาน
101.	2500	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา
102.	2501	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี
103.	2502	พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดีพินิต
104.	2522	พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำไพประภา
105.	2525	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงวาปีบุษบากร
106.	2528	สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี
107.	2538	หม่อมราชวงศ์ศีกฤทธิ ปราโมช
108.	2539	สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
109.	2551	สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์
110.	2555	สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี
111.	2559	พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร

จากรายนามข้างต้นพบว่างานพระบรมศพ และพระศพที่มีการถวายพัดสังเค็ดในสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่างรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 มีความนิยมต่อเนื่องเป็นประเพณี โดยพบทั้งบริบทที่พระมหากษัตริย์ถวายพัดสังเค็ดในงานพระศพของพระราชวงศ์ รวมถึงถวายสำหรับงานศพของผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการบริพารที่มีเชื้อพระวงศ์) รวบรวมงานพระบรมศพและพระศพต่างๆ ได้ 111 งาน โดยจำนวนพัด 118 เล่ม (อธิบายรูปแบบในบทที่ 3) ลวดลายบนพัดมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับสัญลักษณ์สำคัญที่เป็นนัยยะสื่อถึงตัวผู้เสียชีวิต อย่างไรก็ตามลักษณะมิได้มีนัยยะแสดงถึงความแตกต่างทางด้านฐานะอย่างชัดเจนดังเช่นพัดยศ เพราะเมื่ออยู่ในรูปแบบพัดสังเค็ดก็แสดงถึงความสำคัญและความมีบทบาทของผู้เสียชีวิตต่อบ้านเมืองและพระมหากษัตริย์

ช่างผู้ออกแบบพัตสังเค็ดนี้ ปรากฏหลักฐานชัดเจนคืองานของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ จำแนกได้จำนวน 37 เล่มตามรายนามงานพระศพข้างต้น นอกจากพัตสังเค็ดแล้วสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบพัตรองในอีกหลายงานพิธี เหตุที่พระองค์ทรงมีพระนิสสัยในการช่างมาแต่ยังเยาว์ จึงมีผู้ทูลขอให้ทรงออกแบบพัตรองถวายใช้ในงานพิธีต่างๆอยู่เสมอ พัตรองผีพระหัตถ์เก่าแก่ที่สุดเท่าที่มีหลักฐาน ได้แก่พัตหมื่นวัน สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2438 ในงานฉลองพระราชลัญจกรเนื่องจากทรงเสวยราชสมบัติครบหมื่นวัน อันเป็นระยะเวลาที่นานที่สุดของกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นพัตปกรูปตรานพรัตน์<sup>52</sup>

ดังนั้นการศึกษาพัตสังเค็ด จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องศึกษาแนวคิดของช่างในการออกแบบซึ่งงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีหลักฐานการสร้าง รวมถึงการกล่าวถึงแนวคิดในการออกแบบที่มีผู้ศึกษาไว้ก่อนแล้ว หลักฐานดังกล่าวยังสามารถอธิบายถึงความนิยม หรือวิธีการออกแบบสร้างในแต่ละสมัย ที่สามารถเชื่อมโยงถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการออกแบบพัตสังเค็ดเล่มอื่น (ที่มีใช้ผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์) ในสมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 9 ดังจะกล่าวในบทต่อไป



<sup>52</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 67-68.



### บทที่ 3

#### การจัดกลุ่มการออกแบบลวดลายบนพัตสังเค็ด

ธรรมเนียมการถวายพัตสังเค็ดแด่พระสงฆ์ในงานอวมงคล เริ่มขึ้นตั้งแต่งานพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา จากหลักฐานพบพัตรองที่จัดทำเพื่อถวายในงาน พระศพในช่วงแผ่นดินรัชกาลที่ 5 อยู่หลายเล่ม ทั้งนี้พัตรองในช่วงแรกยังไม่ถูกจัดอยู่ในเครื่องสังเค็ด จึงเรียกว่าพัตรองในงานอวมงคล อย่างไรก็ตามหน้าที่การใช้งานรวมถึงการให้ความหมายของพัตรอง ในงานอวมงคล(ก่อนรัชกาลที่ 5 สวรรคต) และพัตสังเค็ด(ใช้เรียกตั้งแต่งานพระบรมศพรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา) ล้วนเป็นไปเพื่อกุศลแก่ผู้เสียชีวิต รวมถึงผู้ถวายด้วยเช่นกัน ดังนั้นผู้วิจัยจะขอเรียกรวมว่า พัทสังเค็ด

ในด้านการสร้าง ช่วงต้นของยุคพัตสังเค็ดส่วนใหญ่เป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ภายหลังเห็นว่าเป็นที่นิยมมากขึ้น มีงานพัตสังเค็ดของผู้ดำรงตำแหน่ง ในราชสำนัก(ข้าราชการบริพารที่ไม่ใช่เชื้อพระวงศ์) ด้วย ดังนั้นพัตสังเค็ดจึงมีหลายงานเกินกว่าจะเป็นดำริ ของรัชกาลที่ 5 ทั้งหมด จากการศึกษางานที่เกี่ยวข้องพบว่า การสร้างพัตสังเค็ดบางเล่มเกิดจาก เจ้าของพัตเป็นผู้เสนอให้ช่างออกแบบให้ ดังงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศ รานุวัตติวงศ์ มีการกล่าวถึงการออกแบบของพระองค์ไว้ว่า "โดยผู้เป็นเจ้าของมักจะถวายกระดาษเปล่า มอบให้พระองค์ทรงคิดแบบอย่างไรก็ได้ ตามแต่ทรงคิดเห็นว่าได้ ถ้าเป็นเช่นนั้นจะทรงพิจารณาว่านาม ของผู้นั้นแปลว่าอะไร มีวุฒิต่างใดอันจะนำมาเขียนเป็นลาย ให้เป็นเครื่องหมายเฉพาะตัวท่านผู้นั้นได้ พร้อมทั้งคิดหาธรรมคาถาเกี่ยวกับนามหรือนามสกุลหรือคุณวุฒิของผู้นั้นประกอบด้วย แต่ผู้ที่ต้องการ เฉพาะแต่ผีพระหัตถ์ก็มี"<sup>53</sup>

จากการรวบรวมงานอวมงคลที่มีปรากฏพัตสังเค็ด ตั้งแต่เล่มแรกที่ถูกสร้างตลอดจนถึง พัทสังเค็ดในรัชกาลที่ 9 รวมได้ทั้งหมด 118 เล่ม ในงานอวมงคลทั้งหมด 111 งาน ผู้วิจัยจำแนกการ ออกแบบลวดลายเป็นประเภท 2 ประเภทดังนี้

<sup>53</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 72-73.

### 3.1 กลุ่มพดสังเค็ดที่ปรากฏอักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม หรือนาม

การใช้อักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม หรือนาม พดสังเค็ดที่ปรากฏการออกแบบ ลวดลายโดยใช้อักษรย่อเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงลำดับศทางราชสำนัก ความมีศักดิ์ที่สูงกว่าสามัญชน พระปรมาภิไธย มาจากคำว่า พระ+ปรม+อภิไธย หมายถึงชื่ออันประเสริฐ คำที่เรียกกันว่า "รัชกาล" เป็นของเกิดขึ้นใหม่ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 แต่ก่อนนั้นเรียกว่าแผ่นดิน ในสมัยรัชกาลที่ 1-3 ใช้พระปรมาภิไธยขึ้นต้นว่า "สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามธิบดี" และมีสร้อยพระนามเหมือนกันทั้ง 3 รัชกาล เมื่อรัชกาลที่ 3 จึงมีคนเรียกรัชกาลที่ 1 ว่า "แผ่นดินต้น" รัชกาลที่ 2 ว่า "แผ่นดินกลาง" พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงเห็นว่า ถ้าเช่นนั้นรัชกาลของพระองค์คงจะเรียกว่า "แผ่นดินปลาย" หรือ "แผ่นดินสุดท้าย" อันเป็นอับมงคล ซึ่งเป็นช่วงที่พระองค์ทรงสร้างพระพุทธรูป ยืนขนาดใหญ่ เป็นพระทรงเครื่องขึ้นไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม 2 องค์ และถวายพระนามว่า "พระพุทธรูปยอดฟ้าจุฬาโลก" ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช องค์หนึ่ง ถวายพระนามว่า "พระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย" ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถองค์หนึ่ง จึงโปรดให้ประกาศสั่งให้เรียกนามอดีตรัชกาลตามนามพระพุทธรูปซึ่งทรงพระราชอุทิศ รัชกาลที่ 1 ให้เรียกว่า "แผ่นดินพระพุทธรูปยอดฟ้าจุฬาโลก" รัชกาลที่ 2 ให้เรียกว่า "แผ่นดินพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย"<sup>54</sup>

ด้วยเหตุนี้จึงมีพระปรมาภิไธยเป็นต้นมาทุกรัชกาล เมื่อนำมาใช้เป็นตราสัญลักษณ์ในงาน ต่างๆจึงย่อพระปรมาภิไธยเหลือเพียง 3 ตัวอักษร เช่นเดียวกับ พระนามาภิไธยย่อ จะเป็นการย่อพระนามของพระบรมวงศานุวงศ์ พระองค์อื่นที่ไม่ใช่พระมหากษัตริย์ ลักษณะการย่อตัวอักษรนี้ ใช้ในงานพระราชพิธีต่างๆ รวมถึงนำมาเป็นลวดลายบนพดสังเค็ดด้วยนั่นเอง อนึ่ง ในกลุ่มนี้สามารถจำแนกย่อยได้อีก เป็น ข้อ 3.1.1 พดสังเค็ดสำหรับพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ และ ข้อ 3.1.2 พดสังเค็ดสำหรับผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่มิใช่เชื้อพระวงศ์) ดังรายละเอียดพดแต่ละเล่มดังต่อไปนี้

<sup>54</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 ตอนที่ 5, 3 ธันวาคม พ.ศ. 2563, <https://vajirayana.org>

### 3.1.1 พัดสังเค็ดสำหรับพระบรมวงศ์ ในรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 9

#### 1. พัดสังเค็ดในงานพระเมรุ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ บรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ พ.ศ. 2423



ภาพที่ 8 พัดสังเค็ดในงานพระเมรุ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ บรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ เมื่อพ.ศ. 2423

ที่มา : ณีภูษภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊คส์, 2538), 218.

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์เป็นพระราชธิดาในรัชกาลที่ 4 กับสมเด็จพระปิยมหาราช ตรีพัชรินทรมาตา ประสูติวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2403 สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2423 พร้อมกับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าภรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ ด้วยอุบัติเหตุทางเรือขณะเสด็จประพาสพระราชวังบางปะอิน<sup>55</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าสักหลาดสีดำ ปักไหมตรงกลางรูปอักษรพระนามาภิไธย ส. ภายใต้มงกุฎนารี ขนาบด้วยต้นไม้เงิน และต้นไม้มทองในระนาบขนานกัน ด้านบนประดับด้วยช่อดอกไม้ใหญ่สองช่อ และช่อดอกไม้เล็กกระจายอยู่บริเวณใกล้ขอบใบพัด ส่วนของด้านล่างมีฟวงอุบะอยู่ใต้ข้อความว่า “การพระราชกุศลทรงพระราชอุทิศพระราชทาน สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าภรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ โสภางคทัศนัยลักษณ์

<sup>55</sup> กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2554), 76-77

อรรควรรราชมารี การพระศพ ณ ท้องสนามหลวง ปี ๑๒๔๒” ขอบพัดเย็บด้วยดันทอง การใช้สีในส่วน  
ของใบพัดเป็นการเน้นรายละเอียดของลวดลายโดยใช้สีแดง สีส้ม และสีเหลืองบนพื้นหลังสีดำ ถัดลง  
มาเป็นส่วน นมพัด รูปพุ่มข้าวบิณฑ์ เขียนรายละเอียดอักษรพระนามาภิไธยย่อ ดำไม้เขียนลายทอง  
เป็นเชือกไขว้สั้นจากถึง พัดเล่มนี้ถือเป็นพัดสังเค็ดเล่มแรก โดยสั่งปักจากประเทศจีน<sup>56</sup>

## 2. พัดสังเค็ดในงานพระเมรุ พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์ พ.ศ. 2430



ภาพที่ 9 พัดสังเค็ดในงานพระเมรุ พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์ เมื่อ พ.ศ. 2430  
ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิษ, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 222.

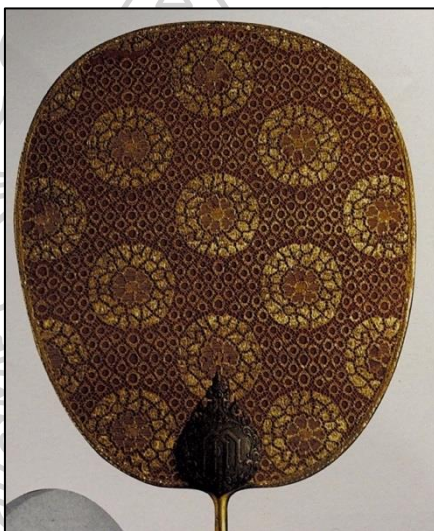
ประวัติโดยสังเขป พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์ เดิมมีพระนามว่า  
หม่อมเจ้าปวี ลดาวัลย์ ประสูติเมื่อวันที่ 26 มกราคม พ.ศ.2397 เป็นพระธิดาพระองค์รองในพระเจ้า  
บรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี และเจ้าจอมมารดาจีน สิ้นพระชนม์เมื่อ 21 กรกฎาคม พ.ศ.  
2430<sup>57</sup>

<sup>56</sup> อนุรักษ์ภัทร จันทวิษ, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 218.

<sup>57</sup> สมบัติ พลายน้อย. พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดาแห่งราชสำนักสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 5,  
(กรุงเทพฯ:ฐานบุ๊กส์, 2554), 159.

**รูปแบบพัดสังเค็ด** ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้ากำมะหยี่สีดำ ตรงกลางปักไหมสี รูปตราอาร์มอักษรพระนามไขว้ ส.น.ร. ด้านบนมีพระเกี้ยวหมอน สองข้างขนาบด้วยช่อดอกไม้ ด้านบนมีข้อความว่า “พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสภาภคนาริรัตน” ด้านล่างมีข้อความว่า “งานพระเมรุปี ๑๒๔๙” จัดวางช่อดอกไม้ด้านซ้ายและขวาไม่เหมือนกัน สีไหมที่ใช้ปักเป็นสีลวดลายสี เหลือง, สีส้ม ให้ตัดกับสีดำที่เป็นพื้นหลัง ด้านล่างส่วนของนมพัดเป็นรูปพุ่มข้าวบิณฑ์ทำด้วยไม้ ลวดลายตรงกลางเป็นอักษรย่อพระนามไขว้ ส.น.ร. ประดับมุก ด้ามพัดเป็นไม้

### 3. พัดสังเค็ดในงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ พ.ศ. 2430



ภาพที่ 10 พัดสังเค็ดในงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ เมื่อ พ.ศ. 2430  
ที่มา : ณีภูรุภัทร จันทวิช, **ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ**. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊คส์, 2538), 221

**ประวัติโดยสังเขป** สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ เป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ 53 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชโอรสพระองค์ที่ 5 ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ประสูติเมื่อวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2428 ณ พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารห้องเขียว ซึ่งในเวลาที่พระองค์ประสูตินั้น ได้มีฝนดาวตกเต็มท้องฟ้าและสามารถมองเห็นได้ในพระนคร ดังนั้น ชาววังจึงได้ออกพระนามของพระองค์ว่า



“ทูลกระหม่อมดาวรุ่ง”<sup>58</sup> และได้รับพระราชทานพระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ สรรพวิสุทธิมหุดิมงคล อเนกนภดลดารารัตน สมันตปรีภักศวโรภาศ อติศรราชจุพาลงกรณ บดินทรเทพยวโรส วิสุทธิสมมติ วโรภโตปักษ อุกฤษฐศักดิ์ อรรควรรชกุมาร”

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง กรูด้วยผ้าแพรยกดอกสีแดงลายดอกไม้ ใช้ลวดลายจากตัวผ้าที่กรูโดยตรงจึงไม่มีการปักลวดลายเพิ่ม แสดงสัญลักษณ์แทนตัวในบริเวณนมพัดซึ่งทำด้วยโลหะคล้ายกลีบดอกบัว ตรงกลางนมพัดดุนลายเป็นตัวอักษรนามย่อ “ศ.ก.” ไขว้ ส่วนของด้ามพัดเป็นไม้

#### 4. พัดสังเค็ดในงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย ประไพพรรณพิจิตร นริศรราชกุมารี กรมพระเทพนารีรัตน์ พ.ศ. 2430



ภาพที่ 11 พัดสังเค็ดในงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย ประไพพรรณพิจิตร นริศรราชกุมารี กรมพระเทพนารีรัตน์เมื่อ พ.ศ. 2430  
ที่มา : ภาพถ่ายโดย ศรัณย์ มะกรูดอินทร์

<sup>58</sup> "ข่าวสิ้นพระชนม์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 4, ตอน 10 (11 มิถุนายน 1887): 73.



ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย ประไพพรรณพิจิตร นริศรราชกุมารี กรมพระเทพนารีรัตน์ ประสูติเมื่อวันที่ 19 ธันวาคม พ.ศ. 2421 เป็นพระราชธิดา พระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2430 พระชันษา 8 ปี 8 เดือน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชโองการสถาปนาพระอัฐิ เป็นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย ประไพพรรณพิจิตร นริศรราชกุมารี กรมพระเทพนารีรัตน์ ในวันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2458<sup>59</sup>

รูปแบบพัสดั่งเค็ด มีลักษณะเป็นพัสหน้านาง ทำด้วยผ้ากำมะหยี่สีเหลือง ตรงกลางปักไหมเป็นรูปอาร์มอักษรพระนามไขว้ “พ.ม.” ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฎจักรี สองข้างขนานด้วยลายพันธุ์พฤกษาช่อดอกไม้ด้วยไหมสีน้ำตาล ด้านบนปักพระนาม “สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย ประไพพรรณพิจิตร นริศรราชกุมารี” ด้านล่างปักเป็นข้อความ “งานพระเมรุปี ๑๒๔๙” นมพัสรูปพุ่มข้าวบิณฑ์ ทำด้วยไม้ ตรงกลางประดับมุกเป็นอักษรพระนามไขว้ “พ.ม.” ในด้านหน้า ส่วนนมพัสด้านหลังประดับมุกเป็นคำว่า “กำไร” อันเป็นความหมายของพระนามพระราชธิดาพระองค์นั้น ด้ามพัสทำด้วยไม้ สั้นงา

ในปี พ.ศ. 2430 เป็นงานพระเมรุครั้งใหญ่ เนื่องด้วยเป็นงานพระเมรุพระราชโอรสธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี พร้อมกันถึง 3 พระองค์คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรอุบลธำรง สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย และงานพระเมรุพระองค์เจ้าเสาวภาคนารีรัตน์ พระชายาในรัชกาลที่ 5 จำเป็นต้องมีพัสดั่งเค็ดในทุกพระองค์ที่กล่าวมา แต่จากการรวบรวมหลักฐานไม่พบพัส สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรอุบลธำรง ผู้วิจัยจึงไม่ได้นำมาวิเคราะห์ร่วมด้วยในบทนี้

## 5. พัสดั่งเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา พ.ศ. 2449<sup>60</sup>

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา เป็นพระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาบัว ประสูติเมื่อวันที่ตรงกับวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2402 พระเชษฐาและพระอนุชาร่วมพระชนกชนนีคือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมลักษณะเลิศ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนศิริธัชสังกาศ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

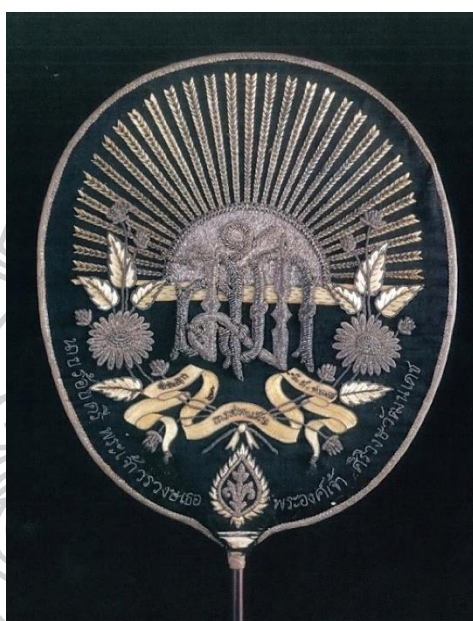
<sup>59</sup> กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2554), 76-77

<sup>60</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัสดั่งเค็ดในปัจจุบัน

กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดำรงฤทธิ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 เมื่อวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2449 พระชันษา 47 ปี<sup>61</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พื้นดำวน้ำเงินปักรูปบัวบาน มีอักษรย่อ อ.ท.ก.<sup>62</sup>

## 6. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดช และหม่อมแม้น ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา พ.ศ. 2451



ภาพที่ 12 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดช และหม่อมแม้น ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา พ.ศ. 2451

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรรณ และคนอื่นๆ, **तालपीठर** : **ฝัพระหัตถ์สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์**.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดช เป็นพระโอรสใน สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช กับ หม่อมแม้น ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา ประสูติเมื่อวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2432 ต่อมาพระองค์ทรงเสด็จ ศึกษาวิชาทหารบกที่ประเทศเยอรมนีในเดือน มกราคม พ.ศ. 2451 พระองค์จึงเสด็จเข้าทรงศึกษา วิทยาอยู่ในโรงเรียนวิชาการสงครามที่เมืองไนส์เซ จนกระทั่งวันที่ 1 พฤษภาคม ปีเดียวกันนั้นพระองค์

<sup>61</sup> กรมศิลปากร, **ราชสกุลวงศ์**. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2554), 56.

<sup>62</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **तालपीठर**, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 54.

ทรงประจวบเป็นไข้หวัด ภายหลังพระโรคหนักขึ้น ครั้นถึงวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2451 พระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดชสิ้นพระชนม์ที่โรงพยาบาลทหารเมืองไนส์เซ พระชนม์พรรษานับเรียงปีได้ 19 พรรษา<sup>63</sup>

หม่อมแม่น ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา ชื่อเดิม คุณแม่น บุนนาค เกิดวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2409 ในสมัยรัชกาลที่ 4 ท่านเป็นธิดาคนเล็กของ เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) สมุหพระกลาโหม ในสมัยรัชกาลที่ 5 กับท่านผู้หญิงอิม และ เป็นหลานสาวของ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ คุณแม่นมีพี่น้องร่วมบิดามารดา 9 คน โดยพี่หญิงของท่านสองคนได้เป็นเจ้าจอมมารดาในองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 คือ เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (เจ้าคุณจอมมารดาแพ ในรัชกาลที่ 5) และ เจ้าจอมมารดาโหมต หม่อมแม่นถึงแก่กรรมด้วยโรค อหิวาตกโรค เมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2438 อายุ 30 ปี<sup>64</sup> ได้รับการพระราชทานเพลิงเมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2451 พร้อมพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดช

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าสักหลาดสีดำปักดิ้นทอง ครีงบนเป็นรูปพระอาทิตย์ มีรัศมีกระจายบริเวณครึ่งบนของพัด ตรงกลางมีอักษรย่อ ศ.ม.ภ. ซึ่งย่อมาจาก “ศิริวงศ์วัฒนเดช แม่น ภาณุพันธุ์” ด้านหลังมีลายดอกไม้มีริบบิ้นเขียนข้อความว่า “ที่ระลึกงานศพ แม่น ร.ศ.126” ด้านล่างที่ขอบพัดปักข้อความ “นายร้อยตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดช” ส่วนด้ามเป็นวัสดุไม้

<sup>63</sup> "ประวัติ พระเจ้าวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดช นายร้อยตรี กรมทหารบก," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 25, ตอนที่ 17 (26 กรกฎาคม 2451): 499.

<sup>64</sup> "ประวัติแม่นในสมเด็จเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 12, ตอนที่ 7 (19 พฤษภาคม 1895): 55.

## 7. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2453



ภาพที่ 13 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2453

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรรณ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝิพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 172.

ประวัติโดยสังเขป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระราชสมภพเมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2396 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2411 และเสด็จสวรรคตด้วยโรคพระวักกะ เมื่อวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2453<sup>65</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเขียนทูลเกล้าฯ ถวายสนองพระเดชพระคุณในงานพระเมรุพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2453 ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าแพรสีดำ ตรงกลางปักดิ้นรูปพระปรมาภิไธยย่อ จ.ป.ร. จุฬาลงกรณ์ บรมราชาธิราช ภายใต้พระเกี้ยว ซึ่งผูกกลายเป็นรูปพระบรมโกศตั้งอยู่เหนือเกริน ขนาบข้างด้วยฉัตร 7 ชั้น ด้านซ้ายและขวา โดย สุธา ลินะวัตติ ได้กล่าวถึงการออกแบบพัดเล่มนี้ว่า ลักษณะของภาพพระบรมโกศเช่นนี้ คงทรงนำเอารูปทรงของพระที่นั่งบุษบกมาลามาพิมาทานที่ประดิษฐานอยู่ภายในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมาใช้เป็นเค้าโครงภาพ เนื่องจากทรง

<sup>65</sup> "ข่าวสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 27, ตอน 0ง (30 ตุลาคม 2453): 1782.

ตั้งพระบรมโกศไว้บนเกรินขนานข้างด้วยบรรดาศักดิ์อันเป็นเครื่องสูงสำหรับองค์พระมหากษัตริย์ ทั้งนี้คงใช้สื่อความหมายถึงความเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่สมพระนาม “พระปิยะมหาราช” นั่นเอง และยังเป็น การเน้นถึงคตินิยมของการ “สวรรคต” หรือการ “ไปสู่สวรรคต” ของพระมหากษัตริย์ในลัทธิ เทวราชที่เน้นพระมหากษัตริย์เป็นสมมุติเทพและกลับสู่สวรรคตของพระองค์ ด้านบนของพัตม์พระ คาถาอักษรขอม ตรงกลางเกรินมีชู้มน้ำกาลกำลังคายนเส้นกรอบพัตม์อยู่ภายใต้ชู้มน้ำบันและฉัตรทั้งสองด้านนั้นยังตกแต่งด้วยพู่ห้อย นอกจากนั้นพัตม์นี้ยังมีตรา “น.” ในรูปหัวใจ ซึ่งเป็นตราประจำพระองค์ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่ทรงเริ่มใช้กับการ ออกแบบพัตม์นี้เป็นครั้งแรก โดยทรงวางไว้ตราหน้าผากของเศียรหน้ากาลบริเวณนมพัตม์<sup>66</sup>

#### 8. พัตม์เกิดในงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภัทราวุฒิ พ.ศ. 2457<sup>67</sup>

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภัทราวุฒิ เป็นพระราชธิดาใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาแสง (สกุลเดิม กัลยาณมิตร) ธิดาพระ ยาไชยวิจิตร (ช่วง กัลยาณมิตร)<sup>68</sup> ทรงได้รับพระราชทานพระนามว่า “ปิเอตริศภัทราวุฒิ” ซึ่งตั้งตาม เจ้าฟ้าหญิงเบียทริซ (Princess Beatrice of the United Kingdom 1857-1944) พระราชธิดาใน สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งสหราชอาณาจักร เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศเจ้าของพระนาม<sup>69</sup> พระ เจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภัทราวุฒิประชวรวัณโรคภายใน แพทย์ได้ถวายการรักษา พระอาการ ทรงบ้างทรุดบ้าง กระทั่งสิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2456 ณ พระตำหนักใน พระบรมมหาราชวัง สิริพระชันษา 36 ปี และพระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาสเมื่อ วันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2457<sup>70</sup>

รูปแบบพัตม์เกิด ปักดินเป็นอักษรพระนาม<sup>71</sup>

<sup>66</sup> สุธา สีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตม์ (ตาลปัตร) ในผี พระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหา บัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 293.

<sup>67</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัตม์เกิดในปัจจุบัน

<sup>68</sup> กรมศิลปากร, **ราชสกุลวงศ์**. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2554), 80.

<sup>69</sup> ศรีณย์ ทองปาน, 2561. “ชื่อจริงชื่อเล่น(๑๐).” **สารคดี**. ค้นเมื่อ 20 เมษายน พ.ศ.2563, จาก <https://www.sarakadee.com/2018/09/12/farang-name/>

<sup>70</sup> กรมศิลปากร, **ราชสกุลวงศ์**. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2554), 85.

<sup>71</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 54.



## 9. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช พ.ศ. 2457<sup>72</sup>

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ประสูติเมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2419 เป็นหนึ่งในพระราชโอรสกลุ่มแรกในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงไปศึกษาต่อในทวีปยุโรป เมื่อกลับมาประเทศไทยทรงเข้ารับราชการในกองทัพบกและกระทรวงกลาโหมในตำแหน่งต่าง ๆ และทรงเป็นจอมพลพระองค์ที่ 2 ของกองทัพบกสยาม พระองค์ทรงเป็นต้นราชสกุล "จิรประวัติ" จอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2457 <sup>73</sup> สิริพระชันษา 38 ปี

รูปแบบพัดสังเค็ด พื้นสีชมพูปักดิ้นอักษร จ.จ. ไชวใต้พระเกี้ยว<sup>74</sup>

## 10. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี พ.ศ. 2463 <sup>75</sup>

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี มีพระนามเดิมว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒนโนดม เป็นพระราชบุตรลำดับที่ 15 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับเจ้าจอมมารดาเข้ม ในรัชกาลที่ 5 ประสูติเมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2418<sup>76</sup> พระองค์ทรงเป็นโอรสกลุ่มแรกในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงไปศึกษาต่อในทวีปยุโรป เมื่อ พ.ศ. 2428

พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒนโนดม ทรงเริ่มรับราชการในสำนักกราชเลขาธิการ ทรงเป็นราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เมื่อครั้งทรงสำเร็จราชการแทนพระองค์ ในระหว่างการเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 และได้รับแต่งตั้งให้เป็นองคมนตรีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้

<sup>72</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัดสังเค็ดในปัจจุบัน

<sup>73</sup> "ข่าวสิ้นพระชนม์ จอมพล พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เสนาบดี กระทรวงกลาโหม" **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 30, ตอน ง, (8 กุมภาพันธ์ 2456): 2607.

<sup>74</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 55. หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**.

<sup>75</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัดสังเค็ดในปัจจุบัน

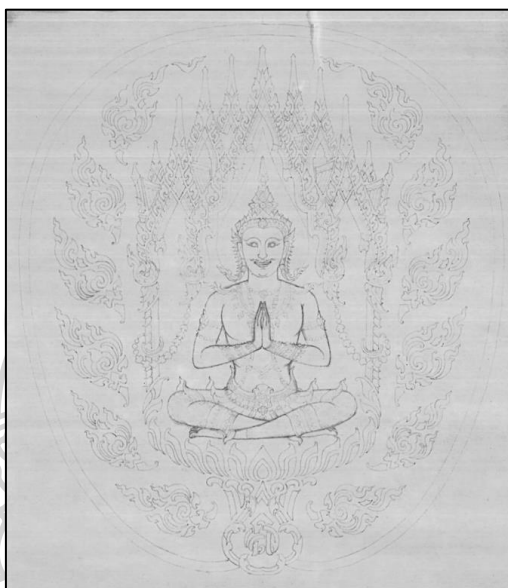
<sup>76</sup> กรมศิลปากร, **ราชสกุลวงศ์**. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2554),



เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี<sup>77</sup> ต่อมาพระองค์ประสูติพระวักกะพิการ  
สิ้นพระชนม์ ณ พระตำหนักวังถนนลูกหลวง เมื่อวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2462 สิริพระชันษาได้ 45 ปี<sup>78</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พื้นเหลือง พิมพ์อักษรนามย่อ ป.ว.<sup>79</sup>

#### 11. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากนกวรรณเลขา พ.ศ. 2463



ภาพที่ 14 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากนกวรรณเลขา พ.ศ. 2463

ที่มา : หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 117.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากนกวรรณเลขา เป็นพระราชธิดา  
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาเที่ยง ประสูติเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม

<sup>77</sup> ประกาศ เลื่อน แลตั้งกรม แลตั้งเจ้าพระยา, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม23, ตอน0ง (11 พฤศจิกายน 2454): 1718.

<sup>78</sup> ข่าวลิ้นพระชนม์ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม36, ตอน37 (14 ธันวาคม 2462): 2647.

<sup>79</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 55.

พ.ศ. 2400 พระองค์ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ.2461 สิริพระชันษา รวม 62 ปี<sup>80</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้เป็นพัดที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เรียกว่า “พัดกนกวรรณ” ทรงเขียนขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2463 ในการเตรียมงานร่างแบบพัตรองงานพระเมรุขึ้นเริ่มในปี พ.ศ. 2462 โดยทรงอธิบายถึงการออกแบบพัดเล่มนี้ว่า “...เกล้ากระหม่อมคิดทำเป็นปีกทองแกมใหม่ เครื่องสร้อยถนิมพิมาภรณ์ปีกทอง พื้นพัดคิดด้วยเกล้าว่าใช้กำมะหยี่จะเป็นสีด้านส่งทองส่งไหมงาม แต่ถ้าไม่โปรดจะใช้พื้นแพรก็ได้เหมือนกัน..”<sup>81</sup>

รูปแบบของลวดลายพัดเล่มนี้ปักเป็นรูปเทพบุตรประทับนั่งขัดสมาธิพนมหัตถ์ที่พระอุระบนฐานบัวหงายอยู่ภายในซุ้มปราสาทจตุรมุข เทพบุตรประทับนั่งอยู่ภายในซุ้มปราสาทจตุรมุข ล้อมรอบด้วยลายช่อหางโต ด้านละ 6 ช่อ พระวรกายของเทพบุตรมีกล้ามเนื้อที่พระอุระและต้นพระกร ไว้พระมีสสุเหนือพระโอษฐ์ ทรงสวมสนับเพลาที่สวมโจงกระเบนทับ และทรงสวมชฎายอดแหลมกรองคอ สี่งวาล พาหุรัด ทองกรและปั้นเหน่งเป็นเครื่องตกแต่งพระวรกาย ฐานบัวมีก้านที่ต่อมาจากตราอักษรพระนามย่อ “กล” ไขว้กันอันหมายถึง พระนามของพระองค์เจ้ากนกวรรณเลขาอยู่ในกรอบ

องค์ประกอบของพัดเล่มนี้ได้รับการจัดวางองค์ประกอบให้เทพบุตรเป็นจุดเด่นของภาพ องค์เทพบุตรประทับนั่งขัดสมาธิก่อให้เกิดรูปทรงสามเหลี่ยมอยู่ภายในกรอบรูปทรงห้าเหลี่ยมของซุ้มปราสาทจตุรมุข รอบกรอบรูปทรงห้าเหลี่ยมมีลายช่อหางโตที่มียอดแสดงทิศทางหันสู่ยอดของพัดกระจายอยู่โดยรอบอันแสดงถึงทิศทางด้านซ้ายและด้านขวาของพัดที่พุ่งสู่ส่วนยอดของพัด รัศมีกับแนวความเคลื่อนไหวที่พุ่งขึ้นสู่ซุ้มเรือนแก้วหรือยอดหน้าบ้านของปราสาทที่คล้ายเป็นแนวเส้นซิกแซกที่ให้ความเคลื่อนไหวรุนแรงที่สุดในภาพนี้<sup>82</sup>

<sup>80</sup> บุญรับ พิณีจจนคดี, **ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม**. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันทราวิชัย, 2525), 45.

<sup>81</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 116.

<sup>82</sup> สุธา ลีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 329.

## 12. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส พ.ศ. 2463<sup>83</sup>

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายสุริยงประยุรพันธุ์ เป็นพระเป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ 51 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาโหมด ตรงกับวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2427 เป็นมหาอำมาตย์ตรี ตำแหน่งอธิบดีโรงพยาบาล ถึงรัชกาลที่ 6 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส เมื่อ พ.ศ. 2457 และเป็นมหาเสวกตรี ตำแหน่งผู้ตรวจการกรมศิลปากร พระองค์ทรงสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2462 พระชันษา 36 ปี และเป็นต้นสกุล สุริยง<sup>84</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พื้นแดงปักพระนาม<sup>85</sup>

## 13. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุจิตราภรณี พ.ศ. 2463



ภาพที่ 15 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุจิตราภรณี พ.ศ. 2463  
ที่มา : บุญเดือน ศรีวรพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 115.

<sup>83</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัดสังเค็ดในปัจจุบัน

<sup>84</sup> กรมศิลปากร, **ราชสกุลวงศ์**. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2554),

86.

<sup>85</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 55.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุจิตราภรณี ประสูติวันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2434 เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าจอมมารดาชุ่ม พระองค์ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 ด้วยพระโรคฝีดาษ (ปอด) พิการเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2461 ที่พระตำหนักใน พระราชวังดุสิต พระชันษา 29 พรรษา<sup>86</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงร่างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2463 ลักษณะเป็นพัดหน้าวางรูปท้องฟ้ามีกลุ่มก้อนเมฆบดบังดวงจันทร์ไว้ นิดหน่อย ตอนล่างของพัดเป็นกอใบหวายอยู่เหนืออักษรย่อพระนาม “ส” ขนาบข้างด้วยใบไม้และดอกไม้ขนาดเล็ก ขอบพัดมีคาถาหัวใจพระศาสดาความว่า “ฉันทา โทสา ภายา โมหา โยธัมมิ นาตีวัตติ อภิวัตตติตัสส ยโส สุมาปี เรชา จันทิมา” หมายถึง “ผู้ไม่ประพฤติล่วงธรรมคือ รากะ โทสะ ภยะ และโมหะ ยศยอมเจริญยิ่งแก่เขาเสมือนพระจันทร์ในศกโลกย์ ฉะนั้น”

องค์ประกอบของพัดเล่มนี้ทรงจัดวางองค์ประกอบกระจายไปทั่วทั้งพัด แต่สามารถจัดกลุ่มภาพออกเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มพระจันทร์และก้อนเมฆตอนบน กับกลุ่มอักษรย่อนามกับกอใบหวาย กลุ่มแรกมีลักษณะทางองค์ประกอบเป็นรูปก้อนเมฆรูปทรงไม่แน่นอนแต่ถ้าดูรูปลงเปรียบเสมือนแนวเส้นแนวนอน จะพบว่าเป็นเส้นโค้งวนล้อมรอบพระจันทร์ กลุ่มที่สองมีลักษณะองค์ประกอบที่มีรูปทรงกลมของอักษร “ส” มีเส้นแนวโค้งอันเป็นกิ่งของใบหวาย พวยพุ่งออกไปข้างบน ใบหวายอันกลางมีใบคล้ายเส้นรัศมีแผ่ไปเช่นกัน อันทำให้ทิศทางของแนวเส้นในบริเวณตอนล่างของพัดนี้ดูสับสนวุ่นวาย และเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับภาพก้อนเมฆและดวงจันทร์ทางตอนบนของพัดแล้ว ทำให้ภาพท้องฟ้านี้ดูสงบนิ่งไม่มีความเคลื่อนไหวมากนัก ทั้งนี้พระองค์ทรงใช้หลักขององค์ประกอบในการลวงตาผู้ดูให้รู้สึกว่าเป็นการแบ่งภาวะความสงบของสวรรค์ กับพื้นโลกที่มีความสับสนวุ่นวาย โดยใช้ใบไม้เป็นตัวแทนซึ่งคงจะหมายถึงการละจากความวุ่นวายบนโลกมนุษย์กลับไปสู่ความสุขบนสรวงสวรรค์<sup>87</sup>

<sup>86</sup> ข่าวสิ้นพระชนม์, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 35, ตอน ง (3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2461): 1850.

<sup>87</sup> สุธา ลีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักปักกรอง (ตาลปัตร) ในผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 330.

#### 14. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

พระบรมราชชนนีพันปีหลวง พ.ศ. 2463



ภาพที่ 16 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง พ.ศ. 2463  
ที่มา : บุญเดือน ศรีวรพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 278.

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง มีพระนามเดิมว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระปิยมหาราช ศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ (เจ้าจอมมารดาเปี่ยม) เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2407 เป็นพระเจ้าลูกเธอชั้นเล็ก โดยรับราชการสนองพระเดชพระคุณเป็นพระมเหสีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอิสริยยศเป็นลำดับ คือ เมื่อ พ.ศ. 2423 เป็นพระนางเจ้าฯ พระวรเทวี ต่อมาใน พ.ศ. 2437 เป็นสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชเทวี และใน พ.ศ. 2440 เป็นสมเด็จพระบรมราชินีนาถฯ ครั้นเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2453 ในรัชกาลที่ 6 ได้ทรงเฉลิมพระปรมาภิไธยเป็น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี<sup>88</sup>

<sup>88</sup> สมบัติ พลายน้อย. พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดาแห่งราชสำนักสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ:ฐานบุ๊คส์, 2554), 111-115.



สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทน เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสในประเทศยุโรป ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงเป็นปฐมราชินีนาถของประเทศไทย<sup>89</sup> ต่อมาหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตนั้น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี ก็ทรงทุกข์ระทมในพระราชหฤทัย ทำให้พระองค์ประชวรและปฏิบัติพระราชกรณียกิจไม่ได้มากหลังจากนั้น จนครั้งสุดท้ายประชวรไข้เพียงวันเดียวแต่มีพระพิษแรงจัด พระกำลังทนมไม่ได้ จึงเสด็จสวรรคตที่พระราชวังพญาไท ในวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2462 เป็นปีที่ 10 ในรัชกาลที่ 6 ได้ถวายพระเพลิง ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2463<sup>90</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเขียนขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สำหรับงานพระบรมศพสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระราชพันปีหลวง ในปี พ.ศ. 2463<sup>91</sup> เรียกว่า “พัดพระวิมานไพชยนต์” ลักษณะของพัดเป็นรูปแบบพัดหน้านางพิมพ์ลายบนพื้นแพรสีฟ้า ซึ่งเดิมทรงเห็นควรใช้วิธีปักแบบฉนวนซึ่งเป็นวิธีการปักที่สมเด็จพระพันปีหลวงทรงนำเข้ามาฝึกหัดในราชสำนักสยาม ลวดลายพัดมีอักษรว่า “ศรี” ภายใต้มีหามงกุฎ อันหมายถึง องค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราฯ ประทับอยู่ภายใต้บุษบก บนรถพระวิมานไพชยนต์เสด็จสู่สวรรค์ ตามคติเกี่ยวกับการสวรรคตของลัทธิเทวราช โดยแสดงภาพเป็นรถทรงที่พระอินทร์ส่งมารับเสด็จไปสู่สรวงสวรรค์นั่นเอง พระยานาคและสายฟ้าอันหมายถึงปีพระราชาสมภพและพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่เบื้องหลัง บนม้าเทียม 4 ตัวมีเทพสารถึถือแส้บังคับม้า เทพสารถึเน้นให้เห็นกล้ามเนื้อพระวรกาย แต่งกายด้วยผ้าภูษาเฉพาท่อนล่าง มีกรองคอประดับ เศียรสวมเทริด มุ่นมวยผมมีประภามณฑลทรงบัวตูมอยู่ด้านหลัง ข้างวิมานไพชยนต์ทั้งด้านขวาและซ้ายปักฉัตร 5 ชั้น ตรงขอบเหนือวิมานไพชยนต์มีพระคาถาเมตตสูตร ตอน “มาตา ยถา นิย ปุ่ตติ” ความว่า

<sup>89</sup> "บรมราชโองการ ประกาศ สถาปนาพระอิสริยยศเฉลิมพระอภิไธยและเลื่อนกรมพระราชวงศ์," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 42, ตอน 0ก (21 มีนาคม 2468): 372.

<sup>90</sup> สมบัติ พลายน้อย. **พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดาแห่งราชสำนักสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ:ฐานบุ๊คส์, 2554), 136.

<sup>91</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 120-121.



“มาตา ยถานียํ ปุตตํ                      มารดาถนอมลูกคนเดียว ผู้เกิดในตน  
 อายุสา เอกปุตตมนุ รกฺเข                ด้วยยอมพร่าชีวิตฉันใด  
 เยวมปิ สพฺพภูเตสุ                        พึงเจริญเมตตา มีในใจไม่มีประมาณ  
 มานสมฺภาวเย อปริมาณํ                ในสัตว์ทั้งปวง แม้นั้น”<sup>92</sup>

ลวดลายทั้งหมดได้รับการพิมพ์ผสมการปัก เนื่องจากมีลวดลายละเอียดมากจึงปักเฉพาะส่วนที่แสดงว่าถูกแสงเป็นสีขาวตรงส่วนที่เป็นเงามืดเป็นพื้นแพรหรือพิมพ์ ในการส่งแบบเพื่อพิมพ์นั้น ทรงเล่าว่าเริ่มจาก “...ส่งแบบมัดซึ่งลงสีแล้วมาถวายทอดพระเนตรและให้ช่างพิมพ์เขาดู...เขาให้หา แพรไปให้เขา จะเป็นแพรชนิดใดเขาพิมพ์ได้หมดให้เหมือนตัวอย่าง เขาขอประทานค่าพิมพ์เล่มละ 5 บาท...”<sup>93</sup> ส่วนด้านล่างของมัดคือนมมัดทำเป็นเครื่องหมายกาชาดกากบาทแดงบนพื้นขาว หมายถึง การที่ทรงเป็นผู้พระราชทานกำเนิดและทรงเป็นองค์สมณายิกา สภากาชาดซึ่งในการออกแบบมัดนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ. 2462

ในการออกแบบมัดเล่มนี้ สุธา ลินะวัต ได้วิเคราะห์ว่า พัดพระวิมานไพชยนต์เป็นมัดเล่มที่ทรงใช้พระอัจฉริยะส่วนพระองค์ในการออกแบบลวดลายภาพเล่มหนึ่ง จุดเด่นของมัดเล่มนี้อยู่ตรงที่ ทรงออกแบบเนื้อหาของภาพให้ผสมผสานกับองค์ประกอบทางศิลปะได้อย่างดี ทรงจัดวางรูปทรง ส่วนรวมของภาพเป็นรูปห้าเหลี่ยมที่เกิดจากรูปทรงของบุษบกกับกลุ่มม้าลากราชรถ ให้กินเนื้อที่ ทั้งหมดของมัด อันทำให้กลายเป็นจุดเด่นของภาพ และยังปรากฏรูปสามเหลี่ยมขนาดเล็กจากรูปทรง ของฉัตร 5 ชั้น ที่ขนบข้างบุษบกอีกด้วย<sup>94</sup>

<sup>92</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 124.

<sup>93</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สารสนสมเด็จ เล่ม 1** (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2404), 295-296.

<sup>94</sup> สุธา ลินะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในผี พระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหา บัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 340.

### 15. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา พ.ศ. 2463



ภาพที่ 17 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา พ.ศ. 2463

ที่มา : บุญเดือน ศรীরพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝิพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 267.

ประวัติโดยสังเขป พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา (พระนามเดิม หม่อมเจ้าปรีดา ปราโมช) เป็นพระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ และหม่อมพลับ ปราโมช ณ อยุธยา ประสูติเมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2378 พระองค์ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตติยจุลจอมเกล้าสืบราชตระกูล สถาปนาเป็นพระองค์เจ้า ด้วยพระองค์ทรงเชี่ยวชาญในการช่าง จึงได้ตำแหน่งบังคับการกรมช่างกระจก และทรงสะสมเครื่องโต๊ะ เครื่องลายคราม นับเป็นผู้เชี่ยวชาญในการเล่นเครื่องโต๊ะ<sup>95</sup> ยิ่งกว่าผู้อื่น จนนับถือกันว่าเป็น “มหามณี” ที่ปรึกษาของบรรดาผู้ที่เล่นเครื่องโต๊ะกันในวังหลวง<sup>96</sup> พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดาทรงสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 16 กันยายน

<sup>95</sup> ความนิยมในการเล่นเครื่องโต๊ะนั้นมีมูลเหตุจากในสมัยรัชกาลที่ 2 ทูตไทยที่เดินทางไปยังราชสำนักจีนได้มีโอกาสเห็นแบบแผนการตกแต่งรั้ววังและบ้านเรือนของผู้มีศักดิ์นาที่นั่นมา จึงนำมาตกแต่ง พระที่นั่งและตำหนักให้งดงาม ซึ่งรวมถึงการตั้งเครื่องบูชาประกวด ความนิยมเครื่องโต๊ะจึงแพร่หลายจนเริ่มมีแบบแผนมากขึ้น จนถึงในรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการประกวดเครื่องโต๊ะและตราพระราชบัญญัติข้อบังคับตัดสินเครื่องโต๊ะขึ้นในปี พ.ศ.2443 (ร.ศ.119) แสดงถึงการเล่นเครื่องโต๊ะที่มีความละเอียดลึกซึ้งมากขึ้น

<sup>96</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 117.

2457 สิริพระชันษา 80 ปี พระราชทานเพลงพระศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2463<sup>97</sup>

รูปแบบของพัดสังเค็ด หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์ ทรงประทานอธิบายว่า พัดเล่มนี้หม่อมราชวงศ์หญิงลิ้นจี่ ปราโมช ผู้เป็นธิดาทูลขอให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์คิดลวดลายประทาน จึงทรงเขียนเป็นรูปเครื่องโต๊ะจีนอันประกอบด้วยโต๊ะ 3 ตัว โต๊ะตัวกลางตั้งที่เฝ้ากำยานในการรูปแบบของภาชนะตั้งมีฝาปิดบนจานรอง ลวดลายบนภาชนะนี้เขียนเป็นตัวอักษรไทยว่า “ปรี” และ “ดา” เขียนแบบอักษรจีนอยู่ในช่องกระจก เช่นที่เขียนบนเครื่องลายคราม และภาชนะนี้ยังแสดงถึงการเฝ้ากำยานอยู่ภายใต้ ดังเห็นได้จากคว้นของเครื่องหอมเหนือขึ้นไปเป็นภาพค้างคาวบิน อันหมายถึงความเป็นสุขและมีอายุยืนยาว<sup>98</sup> ทางด้านซ้ายของพัดมีโต๊ะตั้งถาดวางดอกจำปีบนขาตั้งรองรับ ซึ่งหมายถึง สัญลักษณ์ทางการเกษตรและการดำเนินงานในชีวิต<sup>99</sup> ส่วนด้านขวาของพัดเป็นภาพแจกันตั้งบนโต๊ะแจกันตกแต่งด้วยลายช่องกระจก และลายอยู่ปักดอกบัวบาน ใบบัวและฝักอยู่ภายใน อันเป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์ในพุทธศาสนา ความบริสุทธิ์ และความเพียบพร้อมสมบูรณ์<sup>100</sup>

ตอนล่างของพัดมีภาพหยินหยางอันหมายถึงสัญลักษณ์แห่งการเกิดคู่กัน รูปหยินหยางเป็นโครงสร้างรูปกลมแบ่งเป็นซีกมืดและสว่าง หยินจึงอาจเป็นโลก, ดวงจันทร์, ความนิ่ง, ผู้หญิง, การดึงดูด, ความเป็นคู่, ส่วนหยางคือ สวรรค์, ดวงอาทิตย์, แสงสว่าง, ความมีชีวิตชีวา, ผู้ชาย, การแผ่กระจาย, ความเป็นหนึ่ง เป็นต้น<sup>101</sup> สัญลักษณ์ที่ทรงนำมาใช้บนตาลปัตรเหล่านี้ เป็นสิ่งที่แสดงถึงการเลือกสรรนำสิ่งต่างๆ มาประกอบบนตาลปัตร ซึ่งมีใช้เพื่อความสวยงามเพียงประการเดียวแต่ยังมีความหมายที่ดีและยังมีพระประสงค์ที่แสดงถึงความชำนาญประจำพระองค์เจ้าปรีดาอีกด้วย<sup>102</sup>

<sup>97</sup> ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พลตรี หม่อมราชวงศ์. และรัชนี้ ทรัพย์วิจิตร, พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี. (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2549), 106.

<sup>98</sup> C.A.S. WILLIAMS, *Outlines of Chinese Symbolism and Art Motives*, Fifth Edition. (Japan : C.E. Tuttle, 1981),35

<sup>99</sup> เรื่องเดียวกัน, 191.

<sup>100</sup> เรื่องเดียวกัน, 257.

<sup>101</sup> เรื่องเดียวกัน, 485.

<sup>102</sup> สุธา ลินะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพันตรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 332.

องค์ประกอบของพัดเล่มนี้ถูกจัดวางสิ่งต่างๆที่เป็นลาย ให้กระจัดกระจายไปทั่วพัดทำให้รายละเอียดของลวดลายทุกจุดในพัดต่างมีความสำคัญเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน โครงสร้างของลวดลายอยู่บริเวณตอนล่างของพัด โดยมีรูปทรงของที่เฝ้ากำยานซึ่งเป็นรูปทรงห้าเหลี่ยมตั้งอยู่บนฐานไม้แกะแบบจีนที่มีรูปสี่เหลี่ยม ลักษณะเช่นนี้ทำให้ผู้ดูรู้สึกว่ที่เฝ้ากำยานถูกตั้งอยู่ด้วยความมั่นคงแข็งแรง ที่เฝ้ากำยานยังขนานข้างด้วยโต๊ะตั้งก็ รองพานและแจกันปักดอกบัวที่มีรูปทรงเป็นสี่เหลี่ยมเล็กยาว รูปทรงทั้งสองได้รับการจัดวางให้มีการไล่ระดับต่ำสูงไม่เท่ากัน เพื่อเล่นวิธีการสมดุลแบบไม่เท่ากันทั้ง 2 ด้าน ตอนบนของพัดเป็นส่วนลวดลายที่ไม่แน่นอนเท่ากับตอนล่างของพัด อันปรากฏแนวเส้นโค้งหยักที่ช่วยเน้นจุดเด่นของภาพอยู่ที่บริเวณ “เครื่องโต๊ะ” เหล่านี้ ทิศทางและเส้นโค้งทั้งหมดในส่วนนี้ทำให้ลวดลายในส่วนนี้มีความเคลื่อนไหวมาก<sup>103</sup>

#### 16. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเชษฐาธิราช เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พ.ศ. 2463



ภาพที่ 18 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเชษฐาธิราช เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ  
กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พ.ศ. 2463

ที่มา : ณีภูมภัทร จันทวิช, **तालपत्रपद्यत्त कलपनकासनवत्तु**. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 244.

<sup>103</sup> สุธา สีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัดรอง (तालपत्र) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 332.

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระเชษฐาธิราช เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง และทรงเป็นพระอนุชาธิราชในสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติเมื่อวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2425 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ เมื่อปี พ.ศ. 2434 และได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ แล้วเสด็จไปประทับอยู่ในราชสำนักสมเด็จพระเจ้านิโคลัสที่ 2 เอมเปอรอร์รัสเซีย ทรงเล่าเรียนในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ซึ่งเป็นโรงเรียนทหารบกด้วยในตัว ในประเทศรัสเซีย สอบได้ชั้นสูงสุด และได้เป็นราชทูตพิเศษเมื่อเสด็จอยู่ในยุโรป เมื่อเสด็จกลับมารับราชการในรัชกาลที่ 5 ทรงได้เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์ตำแหน่งเสนาธิการทหารบก ถึงรัชกาลที่ 6 โปรดให้ทรงบัญชาการกรมทหารมหาดเล็กแทนพระองค์ ต่อมาได้เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เมื่อพ.ศ. 2454 พร้อมทั้งเลื่อนเป็นนายพล นายพลเอก และจอมพลทหารบก ราชองครักษ์ คงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก และพระองค์ทรงเสด็จทิวศตในรัชกาลที่ 6 ที่เมืองสิงคโปร์ ตรงกับวันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2463 พระชนมายุ 37 ปี ทรงสถาปนาพระเกียรติยศเป็น สมเด็จพระอนุชาธิราช พระราชทานเศวตฉัตร 5 ชั้น เป็นต้นสกุลจักรพงษ์<sup>104</sup>

รูปแบบพัตสังเค็ด ลักษณะเป็นพัตหน้านาง ทำด้วยผ้าแพรสีดำ ปักไหมสีทอง ตรงกลางเป็นอักษรย่อพระนาม “จ.ภ.” ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฎ และอุณาโลมอยู่ภายใน ขนาบด้วยลายนก ก้านขดและลายเฟืองอุษะ รอบขอบพัตปักอักษรข้อความ “งานพระศพสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าจักรพงษ์ภูวนารถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ”

<sup>104</sup> บุญรับ พินิจชนคดี, ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันทราพาณิชย์, 2525), 68.



17. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์  
กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร พ.ศ. 2466



ภาพที่ 19 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์

กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร พ.ศ. 2466

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรรณ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 279.

ประวัติโดยสังเขป เดิมพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงสุทธาทิพยรัตน์ สุขุมขัตติยกัลยา วดี ประสูติเมื่อวันที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2420 เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี เป็นพระราชธิดาชั้น ทูลกระหม่อมพระองค์แรกในรัชกาลที่ 5 กล่าวกันว่าพระองค์เป็นเจ้านายผู้มีพระสิริโฉมงดงามเป็นที่สุด และเป็นพระราชธิดาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดปราน<sup>105</sup> ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร เมื่อ พ.ศ. 2446 และสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 เมื่อวันที่ 2 มกราคม พ.ศ. 2465 พระชันษา 46 ปี<sup>106</sup>

<sup>105</sup> จีรวัดน์ อุตตมะกุล, พระภรรยาเจ้า และสมเด็จพระเจ้าฟ้า ในรัชกาลที่ 5. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), 103

<sup>106</sup> บุญรับ พินิจชนคดี, ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันทราวิชัย, 2525), 62.



รูปแบบพัตสังเค็ด พัดเล่มนี้ออกแบบโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2466 ลักษณะเป็นพัดหน้านางบุด้วยผ้าพื้นสีน้ำเงินมีลายกระจังตาอ้อยเป็นกรอบนอกพัด ปักอักษรพระนาม “ส.ท.” เหนือลายเมฆใต้ฉัตร 5 ชั้น อยู่ภายในบุชบก มีพระอาทิตย์ขนابอยู่ทางด้านซ้ายและพระจันทร์อยู่ทางด้านขวา อักษรพระนามย่อนี้ยังมีรัศมีกระจายไปทั่วพัด ด้านล่างเป็นลายเมฆสีขาวประดิษฐ์ นมพัดเป็นโลหะรูปหัวยู่อี ด้านหลังพิมพ์ลายข้อความ “เฉลิมศักดิ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์ สุขุมขัตติยกัลยาวิติ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร ในการพระราชทานเพลิงศพ พุทธศาสนกาล ๒๔๖๖” เกี่ยวกับการออกแบบพัดนี้ หม่อมเจ้าหญิง ดวงจิตร์ จิตรพงศ์ ได้ประทานความเห็นเกี่ยวกับการออกแบบพัดนี้ของพระบิดาว่า

“...พัดสำหรับงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร ก็คิดคล้ายๆ ว่าจะทำอะไรจะให้แปลความหมายเป็นพระนาม เดิมทรงเขียนขึ้นเป็นรูปบุชบกทรงพระแก้วมรกต ซึ่งเป็น “ศรี” ของกรุง “รัตนโกสินทร” เป็นประธาน ข้างใต้มีอักษร ส.ท. ซึ่งเป็นอักษรย่อพระนาม “สุทธาทิพย์” สองข้างทำเป็นลูกแก้วหมายถึง “รัตน” แต่เปลี่ยนพระทัยด้วยทรงเห็นว่า การที่มีองค์พระพุทธรูปปรากฏอยู่ด้วยนั้นจะเป็นการต่ำสูง ทั้งพระสงฆ์ผู้ใช้ก็จะลำบากใจในการที่จะเก็บจะวาง จึงทรงแก้ไขใหม่ เลื่อนบุชบกต่ำลงมาให้อักษร ส.ท. บังองค์พระแก้วมรกตไว้เบื้องหลังเป็นความลับ...”<sup>107</sup>

## 18. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราไชย พ.ศ. 2466<sup>108</sup>

ประวัติโดยสังเขป พระนามเดิม สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฑาธุชธราดิลก สยามาธิปกปรมินทร จุฬาลงกรณ์ราชวโรรส อติศัทยศอภัยชาติพิสุทธิ์ ไทวปายนุตมศักดิ์ อุดุลยลักษณวิลาส มหามกุฏราชพงศานุพัทรวินวัฒนผลพรพิสิษฐ มหิศรราชกุมาร เป็นพระโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2435 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราไชย เมื่อปี พ.ศ. 2447 พระองค์ได้ทรงเสด็จไปศึกษาแบบซเลอร์ ออฟ อาร์ตที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ และเสด็จกลับมารับราชการในรัชกาลที่ 6 เป็นตำแหน่งอาจารย์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กระทรวงธรรมการ และเป็น

<sup>107</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 73.

<sup>108</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัดสังเค็ดในปัจจุบัน

ผู้อำนวยการโรงเรียนเพาะช่าง พระองค์ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2466 พระชันษา 32 ปี เป็นต้นสกุล จุฑาราช<sup>109</sup>

รูปแบบพัตสังเค็ด พื้นม่วง ปักไหมสีทองอักษร จ.ธ. อยู่ภายใต้มงกุฎและอุณาโลม กระหนกห้อยอุบะ 2 ข้าง<sup>110</sup>

### 19. พัตสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ พ.ศ. 2466<sup>111</sup>

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายเทวัญอุทัยไทยวงศ์ เป็นพระโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา ประสูติเมื่อวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ.2401 ต่อมาในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ เมื่อปี พ.ศ. 2424 และเลื่อนเป็นกรมหลวงใน พ.ศ. 2429 รัับตำแหน่งเป็นราชเลขาธิการ แล้วเป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ได้เป็นราชทูตพิเศษเสด็จไปยุโรป ในรัชกาลที่ 6 ได้เลื่อนเป็น กรมพระเทวะวงศ์วโรปการ เป็นสมุหมนตรีแล้วเลื่อนเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการใน พ.ศ. 2459 ทรงเป็นมหาอำมาตย์นายกคงในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ เป็นสภานายกแห่งสภาการคลัง พระองค์ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 วันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2466 พระชันษา 66 ปี เป็นต้นสกุล เทวกุล<sup>112</sup>

รูปแบบพัตสังเค็ด ลักษณะเป็นพัตหน้านาง ทำด้วยพื้นต่วนสีม่วง ปักรูปหมามงกุฎจักรี และพระยานาคขดเป็นตัว “ท” อยู่ภายในตราอาร์ม ยอดมงกุฎมีรูปเทวดาชายขวา<sup>113</sup>

<sup>109</sup> บุญรับ พิณจขนคตี่, ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันทรวิชัย, 2525), 76.

<sup>110</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 55.

<sup>111</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัตสังเค็ดในปัจจุบัน

<sup>112</sup> บุญรับ พิณจขนคตี่, ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันทรวิชัย, 2525), 46.

<sup>113</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 55.

20. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ  
กรมหลวงนครราชสีมา พ.ศ. 2468



ภาพที่ 20 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา พ.ศ. 2468  
ที่มา : บุญเดือน ศรีวรรณ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 80-82.

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ตรงกับวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2432 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมา เมื่อปี พ.ศ. 2441 ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ เสด็จกลับมารับราชการทหารบก ถึงรัชกาลที่ 6 เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงฯ เมื่อปี พ.ศ. 2459 เป็นนายพลตรีราชองครักษ์ ตำแหน่งผู้บัญชาการกองพล เลื่อนเป็นนายพลเรือเอก ผู้สำเร็จราชการกระทรวงทหารเรือ เมื่อปี พ.ศ. 2466 ทรงเสด็จทิวงคตในรัชกาลที่ 6 เมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2467 ทรง

ได้รับสถาปนาพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราช เมื่อทิวงคตแล้ว ที่ 7 ในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ<sup>114</sup>

**รูปแบบพัดสังเค็ด** พัดเล่มแรก (บน) เดิมทีทรงสร้างขึ้นสำหรับงานฉลองพระชนมายุครบ 3 รอบ แต่ทิวงคตเสียก่อนจึงนำมาใช้ในงานพระศพ เมื่อพ.ศ. 2467<sup>115</sup> รูปแบบพัด (ภาพซ้าย) ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าแพรสีแดง ตรงกลางปักจักรและตรี ซึ่งเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ของพระบรมราชจักรีวงศ์ บริเวณขอบพัดปักรูปอาวุธต่างๆ นมพัดทำด้วยทองเหลืองดุนอักษรพระนามย่อ อ.ด. ไชวี้ ด้ามเป็นไม้

รูปแบบพัด (ล่าง) ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยโลหะทาสีแดงตรงกลางเขียนลายสีทองเป็นรูปราชรถพร้อมสารทิเทียมม้า เชิญบุษบกซึ่งประดิษฐานอุณาโลมกำลังวิ่งอยู่ในท้องฟ้าบนปุยเมฆ ล้อมรอบด้วยเทวดา 8 องค์ อัญเชิญอักษรรูปร่างทั้ง 8 ชนิด ซึ่งสัมพันธ์กับพระนามพระองค์อักษรรูปร่างดีเตชาวุธ ด้านหลังเป็นคาถาอักษรขอม นมพัดทำด้วยทองเหลืองรูปกลีบบัวดุนเป็นตัวอักษรพระนามย่อ “อ.ด.” ด้ามทำด้วยไม้ คอและสันเป็นทองเหลือง

## 21. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ พ.ศ. 2466



ภาพที่ 21 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ พ.ศ. 2466  
ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 248-255.

<sup>114</sup> บุญรับ พินิจชนคดี, ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันทวนิชย์, 2525), 74.

<sup>115</sup> อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 256-257.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ มีพระนามเดิมว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวัฒนาวงศ์ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาบัว ประสูติเมื่อ 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2406 ในรัชการที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ เมื่อปี พ.ศ.2438 เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์ เป็นอัครราชทูตประจำกรุงปารีส แล้วเป็นสมุหเทศาภิบาล มณฑลกรุงเทพฯ มณฑลปราจีนบุรีถึงรัชกาลที่ 6 ได้เลื่อนเป็นกรมขุนเมื่อปี พ.ศ.2455 พระองค์ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 เมื่อวันที่ 5 เมษายน พ.ศ.2466 พระชันษา 61 ปี ทรงเป็นต้นสกุล วัฒนวงศ์<sup>116</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าสีเขียวไพล ตรงกลางปักไหมรูปดอกบัว รอบขอบพัดด้านบนปักไหมตัวอักษรข้อความ "งานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์" นมพัดเป็นรูปทองเหลืองรูปกลีบบัว ตรงกลางดุนอักษรพระนามย่อ "ม.ศ." ไชวี้ ดำไม้คอกและสั้นงา

## 22. พัดสังเค็ดงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามาลีเนนพดารา กรมขุนศรีสังขนาถสุรภักฎญา พ.ศ. 2468



ภาพที่ 22 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามาลีเนนพดารา

กรมขุนศรีสังขนาถสุรภักฎญา พ.ศ.2468

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรรณ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ามารมพระยานริศรานุวัตติวงศ์.

(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 116.

<sup>116</sup>บุญรับ พินิจชนคดี, ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันทราวิชัย, 2525), 53.



ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา ประสูติเมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2428 เสด็จประยศเป็นเจ้าฟ้าฯ เมื่อ พ.ศ. 2431 ทรงเพิ่มพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา สิริทิศาพรณวดีเมื่อ พ.ศ. 2439 สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา สิริทิศาพรณวดี กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา ประชวรด้วยพระโรคพระปับผาสะมานาน และต่อมาประชวรด้วยโรคพระวัชกะ พระอาการทรุดลงและสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2467 พระชันษา 41 ปี<sup>117</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัदन่านาง ทำด้วยผ้าแพรสีเหลืองอ่อน ปักรูปดาวและอักษรนาม “มาลินี” ทำมกลางปุยเมฆและพระอาทิตย์เปล่งรัศมี นมพัดเป็นทองเหลืองรูปกลีบบัว จารึกข้อความ “งานพระเมรุท้องสนามหลวง ๒๔๖๘” ดำเป็นไม้ บริเวณสันทำด้วยงากลึงรูปหัวเม็ด

### 23. พัดสังเค็ดงานพระบรมศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรลักษณาวดี พ.ศ. 2469<sup>118</sup>

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรลักษณาวดี เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาสุด ประสูติเมื่อวันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2415 และสิ้นพระชนม์ด้วยพระโรคพระหทัย และพระอันตะพิการ เมื่อวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2469 พระชันษา 55 ปี<sup>119</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ปักด้นทองบนแพรขาว พระนามใต้กรอบหน้า<sup>120</sup>

<sup>117</sup> บุญรับ พิณจขนคตี, **ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม**. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันวณิชย์, 2525), 71.

<sup>118</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัดสังเค็ดในปัจจุบัน

<sup>119</sup> กรมศิลปากร, **ราชสกุลวงศ์**. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2554), 71.

<sup>120</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 57.



24. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์  
กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พ.ศ. 2472



ภาพที่ 23 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์  
กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พ.ศ. 2472

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 196.

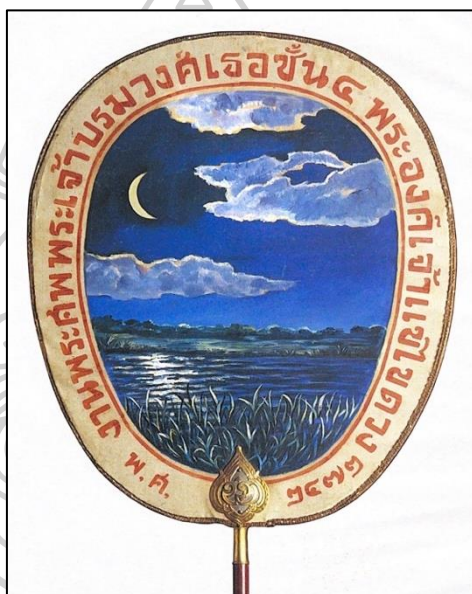
ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ประสูติเมื่อวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2402<sup>121</sup> ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ทรงเป็นพระราชอนุชา ร่วมพระราชชนนี กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสมรสกับ แม้น บุนนาค บุตรีเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์พิพัฒนศักดิ์ (วร บุนนาค) ทรงเสด็จทิวงคต ด้วยประชวรพระโรคพระอันตะอักเสบเรื้อรัง ในวันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2471 เวลา 18.27 น. ณ ตำหนักวังบูรพาภิรมย์ สิริพระชันษา 68 ปี ต่อมาเมื่อมีพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพเมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2472 ณ พระเมรุ ท้องสนามหลวง<sup>122</sup> ทรงเป็นผู้ให้กำเนิดกิจการไปรษณีย์ไทย และเป็นต้นราชสกุลภาณุพันธุ์<sup>123</sup>

<sup>121</sup> บุญรับ พินิจชนิดดี, ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันทนาณิษฐ์, 2525), 65.

<sup>122</sup> "การพระเมรุท้องสนามหลวง พระราชทานเพลิงพระศพ จอมพลสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 46, ตอน ง (16 มิถุนายน 2472): 793.

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าสีเหลืองอ่อน เขียนลายเมฆและพระนาม “ภาณุพันธุ์” รอบขอบพัดเขียนภาษาบาลี ด้วยอักษรขอมตัวสีม่วง ภายในแนวเส้นรอบขอบพัด แปลความได้ว่า “ผู้ที่ตั้งมั่นแล้ว ด้วยดีในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมเป็นผู้เกื้อกูลพระราชา เกื้อกูลเทวดา เกื้อกูลญาติมิตร ทั้งย่อมเป็นผู้มีความเกื้อกูลแก่คนทั่วไป” นมพัดเป็นโลหะรูปมหาจักรี ดำไม้ สันทองเหลือง โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเขียนถวายละช่อน “น” ไว้ที่ด้านซ้ายของนมพัด<sup>124</sup>

## 25. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไขไชดวง พ.ศ. 2472



ภาพที่ 24 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไขไชดวง พ.ศ. 2472

ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพิทยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 266.

<sup>123</sup> "ประกาศกรมราชเลขาณการ เรื่อง พระราชทานนามสกุล สำหรับสืบเชื้อพระวงศ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม32, ตอน ง (18 เมษายน 2458): 136.

<sup>124</sup> อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพิทยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 263.

ประวัติโดยสังเขป พระองค์เจ้าไขไขดวง ทรงเป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาเที่ยง ประสูติ 11 มกราคม พ.ศ. 2404<sup>125</sup> สิ้นพระชนม์ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2472

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ตรงกลางเขียนภาพวิวิธรมิ่งสี่คราม มีพระจันทร์เสี้ยวในท้องฟ้า ท่ามกลางบุษเมฆ รอบขอบพัดเขียนชื่องานด้วยสีแดงบนพื้นผ้าสีขาว นมพัดเป็นทองเหลืองรูปกลีบบัว ตรงกลางดุนอักษรพระนามย่อ "ข.ข." ดำไม้ สันทองเหลือง<sup>126</sup>

## 26. พัดสังเค็ดงานพระศพ สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก (สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์) พ.ศ. 2472



ภาพที่ 25 พัดสังเค็ดงานพระศพ สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก พ.ศ. 2472  
ที่มา : บุญเดือน ศรีวรพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 199.

<sup>125</sup> สมบัติ พลายน้อย. พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดาแห่งราชสำนักสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ:ฐานบุ๊คส์, 2554), 297.

<sup>126</sup> ณีภูมัทธ จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊คส์, 2538),266.

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม บรมราชชนก ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว กับสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ประสูติเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2434 สิ้นพระชนม์ด้วยโรคฝีบิดในพระยภชนะ โดยมีโรคแทรกซ้อนคือพระปัสสาวะขุ่นน้ำ และพระหทัยวาย พระชนมายุได้ 37 พรรษา<sup>127</sup> มีพระราชพิธีพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวงเมื่อวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2473<sup>128</sup> ทรงเป็นต้นราชสกุล มหิตล และทรงได้รับพระสมัญญาว่า “พระบิดาแห่งแพทย์แผนปัจจุบัน”<sup>129</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้ออกแบบโดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ลักษณะเป็นพัดหน้านาง สีน้ำตาล บริเวณกลางพัดเป็นภาพพิมพ์รูปประตูเมืองสงขลา สี่ถึงพระนาม ประตูเป็นประตูปูน มีบานประตูเป็นไม้สีแดงครึ่ง ตอนบนเป็นซุ้มหน้าจั่วมีอักษร “ม” ซึ่งคงหมายถึงพระนามเดิม “สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายมหิตลอดุลยเดช” อยู่บนลายหินหน้าบัน กรอบประตูทางเข้ามีคำว่า “สงขลา” มีซุ้มบังกระสุนรูปสี่เหลี่ยมอยู่บนกำแพง ตอนบนของพัดเป็นลายเมฆ ส่วนตอนล่างเป็นภาพลายระลอกคลื่นสีเขียวหม่นที่คงทรงความหมายว่า เมืองสงขลาเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ริมทะเล<sup>130</sup>

องค์ประกอบของพัดเล่มนี้ทรงจัดวางประตูเมืองสงขลาเป็นจุดนำสายตา มีเส้นตรงทั้งแนวตั้งและแนวนอนต่างๆแสดงถึงความสมดุลของภาพ อีกทั้งมีลายเส้นแสดงถึงจุดเคลื่อนไหวในภาพคือ ระลอกคลื่นน้ำทะเลที่มีจังหวะโค้งอย่างเสมอกัน แนวคลื่นดังกล่าวรับกับแนวเส้นโค้งหยักของก้อนเมฆในตอนบนของพัดอีกด้วย นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติ

<sup>127</sup> "ข่าวสิ้นพระชนม์," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 46, 29 กันยายน พ.ศ.2472, 2143.

<sup>128</sup> การพระเมรุท้องสนามหลวง พระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 46, ตอน ง (30 มีนาคม 2472): ฉบับพิเศษ 4608.

<sup>129</sup> คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล, *ชุมนุมพระนิพนธ์และบทความเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ พระบิดาแห่งการแพทย์แผนปัจจุบันของไทย*, หนังสือฉบับอิเล็กทรอนิกส์, 1196.คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล, *ชุมนุมพระนิพนธ์และบทความเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ พระบิดาแห่งการแพทย์แผนปัจจุบันของไทย*, (หนังสือฉบับอิเล็กทรอนิกส์).

<sup>130</sup> สุธา ลีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักผ้าตรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 347.

วงศ์ ยังทรงใช้สีเข้มของน้ำทะเลที่อยู่ตอนล่างของภาพช่วยสร้างบรรยากาศหนาแน่นแล้วจึงค่อยโปร่งเบาขึ้นทางด้านบนของพัด<sup>131</sup>

## 27. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา พ.ศ. 2472-2473



ภาพที่ 26 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์  
กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา พ.ศ. 2472-2473

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.

ประวัติโดยสังเขป พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา เป็นพระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี และเจ้าจอมมารดาจิ้น เข้ารับราชการฝ่ายในเป็นพระอรรคชายาเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ประสูติด้วยพระโรคเนื้อร้ายในช่องพระโอบุษฐ์ สิ้นพระชนม์ ณ ตำหนักในสวนสุนันทา พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2472 สิริพระชันษา 66 ปี ได้รับพระราชทานพระโกศทองน้อยทรงพระศพ<sup>132</sup> และได้รับพระราชทานพระโกศทองใหญ่ในวันออกพระเมรุพระราชทาน

<sup>131</sup> เรื่องเดียวกัน 348.

<sup>132</sup> "ข่าวสิ้นพระชนม์," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม46, ตอน ง (30 มิถุนายน พ.ศ.2472): 994.



เพลิงพระศพ พระราชทานเพลิงพระศพ เมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2473 ณ พระเมรุ ท้องสนามหลวง<sup>133</sup>

รูปแบบพัตสังเค็ด ลักษณะเป็นพัตหน้านาง ทำด้วยผ้าสีม่วง ตรงกลางปักดั้นและไหมพระนาม ภายใต้มงกุฎนารี ตรงกลางปักอักษรย่อ “ส” และปักพระนาม “พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธสาสนีนาถ ปิยมหาราชปดิวรัดา” ได้พระนามเป็น พ.ศ. 2472 นมพัตเป็นทองเหลืองรูปปราสาทสามยอด อันหมายถึงทรงสืบจากรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเล่าถึงการออกแบบพัตเล่มนี้ไว้ว่า

“...พัตงานพระศพพระวิมาดาเธอ...เห็นว่าทำพระนามตามพระสุพรรณบัฏปัจฉิมกาล ประกาศพระเกียรติยศให้ปรากฏแจ่มแจ้งเป็นอนุสรณีย์จะเป็นดีกว่าอย่างอื่น จึงได้ผู้ขึ้นตั้งแบบเขียนนี้ ในการปัก อยากรู้ทำวิธการขึ้นสักหน่อย คือแบ่งพัตเป็นสองภาค เบื้องล่างทำให้มีดเบื้องบนทำให้สว่าง หมายถึงเป็นมนุษย์โลกกับสวรรค์โลก หรือเป็นจุดที่ขบอุบัติได้ ในการที่จะทำให้เป็นเช่นนั้นควรทำดั่งจะกล่าวต่อไปนี้พื้นพัตทำด้วยแพรสีคราม หมายถึงเป็นอากาศ ทั้งได้กับสีพระชนมวารด้วย ขอบนอกด้วยลูกไม้ทอง ขอบในปักด้วยดั้นเหลื่อมทอง ในช่องของทั้งสองชั้นนั้น ถมไหมสีแดงเข้ม นมได้ผู้ขึ้นให้เป็นที่ว่าวิมานอาจหมายความว่า เป็นตำหนักสวนสุนันทา ที่เสด็จประพาสไปได้ หรือจะหมายว่าเป็นสันติมาแต่รัชกาลที่ 3 ก็ได้ ทำด้วยทองแดงอัดพิมพ์ หรือหล่อแต่จะทำได้แล้วกะไหล่ทอง ในช่องวิมานถมสีแดง พระชฎापักด้วยดั้นทองสองชนิดคือ ดั้นมันกับดั้นด้าน แห่งที่ปักด้วยด้าน แห่งที่เด่นสูงปักด้วยดั้นมันแล้วซ้อนเหลื่อม ซับในพระชฎาถมไหมสีแดงแก่ อักษร “ส” ได้พระชฎापักด้วยดั้นเหลื่อมทอง ผ้าช่อนั้นทางสั้น (คือทางเกลี้ยง) ปักด้วยดั้นเหลื่อมทองหรือหักทองแล่ง ตามแต่จะทำได้ ทางห้อง(คือทางหยักหยัก) ปักด้วยดั้นทองด้าน ดาวปักด้วยดั้นเหลื่อมเงินหรือหักแล่งเงินแล้วแต่จะทำได้ แววกกลางหยอดเหลื่อมเงิน รัศมีปักด้วยดั้นเงินแข็งเส้นเดียวหนึ่งลือบรรทัดที่ 1 “พระวิมาดาเธอ” ริมปักด้วยดั้นเหลื่อมทองหรือหักทองแล่งตามแต่จะทำได้ กลางปักดั้นทองด้านรายเหลื่อมทอง บรรทัดที่ 2 “กรมพระสุทธสาสนีนาถ” ปักด้วยดั้นทองด้านล้วน บรรทัดที่ 3 “ปิยมหาราชปดิวรัดา” ปักด้วยดั้นทองด้าน

<sup>133</sup> “การพระเมรุท้องสนามหลวง พระราชทานเพลิงพระศพ พระวิมาดาเธอกรมพระสุทธสาสนีนาถ ปิยมหาราชปดิวรัดา,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 47, ตอน ง (6 เมษายน 2473): 19.



แซมด้วยไหมสีน้ำตาลแก่หรือสีม่วง ประสงค์จะให้มีสีทองคร่ำลง ต้องลองทำ  
ดูสีไหนได้ผลดีก็เอาสีนั้น บรรทัดที่ 4 “พ.ศ.๒๔๗๒” ปักด้วยไหมสีน้ำตาลแก่  
ต้องจัดสีใหม่ให้เห็นเมื่อปักแล้วดูคร่ำลงกว่าบรรทัดที่ 3...”<sup>134</sup>

## 28. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ พ.ศ. 2474



ภาพที่ 27 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ พ.ศ. 2474

ที่มา : ภาพถ่ายโดย ศรัณย์ มะกรุดอินทร์

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ พระนามเดิม  
พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าโสมาวดี ศรีรัตนราชธิดา ประสูติเมื่อ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2395 เป็น  
พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาเที่ยง สิ้นพระชนม์ใน  
รัชกาลที่ 7 เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2474 พระชันษา 79 ปี<sup>135</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง พื้นสีขาวนวล สื่อความหมายถึงพระนาม  
"โสม" ที่หมายถึง "พระจันทร์" กลางพัดปักด้วยไหมสีส้มเป็นอักษรพระนามย่อ "สศ" หมายถึง  
"ศรีรัตนราชธิดา" ทั้งยังหมายถึงพระนามกรม "สมรรัตนศิริเชษฐ" ได้เช่นกัน ภายใต้มงกุฎนารี สื่อ

<sup>134</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 129.

<sup>135</sup> กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2554), 46.

ความหมายว่าพระองค์ทรงเป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ล้อมรอบด้วยวงรัศมี ก็สื่อความหมายถึงพระนามด้วยเช่นกัน ถัดลงมาปักเป็นปีประสูติและปีสิ้นพระชนม์ด้วยตัวเลขหวัด หรือเลขหางหมา ซึ่งเป็นตัวเลขที่นิยมใช้ในทางโหราศาสตร์ คือ “๒๓๙๕” และ “๒๔๗๔” ตามลำดับ ถัดลงมาปักเป็นลายก๊อนเมฆอย่างจีนและดอกจำปาด้วยไหมสีน้ำเงิน

## 29. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัญจนากร พ.ศ. 2475



ภาพที่ 28 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัญจนากร พ.ศ. 2475

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ศิพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 200.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัญจนากร ทรงเป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับเจ้าจอมมารดาสังวาลย์ เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2406 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์ทรงเชี่ยวชาญเรื่องยา สมุนไพร ใครเจ็บป่วยก็มารักษาที่ตำหนัก "เสด็จหมอ" เสมอ พระองค์สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 7 เมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2475 สิริพระชันษา 69 ปี<sup>136</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้ออกแบบโดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ปูพื้นผ้าเยียรบับทอง ส่วนนมพัดทำด้วยโลหะชุบทอง เป็น

<sup>136</sup> "ข่าวสิ้นพระชนม์," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49, ตอน ง (25 กันยายน 2475): 2165.

อักษรต้นพระนาม “ก” อยู่ในซุ้มเรือนแก้ว การวางองค์ประกอบเป็นการกำหนดให้จุดนำสายตาอยู่ตรงส่วนนมพัต ซึ่งอยู่ตอนล่างของพัต โครงสร้างจุดนำสายตาที่มีส่วนยอดแหลม ภายในมีอักษร “ก” ที่ส่วนหัวแหลมขนานกับสายกรอบด้านนอกช่วยให้เกิดความกลมกลืนในจุดนำสายตา<sup>137</sup>

### 30. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุวพักตร์วิไลยพรรณ พ.ศ. 2475<sup>138</sup>

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุวพักตร์วิไลยพรรณ เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าคุณพระประยุรวงศ์ ประสูติเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2416 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุวพักตร์วิไลยพรรณ สิ้นพระชนม์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2473 สิริพระชันษา 57 พรรษา พระราชทานเพลิงพระศพเมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2476 ณ พระเมรุ วัดเทพศิรินทราวาส<sup>139</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ปักอักษรพระนามย่อ ส.ว. บนพื้นแพรสีน้ำเงิน<sup>140</sup>

### 31. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทิพยาลังการ พ.ศ. 2475<sup>141</sup>

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทิพยาลังการ เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาเส ประสูติเมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2433 และทรงสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 7 ตรงกับวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2475 สิริพระชันษา 42 ปี<sup>142</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด อักษรพระนามย่อ<sup>143</sup>

<sup>137</sup> สุธา ลีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 307.

<sup>138</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัดสังเค็ดในปัจจุบัน

<sup>139</sup> "หมายกำหนดการ พระราชทานเพลิงพระศพและศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส พุทธศักราช 2475," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 49, ตอน 0 ง (12 มีนาคม 2475): 4254.

<sup>140</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, *ตาลปัตร*. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 57.

<sup>141</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัดสังเค็ดในปัจจุบัน

<sup>142</sup> กรมศิลปากร, *ราชสกุลวงศ์*. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2554), 91.

<sup>143</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, *ตาลปัตร*. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 57.

### 32. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ พ.ศ. 2478



ภาพที่ 29 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ พ.ศ. 2478

ที่มา : ภาพถ่ายโดยศรัณย์ มะกรุดอินทร์

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ หรือเมื่อแรกประสูติ ดำรงพระอิสริยยศที่ "หม่อมเจ้าอศคาร์นุทิศ" พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ และหม่อมราชวงศ์สว่าง พระองค์ได้รับการแต่งตั้งเป็นองคมนตรีในรัชกาลที่ 6 เป็นราชเลขาการในรัชกาลที่ 7 จนภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชกาลที่ 8 หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุลทรงบันทึกว่า กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ ทรงถูกกีดตันจากการที่รัฐบาลฟ้องศาลเพื่อริบพระราชทรัพย์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมายังมีปัญหาอื่นๆ ทั้งเรื่องราชการและส่วนพระองค์รุ่มร่ามมากขึ้นเรื่อยๆ ประกอบกับทรงพระประชวรเรื้อรัง ในที่สุดจึงปลงพระชนม์พระองค์เองด้วยการยิงพระแสงปืนเข้าในพระโอษฐ์สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2478<sup>144</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง พื้นสีแดง ซึ่งเป็นสีประจำวันอาทิตย์ซึ่งเป็นวันประสูติ กลางพัดปักตัวไหมสีทองเป็นอักษรพระนาม "อ จ" อันย่อมาจาก "อนุวัตน์จาตุรนต์"

<sup>144</sup> พูนพิศมัย ดิศกุล, สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น. (กรุงเทพฯ : มติชน 2562), 188-189

ภายในกรุงจักร อันสื่อความหมายถึง สายราชสกุล "จักรพันธุ์" ถัดลงมาปีกเป็นปี "๒๔๗๘" อันเป็นปี สิ้นพระชนม์และปีที่ออกพระเมรุ บริเวณนมพัดปีกด้วยดินเงินดั่ง พันธุ์พฤษ์ ตามไม้ สันนา

### 33. พัดสังเค็ดงานพระศพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิภาณพดล

วิมลประภาวดี กรมขุนอุ๋ทองเขตต์ตียนารี พ.ศ. 2479<sup>145</sup>

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิภาณพดล วิมลประภาวดี กรมขุนอุ๋ทองเขตต์ตียนารี เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ประสูติเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2429 เมื่อแรกประสูติมีพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้านิภาณพดล ต่อมามีการสถาปนาพระราชโอรสและพระราชธิดาที่ประสูติแต่พระอรรคชายาขึ้นเป็นเจ้าฟ้า<sup>146</sup> ต่อมาในปี พ.ศ. 2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระสุพรรณบัตรเฉลิมพระนามาภิไธยขึ้นเป็น “สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภาณพดล วิมลประภาวดี”<sup>147</sup> หลังการปฏิวัติสยามพระองค์จึงเสด็จไปประทับที่เมือง บันดุง ประเทศอินโดนีเซีย และสิ้นพระชนม์ที่นั่นตรงกับวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2479 สิริพระชันษา 49 ปี และมีพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพเมื่อวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2480 ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส<sup>148</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด อักษรย่อ นาม น.น.<sup>149</sup>

<sup>145</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัดสังเค็ดในปัจจุบัน

<sup>146</sup> "ประกาศเลื่อนพระนามพระอัครชายาเธอและสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า มีพระบรมราชโองการสั่งให้สถาปนา พระอัครชายาเธอ หม่อมเจ้าอุบลรัตน์นารีมาศ และพระอัครชายาเธอ หม่อมเจ้าสายขึ้นเป็น พระองค์เจ้า และสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ และเจ้าฟ้า," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 5, ตอน 8 (25 มิถุนายน พ.ศ. 1888): 61.

<sup>147</sup> "พระบรมราชโองการ ประกาศ ในการพระราชทานพระสุพรรณบัตร," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 15, ตอน 42 (15 มกราคม พ.ศ. 1899): 441.

<sup>148</sup> "หมายกำหนดการ ที่ 14/2479 พระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอุ๋ทองเขตต์ตียนารี ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส มกราคม พุทธศักราช 2479," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 53, ตอน 0ง (17 มกราคม 2479): 2631.

<sup>149</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, *ตาลปัตร*. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 57.



### 34. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรประพันธ์รำไพ พ.ศ.2476



ภาพที่ 30 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรประพันธ์รำไพ พ.ศ. 2476

ที่มา : ภาพถ่ายโดย ศรัณยู มะกรุดอินทร์

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรประพันธ์รำไพ เป็นพระราชธิดา พระองค์ที่ 54 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอ่อน ประสูติ เมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2428 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 7 เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2476 พระชันษา 48 ปี<sup>150</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะของพัดสังเค็ดเล่มนี้เป็นพัดหน้านาง พื้นสีม่วง กลางพัดประดับอักษรพระนามย่อ "อร" หมายถึง "อรประพันธ์รำไพ" ภายใต้พระเกี้ยวยอด สื่อความหมายว่า พระองค์ทรงเป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถัดลงมาปักเป็นปีประสูติ และปีสิ้นพระชนม์ด้วยตัวเลขหวัด หรือเลขหางหมา ซึ่งเป็นตัวเลขที่นิยมใช้ในทางโหราศาสตร์ คือ "๒๔๒๘" และ "๒๔๗๖" ตามลำดับ ถัดลงมาปักเป็นลายก้อนเมฆอย่างจีนด้วยไหมสีขาว นมพัดปักเป็นลายมงคลอย่างจีนคือ ลาย "อยู่อี"

<sup>150</sup> กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2554), 76.



35. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอภันทรปชา พ.ศ. 2477<sup>151</sup>

ภาพที่ 31 พัดสังเค็ดงานพระศพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอภันทรปชา พ.ศ. 2477  
ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพิทยศ ศิลปวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 269.

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอภันทรปชา เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาแส ประสูติเมื่อวันที่ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2432 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 7 เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2477<sup>152</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าสีส้ม ตรงกลางเขียนลายอรุณทิศในรูปอาร์มสีขาว รอบขอบพัดเขียนข้อความ “งานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอภันทรปชา” ได้รูปอาร์มเขียน “พระพุทธศักราช ๒๔๗๗” นมพัดเป็นโลหะลงยา ตัวอักษรพระนามย่อ “อ.ป.” ไขว้ ขนาบด้วยก้านขด ดำเป็นไม้ สันทำด้วยงา<sup>153</sup>

<sup>151</sup> ในหนังสือราชสกุลวงศ์ ระบุพระนาม อภันทรปชาเรื่องเดียวกัน

<sup>152</sup> อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพิทยศ ศิลปวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 268

<sup>153</sup> เรื่องเดียวกัน, 268.

36. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยानุชิต  
กรมหมื่นพงษชาติศรมหิป พ.ศ. 2479



ภาพที่ 32 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยानุชิต กรมหมื่นพงษชาติศรมหิป พ.ศ. 2479  
ที่มา : บุญเดือน ศรีวรพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 202.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยानุชิต กรมหมื่นพงษชาติศรมหิป เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาเที่ยง ประสูติเมื่อวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2404 สิ้นพระชนม์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร เมื่อวันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2478 สิริพระชันษา 74 ปี มีการพระราชทานเพลิงพระศพ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร เมื่อวันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2479<sup>154</sup> ทรงเป็นต้นราชสกุล “ชยางกุล”

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้ออกแบบโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เขียนประทานหม่อมเจ้าภักตริพิสุทธิชยางกุล สำหรับงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยानุชิต กรมหมื่นพงษชาติศรมหิป ลักษณะของพัดเป็นพัดหน้านางหุ้มแพรดำ ขลิบลูกไม้ทอง บริเวณเหนือนมพัดเป็นโลหะชุบทองฉลุเป็นพระนาม “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงษชาติศร

<sup>154</sup> "หมายกำหนดการ ที่ 15/2479 พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส พุทธศักราช 2479," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 53, ตอน 0ง (17 มกราคม 2479): 2640.

มหิปี ๒๔๐๔-๒๔๗๘” ภายใต้พระมงกุฎ นมพัตเป็นโลหะทำเป็นหน้าราหู ด้ามไม้ คอและสันเป็นทองเหลือง โดยการออกแบบให้จุดเด่นอยู่บริเวณนมพัตเป็นลวดลายฉลุ แล้วใช้สีฟ้าพื้นหลังเป็นสีทึบ เพื่อเน้นลวดลายบริเวณด้านล่างของพัตนั้น ลักษณะนี้พบบ่อยในงานออกแบบของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในช่วงปลายพระชนม์ชีพ<sup>155</sup>

### 37. พัตสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน พ.ศ. 2479



ภาพที่ 33 พัตสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน พ.ศ. 2479  
ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปนาฏศาสตร์ (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊คส์, 2538), 269.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน พระนามเดิม พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าบุรฉัตร ไชยการ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาวาด ประสูติวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2425 ในช่วงชีวิตของพระองค์ทรงมีบทบาทในทางราชการหลายด้าน ทรงเป็นองคมนตรี จเรทหารช่าง และเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ และคมนาคม ต่อมาในปี พ.ศ. 2476 ทรงลาออกจากราชการและเสด็จไปประทับ ณ ประเทศสิงคโปร์ พร้อมครอบครัว และสิ้นพระชนม์จากอาการประชวรเมื่อวันที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2479 ที่

<sup>155</sup> สุธา สีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 307.

โรงพยาบาลในประเทศสิงคโปร์ สิริพระชันษา 55 ปี และมีพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพเมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2480 ณ พระเมรุ วัดเทพศิรินทราวาส<sup>156</sup> ทรงเป็นต้นราชสกุล “ฉัตรชัย”

รูปแบบพัดสังเค็ด มีรูปฉัตรอยู่ตรงกลาง มีตัวหนังสือบอกพระนาม “กำแพงเพชรอัครโยธิน” และปีงาน “พ.ศ. ๒๔๗๙” ขอบพัดเป็นรูปงูทั้ง 2 ข้างมาบรรจบกันบริเวณนมพัด ซึ่งสัมพันธ์กับปีเกิดของพระองค์ พ.ศ. 2425 โดยนับจากการขึ้นปีใหม่ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน ดังนั้นวันประสูติของพระองค์ ตรงกับเดือนมกราคม ปีพ.ศ. 2425 จึงยังนับเป็นช่วงคาบเกี่ยวกับพ.ศ. 2424 อยู่ซึ่งตรงกับปีนักษัตรมะเส็ง สัมพันธ์กับสัญลักษณ์งูที่อยู่บนพัด เป็นต้น

### 38. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พ.ศ. 2481



ภาพที่ 34 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พ.ศ. 2481  
ที่มา : บุญเดือน ศรีวรรณ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.

(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 205.

<sup>156</sup> "หมายกำหนดการที่ 15/2479 พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส พุทธศักราช 2479," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 53, ตอน 0ง (17 มกราคม 2479): 2640.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระนามเดิม หม่อมเจ้าภุชงค์ ชมพูนุท<sup>157</sup> ทรงเป็นพระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนเจริญผล พูลสวัสดิ์ (พระโอรสลำดับที่49ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) และหม่อมปุ่น ชมพูนุท ประสูติเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2404 ในช่วงชีวิตดำรงสมณศักดิ์สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 11 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2480 สิริพระชันษา 79 ปี ดำรงสมณเพศได้ 59 พรรษา พระราชทานเพลิงพระศพ เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2481 ณ พระเมรุ วันเทพศิรินทร์ราชวาส<sup>158</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้ออกแบบโดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อปี พ.ศ. 2481 ลักษณะเป็นพัดหน้านาง หุ้มด้วยผ้าแพรสีแดง นมพัดทำด้วยโลหะสีทองเป็นอักษรพระนามย่อ “ช.ส.” ภายใต้พระภควันและฉัตร 5 ชั้น หมายถึงการที่ทรงผนวชในพระพุทธศาสนา และพระอิสริยยศที่ได้รับ การออกแบบเป็นการนำจุดนำสายตาไว้ที่ด้านล่างของพัด ลักษณะพัดเป็นรูปกลมเชื่อมต่อกับรูปสามเหลี่ยมฉัตรและอักษรย่อ ก่อให้เกิดแนวเส้นเคลื่อนไหวอยู่ภายในรูปทรงกลมได้ดีพอใช้<sup>159</sup>

### 39. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิสมัยพิมลสัถย์ พ.ศ. 2481<sup>160</sup>

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิสมัยพิมลสัถย์ เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาเรือน ประสูติเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2424 สิ้นพระชนม์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิ

<sup>157</sup> ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พลตรี หม่อมราชวงศ์, และรัชณี ทรัพย์วิจิตร, พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี. พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2549), 360.

<sup>158</sup> หมายกำหนดการพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 55, ตอนที่ 0ง (20 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2481): 3901-3910.

<sup>159</sup> สุธา ลินะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักปักกรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 308.

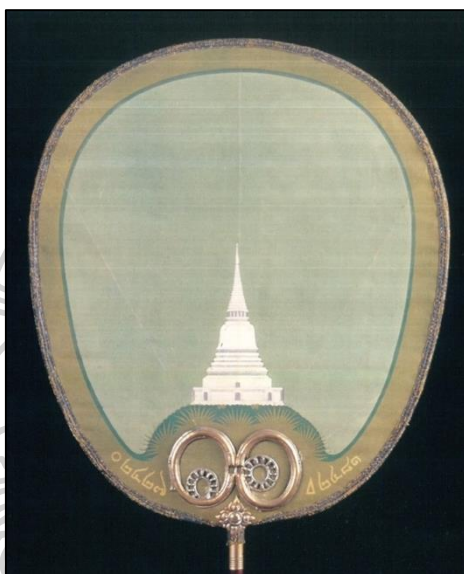
<sup>160</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัดสังเค็ดในปัจจุบัน



ดิศพร เมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2479 สิริพระชันษา 54 ปี ได้รับพระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2481<sup>161</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พื้นชมพู นมพัดเป็นโลหะสลักโปร่งเป็นพระนาม<sup>162</sup>

#### 40. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระราชาธิบดีจกฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร พ.ศ. 2484



ภาพที่ 35 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระราชาธิบดีจกฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์  
กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร พ.ศ. 2484

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรรณ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 213.

<sup>161</sup> "หมายกำหนดการพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิสมัยพิมลสัตย์ ณ พระเมรุวันเทพศิรินทราวาส," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 55, ตอนที่ 0ง (20 กุมภาพันธ์ 2481): 3911.

<sup>162</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, *ตาลปัตร*. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 58.



ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร เป็นพระธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ประสูติเมื่อ 16 เมษายน พ.ศ.2427 ในช่วงชีวิตของพระองค์มีบทบาททางด้านการศึกษาของสตรีไทย ทรงรับเป็นองค์อุปถัมภ์ของโรงเรียนราชินี การก่อสร้างโรงเรียนราชินีบน และทรงจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ เป็นต้น พระองค์ทรงสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2481 สิริพระชนมายุ 54 พรรษา<sup>163</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้ออกแบบโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อพ.ศ. 2484 โดยหม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ได้อธิบายถึงพัดเล่มนี้ไว้ว่า ทรงเริ่มเตรียมการออกแบบตั้งแต่พ.ศ. 2482 ด้วยว่าเป็นพัดสำหรับใช้ในงานใหญ่จึงต้องการเขียนเพื่อสนองพระกรุณาธิคุณในสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ดังเช่นที่ได้เคยเขียนทูลเกล้าฯมาแล้วแต่ก่อน<sup>164</sup> ปรากฏในลายพระหัตถ์ที่ทรงมีถึง พระยานุমানราชชน ลงวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2482 ว่า “...ตามที่ฉันขอชื่อและขอรูปปราสาทที่วังเพชรบุรีมานั้น เพื่อจะถ่ายเอาทำพัดรองถวายพระ สำหรับงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระเจ้าฟ้าเพชรบุรี ตามรับสั่งสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า แต่ที่หลังมาคิดเห็นว่าปราสาททองคำนั้นลึบนัก แม้ทำไปเกรงจะไม่มีใครรู้จักว่าเป็นของในเมืองเพชรบุรี จึงเปลี่ยนความคิดจะยกไปทำพระเจดีย์ที่ยอดกลางแท่งเขาวังด้วยมีคนเห็นกันอยู่มากบ่อยๆ...”<sup>165</sup>

ลักษณะของพัด เป็นพัดหน้านางทำด้วยผ้าแพรสีเขียวอ่อนซึ่งเป็นสีวันประสูติ พิมพ์รูปพระเจดีย์สีขาวอยู่บนเขาวังหรือพระนครคีรี เพชรบุรี เนื่องจากพระนามที่ทรงกรมเป็นชื่อของจังหวัดนี้ ได้ลงมาเป็นโลหะทำเป็นอักษรพระนามย่อ “ว.อ.” มีตัวเลขไทยบอกปี พ.ศ.๒๔๒๗ - พ.ศ.๒๔๘๑ นมพัดเป็นดอกประจํายาม ด้ามไม้ พัดเล่มนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงออกแบบเป็นเล่มสุดท้าย เพราะขณะนั้นทรงชรามาก ไม่สามารถทอดพระเนตรลายเส้น

<sup>163</sup> กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2554), 85.

<sup>164</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 75.

<sup>165</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม3, (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2506), 148. อ้างถึงใน สุชา ลีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัดรอง (ตาลปัตร) ในผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 352.

ได้ชัดเจนนัก หลังจากเล่นนี้พระองค์ไม่ทรงออกแบบประทานให้ผู้ใดอีก เพียงแต่ประทานแนวความคิดแก่ผู้ที่มาทูลปรึกษาเท่านั้น<sup>166</sup>

#### 41. พัดสังเค็ดงานศพเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (หม่อมราชวงศ์ป๋ม มาลากุล) พ.ศ. 2485



ภาพที่ 36 พัดสังเค็ดงานศพเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (หม่อมราชวงศ์ป๋ม มาลากุล) พ.ศ. 2485  
ที่มา : ณีฎฐภัทร จันทวิช, *ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ*. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 274.

ประวัติโดยสังเขป เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี มีนามเดิมว่า หม่อมราชวงศ์ป๋ม มาลากุล เป็นโอรสของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ และหม่อมทับ มาลากุล ณ อยุธยา เกิดเมื่อ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2420 ถึงอสัญกรรม เมื่อวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2485

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยแผ่นหนังสีน้ำเงินขอบเจาะรูร้อยเส้นหนัง ตรงกลางเขียนลายหมวกขนนกสามใบเรียงจากใหญ่ลงมาหาเล็ก นมพัดเป็นรูปหน้าวัว ด้านหลังเป็นหนังสือดำเป็นอักษรผูกกลายเป็นชื่อเดิมของท่านคือ “ป๋ม” ขนานด้วยปีเกิด ๒๔๒๐ และปีที่อสัญกรรม ๒๔๘๕ ภายใต้มวกขนนก นมพัดเป็นรูปหน้าวัวทำด้วยโลหะ<sup>167</sup>

<sup>166</sup> ณีฎฐภัทร จันทวิช, *ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ*. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 273.

<sup>167</sup> เรื่องเดียวกัน, 274.

#### 42. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2486



ภาพที่ 37 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ.2486  
ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 276.

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระนามเดิม พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า ดิศวรกุมา เป็นพระโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาชุ่ม ประสูติเมื่อวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2405 ทรงรับราชการในตำแหน่งสำคัญ อาทิ ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กระทรวงมุรธาธร นายกสภาหอพระสมุดพระนคร อภิรัฐมนตรีในสมัยรัชกาลที่ 7 ตามลำดับ พระองค์สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2486 ทรงเป็นต้นราชสกุล “ดิศกุล”<sup>168</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าแพรสีเหลืองอ่อน ตรงกลางปักไหมสีต่างๆเป็นรูปมงกุฎ ภายในมีอักษร “ด” มีคาถาบาลีบนพื้นสีดำพาดขวางตัว “ด” 2 สาย ข้อความว่า “ยถาปจ จย ชีวิต ตันติ” ล้อมรอบด้วยช่อดอกไม้ นมพัดเป็นโลหะรูปเทพพนม อันเป็นตราประจำพระองค์ ดำเป็นไม้ คอและสันเป็นโลหะ<sup>169</sup>

<sup>168</sup> อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 276.

<sup>169</sup> เรื่องเดียวกัน, 276.

43. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตยทิพอาภา พ.ศ. 2489



ภาพที่ 38 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตยทิพอาภา พ.ศ. 2489  
ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 277.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตยทิพอาภา เป็นพระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ และพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงทิพสัมพันธ์ ประสูติเมื่อ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2447 ทรงดำรงตำแหน่งสำคัญเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล สิ้นพระชนม์เมื่อ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2489

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง พื้นพัดทำด้วยผ้าไหมสีขาวและสีน้ำตาลต่อกันเป็นทางหยักๆ ทำขลิบคั่นด้วยการปักเป็นแนวเส้นด้วยไหมสีขาวและสีดำ กลางพัดบนผ้าสีน้ำตาลปักภาพพระอาทิตย์ทรงรถ แต่ไม่มีม้าที่เทียมรถ ได้ลงมาปักอักษรข้อความบอกรงานด้วยไหมสีเหลืองทอง นมพัดทำด้วยโลหะสกัดตัวอักษรพระนาม “อ” และ “A” ไขว้กันได้ดวงอาทิตย์เปล่งรัศมี ด้ามไม้คอกและสันหุ้มโลหะ<sup>170</sup>

<sup>170</sup> อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 277.



#### 44. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร พ.ศ. 2490



ภาพที่ 39 พัดสังเค็ดงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร พ.ศ.2490

ที่มา : ภาพถ่ายโดย ศรัณย์ มะกรูดอินทร์

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร พระนามเดิม พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ ประสูติเมื่อวันพุธที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2426 เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาทับทิม ได้ทรงไปศึกษาวิชาทหารเรือในประเทศอังกฤษ และได้ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือชายทะเล ถึงรัชกาลที่ 6 เป็นราชองครักษ์ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสิงหวิกรมเกรียงไกร และทรงสถาปนาเป็นกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2475 ทรงสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2490 พระชันษา 64 ปี เป็นต้นราชสกุลวุฒิไชย<sup>171</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะของพัดสังเค็ดเล่มนี้เป็นพัดหน้านาง พื้นสีขาว กลางพัดประดับอักษรพระนามย่อ "ว ฉ" หมายถึง "วุฒิไชยเฉลิมลาภ" ภายใต้พระชฎา อยู่เหนือกลุ่มดาวราศี

<sup>171</sup> กรมศิลปากร, **ราชสกุลวงศ์**. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2554), 84-85.

สิ่ง สื่อความหมายถึงพระนามที่ทรงกรม คือ "กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร" นมพัดปักเป็น ตราเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ ขนาบด้วยปีประสูติและปีสิ้นพระชนม์ คือ "๒๔๒๖ ๒๔๙๐"<sup>172</sup>

#### 45. พัดสังเค็ดงานพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พ.ศ. 2493



ภาพที่ 40 พัดสังเค็ดงานพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พ.ศ. 2493  
ที่มา : ณีฎฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 278.

ประวัติโดยสังเขป พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ทรงเป็นพระโอรส ในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระราชสมภพ ณ เมืองไฮเดลเบิร์ก ประเทศเยอรมัน เมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2468 เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติเมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477 เสด็จสวรรคต 9 มิถุนายน พ.ศ.2489

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าต่วนสีแดงเข้ม ตรงกลางปักพระปรมาภิไธยย่อ อ.ป.ร. ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฎอุณาโลมด้วยไหมสีเหลือง นมพัดเป็นรูปครุฑกางปีก ทำด้วยโลหะ ด้านหลังนมพัดเป็นเหรียญมีข้อความว่า “ร.๘ พ.ศ.๒๔๙๓” ด้ามไม้เป็นสีดำ คอและสันเป็นงากลิ้ง<sup>173</sup>

<sup>172</sup> ศรัณย์ มะกรุดอินทร์

<sup>173</sup> ณีฎฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 278.



46. พัดสังเค็ดงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์  
กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต พ.ศ. 2493



ภาพที่ 41 พัดสังเค็ดงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์  
กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต พ.ศ. 2493

ที่มา : ภัณฑุภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพิทยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊คส์, 2538), 280.

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต หรือทูลกระหม่อมบริพัตร เป็นพระโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทมาลมารศรี พระอัครราชเทวี พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ เสนาบดีกระทรวงกลาโหม เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยตามลำดับ และสิ้นพระชนม์ด้วยพระโรคไตและพระหทัย เมื่อวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2487 ที่ตำหนักประเสบัน เมืองบันดุง ประเทศอินโดนีเซีย พระชันษา 63 ปี อัญเชิญพระศพกลับประเทศไทยเมื่อวันที่ 28 กันยายน พ.ศ. 2491<sup>174</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง กรูด้วยผ้ากำมะหยี่สีส้ม ตรงกลางพัดปักอักษรพระนามย่อ “บ.ส.” ด้วยไหมสีเขียวขลิบเหลือง ภายใต้พระมหาภิไธยมงกุฎและพระบรมราชสัญลักษณ์พระบรมราชจักรี (ตรีและจักร) ล้อมด้วยเมฆ นมพัดทำด้วยโลหะ คอพัดแกะเป็นรูปดอกบัว

<sup>174</sup> กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์. (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2554), 296.

47. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ  
เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พ.ศ. 2493



ภาพที่ 42 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พ.ศ. 2493  
ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิษ, *ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ*. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 281-282.

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเป็นพระโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระสัณห์พันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงพรรณราย ประสูติเมื่อ 28 เมษายน พ.ศ. 2406 ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ เสนาบดีกระทรวงกลาโหม เสนาบดีกระทรวงวัง ผู้สำเร็จราชการแทนในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สิ้นพระชนม์ 10 มีนาคม พ.ศ. 2490 ทรงเป็นต้นราชสกุล “จิตรพงศ์”<sup>175</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด รูปแบบทางซ้าย ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าเยียรบับสีทอง เขียนลาย “น.เทียนสิน” ซึ่งเป็นเครื่องหมายประจำพระองค์ ปักด้วยสีชมพู นมพัดทำด้วยโลหะสลักชื่องานว่า “งานพระเมรุสมเด็จ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ๒๔๐๖-๒๔๙๐ พระเมรุท้องสนามหลวง ๒๔๙๓” ขอบพัดหุ้มแถบดำไม้กลึง คอและสันหุ้มโลหะ พัดเล่มนี้เดิมทีมีที่มาจากตราประจำพระองค์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเขียนร่างขึ้นด้วยดินสอ เป็นรูปเล็กๆ แล้วโปรดให้พระพรหมพิจิตรเขียนขยายและจัดเส้นถวายเป็นประมาณ พ.ศ.

<sup>175</sup> กรมศิลปากร, *ราชสกุลวงศ์*. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2554),

2453 ทรงสร้างขึ้นสำหรับประธานแก่พระสงฆ์ที่มีอุปการคุณและสนิทสนม ตรัสเรียกว่า “พัต น. เทียนสิน”<sup>176</sup>

รูปแบบทางขวา เป็นพัตซึ่งบรรดาศิษยานุศิษย์ได้ออกแบบและสร้างลวดลาย ลักษณะพัตหน้านาง วาดสีน้ำมันเป็น Abstract Art ขอบพัตขลิบดินทอง นมพัตฉลุเป็นตราประจำพระองค์ “น” ดำเป็นไม้ คอเป็นโลหะ

#### 48. พัตสังเค็ดงานพระบรมศพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาชัยนาทนเรนทร พ.ศ. 2495<sup>177</sup>

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร พระนามเดิม พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาหม่อมราชวงศ์เนื่อง ประสูติเมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ.2428 สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ.2494 สิริพระชันษา 65 ปี<sup>178</sup>

รูปแบบพัตสังเค็ด ลักษณะเป็นพัตหน้านาง พันสีน้ำตาล ปักรูปตราประจำพระองค์ด้วยไหมสีเหลืองเป็นรูปพระขรรค์<sup>179</sup>



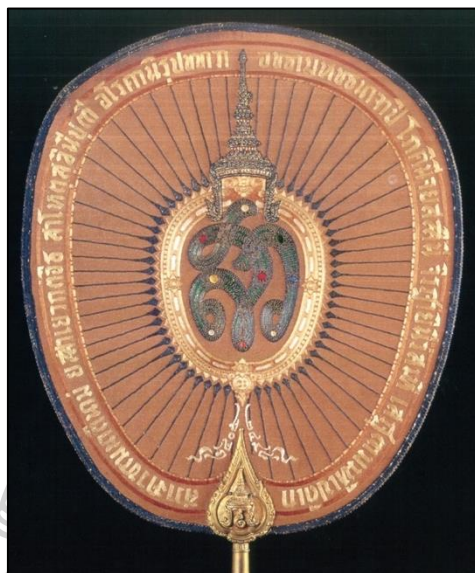
<sup>176</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร. หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 129.

<sup>177</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัตสังเค็ดในปัจจุบัน

<sup>178</sup> กรมศิลปากร, **ราชสกุลวงศ์**. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2554), 87.

<sup>179</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 58.

49. พัดสังเค็ดงานพระบรมศพ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี  
พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พ.ศ. 2498



ภาพที่ 43 พัดสังเค็ดงานพระบรมศพ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พ.ศ. 2498  
ที่มา : บุญเดือน ศรีวรรณ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 208.

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงเป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา ประสูติเมื่อวันที่ 10 กันยายน พ.ศ. 2504 สวรรคต 17 ธันวาคม พ.ศ. 2498

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเขียนทูลเกล้าฯ เมื่อ พ.ศ. 2465 เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 60 พรรษา แต่มิได้ทรงใช้ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2498 จึงได้มีการนำแบบพัดดังกล่าวมาแก้ไขเพื่อใช้เป็นพัดสังเค็ดในงานพระบรมศพ<sup>180</sup>

ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าแพรสีน้ำตาลปักไหมทองสลัสี ตรงกลางพัดปักอักษรพระนาม “ส.ว.” ด้วยไหมคล้ายริบบิ้นที่สอดเกี่ยวกันไปมา ภายใต้มงกุฎ รอบนอกทำเป็นวงรี มีคาถาพระราชทานซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

<sup>180</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 122.

“สุวางควตพมนาติ นามั ยสสาเยว กต้อธ สา โหตุ สุวินี ปุตวี อโรคา นิรูปททวา อทธา มหัทธนา จาปี โภคินี จ ยสส ลินี จิรภูษณินี วัสสมหิ เสฏฐุตตราม ทิเปติเก” แปลความได้ว่า “พระนามซึ่งชื่อว่าสุวาง วัฒนานี้ พระราชทานให้แก่พระราชกุมารองค์โต พระราชกุมารองค์นั้นเป็นผู้เป็นบุตรจึงมีความสุข อย่ามี โรคและอย่ามีความวุ่นวายเลย จงมั่งคั่งด้วยทรัพย์มาก จงมียศสมบัติเป็นผู้ประเสริฐ ไม่มีใครเลิศจีน กว่า จงทั้งอยู่ในวงศ์ของบิดาลี้กานานานเทอญ”<sup>181</sup> ด้านล่างนมพัดเป็นรูปหยดน้ำ มีพระมหามงกุฏ ครอบบอณาโลม

#### 50. พัดสังเค็ดในงานพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตรมงคล พ.ศ. 2500



ภาพที่ 44 พัดสังเค็ดในงานพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตรมงคล พ.ศ. 2500

ที่มา : ภาพถ่ายโดย ศรีณย์ มะกรุดอินทร์

<sup>181</sup> ณีภูษณินทร์ จันทวิษ, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 274.



ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตกรมงคล (พระยศเดิม หม่อมเจ้าเฉลิมเขตกรมงคล) เป็นพระธิดาในสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ประสูติแต่หม่อมแม้น ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา (สกุลเดิม บุนนาค)<sup>182</sup> สิ้นพระชนม์เมื่อ 23 มกราคม พ.ศ. 2500 สิริพระชันษา 65 ปี

รูปแบบพัตสังเค็ด ลักษณะเป็นพัตหน้านาง ทำด้วยผ้าไหมสีขาว ด้านบนปักเป็นพระนาม "เฉลิมเขตกรมงคล" ด้วยด้ายเงิน ถัดลงมากเป็นปีประสูติและสิ้นพระชนม์ ความว่า "ชาติ ๒๔๓๕" บรรทัดถัดมา "๒๕๐๐ กาลกตา" กลางพัตเป็นโลหะรูปพระอาราม อันประกอบไปด้วยซุ้มประตูขนาดใหญ่ตรงกลาง ถัดเข้าไปประกอบไปด้วยพระเจดีย์ทรงลังกา วิหารยอด พระมณฑป และพระอุโบสถ แวดล้อมด้วยแนวปราสาทประดับใบสีมา ซึ่งอาจจะสะท้อนสถานที่อื่นเป็น "เขตมณฑล" ด้วยประการหนึ่ง คอและสันพัตเป็นวัสดุเทียมงา ดำไม้<sup>183</sup>

#### 51. พัทสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา พ.ศ. 2500



ภาพที่ 45 พัทสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา พ.ศ.2500  
ที่มา : ญาณัฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 285.

<sup>182</sup> ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ลูกท่านหลานเธอ ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในราชสำนัก. พิมพ์ครั้งที่ 6. (กรุงเทพฯ:มติชน. 2555), 308.

<sup>183</sup> ศรัณย์ มะกรุดอินทร์



ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา เป็นพระราชธิดาใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาชุ่ม ประสูติวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2432 มีพระชนิษฐาร่วมพระมารดา คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุจิตราภรณ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2501 พระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานพระโกศกุดั่นน้อยทรงพระศพ ประดิษฐานพระศพ ณ พระที่นั่งทรงธรรม วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และมีพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพเมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2501 ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส<sup>184</sup>

รูปแบบพัตสังเค็ด ลักษณะเป็นพัตหน้านาง พื้นพัตเรียบทำด้วยผ้าสีแดง นมพัตทำด้วย โลหะกรรมวิธีการดุนให้เกิดลายเป็นตัวอักษร “อ” อยู่ตรงกลางภายในดอกบัวบาน และอยู่ภายใต้ พระเกี้ยว ขอบพัตหุ้มแถบทอง ตាំไม้ คอและสันหุ้มโลหะ



<sup>184</sup> "หมายกำหนดการ ที่ 10/2501 พระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส พุทธศักราช 2501," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 75, ตอน 50 ง (1 กรกฎาคม พ.ศ. 2501): 1934.

52. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉันทประภา  
กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี พ.ศ. 2501



ภาพที่ 46 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉันทประภา  
กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี พ.ศ. 2501

ที่มา : ณีฎฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 286.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี พระนามเดิม พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าฉันทประภา เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาสำลี ประสูติเมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2407 ทรงเป็นพระชนิษฐาร่วมมารดา กับสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี พระอัครเทวี ทรงดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีบัญชาการรักษากายในพระราชวัง และสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2501 สิริพระชันษา 94 ปี

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าสีชมพูเข้ม รอบขอบพัดด้านบนติดอักษรพระนามซึ่งทำด้วยแผ่นโลหะทองเหลือง ด้านล่างติดตราดาราทองเครื่องราชอิสริยาภรณ์ นพรัตนราชวราภรณ์ นมพัดเป็นแผ่นทองเหลืองเจาะโปร่ง อักษรนามย่อ “น.พ.ป” ขนาบด้วย “๒๔๐๗ - ๒๕๐๑”<sup>185</sup>

<sup>185</sup> ณีฎฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 286.

53. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร  
กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดีพินิต พ.ศ. 2502



ภาพที่ 47 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร  
กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดีพินิต พ.ศ. 2502

ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพิทยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 287.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดีพินิต เป็นพระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต และหม่อมเจ้าหญิงประสงค์สมบริพัตร ประสูติเมื่อ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2447 เสกสมรสกับหม่อมราชวงศ์พันธุ์ทิพย์ เทวกุล สิ้นพระชนม์วันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2502

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ตัวพัดกรวยด้วยตะแกรงโลหะ ขอบพัดทำด้วยโลหะ บริเวณกลางพัดทำโลหะสีเงินฉลุโปร่งเป็นตราประจำพระองค์ นมพัดเป็นลงยาอักษรนามย่อ “จ.บ.” ซึ่งมาจาก “จุมภฏพงษ์บริพัตร”<sup>186</sup>

<sup>186</sup> อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพิทยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 287.

## 54. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำไพประภา พ.ศ. 2522



ภาพที่ 48 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำไพประภา พ.ศ. 2522

ที่มา : ภาพถ่ายโดย ศรัณย์ มะกรูดอินทร์

ประวัติโดยสังเขป พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำไพประภา ประสูติเมื่อ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2450 เป็นพระธิดาในสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ประสูติแต่หม่อมเล็ก ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา (ยงใจยุทธ) เมื่อประสูติมีพระยศที่ “หม่อมเจ้า” ต่อมาเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2470 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็น “พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า” สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2522 สิริพระชันษา 71 ปี<sup>187</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะของพัดรองเล่มนี้เป็นพัดหน้านางพื้นผ้าไหมสีส้ม อันเป็นสีประจำวันประสูติ คือ วันพฤหัสบดี กลางพัดปักเป็นรูปพระอาทิตย์ขึ้นจากผิวน้ำ ภายในปีกอักษรพระนามว่า "รป" ซึ่งลักษณะรูปพระอาทิตย์กำลังขึ้นจากผิวน้ำแผ่รัศมีไปในทุกทิศนั้น สะท้อนนัยสำคัญ 2 ประการ คือ แสดงความเป็นพระราชธิดาในเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ และรูปพระอาทิตย์แผ่รัศมีนั้น สอดคล้องกับความหมายของพระนาม "รำไพประภา" นมพัดเป็นโลหะภายในระบุงี่ของงาน

<sup>187</sup> พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำไพประภา, เข้าถึงเมื่อ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2564, เข้าถึงได้จาก [https://th.wikipedia.org/wiki/พระวรวงศ์เธอ\\_พระองค์เจ้ารำไพประภา](https://th.wikipedia.org/wiki/พระวรวงศ์เธอ_พระองค์เจ้ารำไพประภา)

"งานพระราชทานเพลิงพระศพพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำไพประภา ๗ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๒๒"  
 คอและสันพัคโลหะ ดำไม้<sup>188</sup>

### 55. พัดสังเค็ดงานพระบรมศพ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พ.ศ. 2528



ภาพที่ 49 พัดสังเค็ดงานพระบรมศพ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พ.ศ. 2528

ที่มา : ไพโรจน์ รัตนพล และคนอื่นๆ, **พัตรองงานพระราชพิธี : ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช,**

(กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2556), 241.

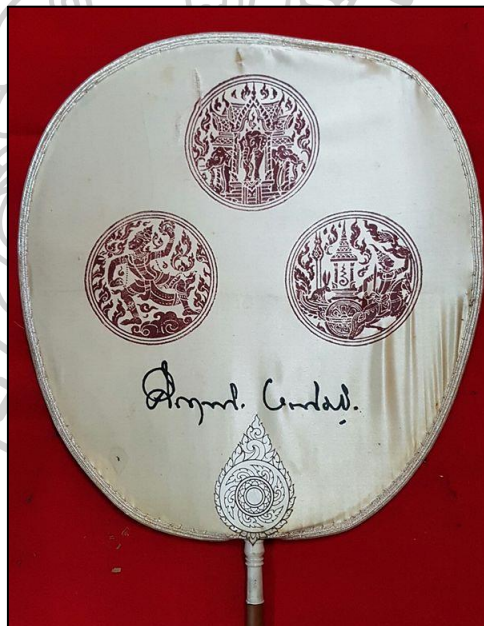
ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี พระนามเดิม หม่อมเจ้ารำไพพรรณี เป็นพระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์ พระองค์ทรงเป็นพระอัครมเหสีเพียงองค์เดียวในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาพระสวามีทรงสละราชสมบัติและได้ประทับอยู่ที่ประเทศอังกฤษและเสด็จสวรรคตที่ประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. 2484 และในปี พ.ศ. 2492 รัฐบาลได้กราบบังคมทูลสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีให้อัญเชิญพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับสู่ประเทศไทยและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีเสด็จกลับมาประทับเป็นการถาวร จนกระทั่งสวรรคตเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2527 ณ วังศุโขทัย สิริพระชันษา 79 ปี

<sup>188</sup> ศรัณย์ มะกรุดอินทร์



รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง พื้นทำด้วยไหมสีชมพู สื่อถึงวันพระราชสมภพ ขอบพัดขลิบด้วยแถบทองติดกระจังลูกไม้สีทอง บริเวณกลางพัดประดับลายปักไหมพระนามาภิไธยย่อ “ร.พ.” ไขว้ ด้วยไหมสีชมพู ขลิบดินทอง พื้นรอบตัวอักษรปักเป็นลายเมฆสีฟ้าอ่อนสีฟ้าแก่สลับกับขลิบด้วยดินทอง เหนืออักษรพระนามาภิไธยเป็นชฎามหากษัตริย์ มีตัวเลข ๗ อยู่ด้านล่าง ซึ่งปักด้วยดินทอง รอบขอบเหนือเมฆเป็นแถบรัศมีสีทอง ลายนี้ล้อมรอบด้วยเส้นกรอบรูปลูกฟักขอบโค้ง 12 หยัก ปักด้วยไหมสีเขียวแต่ละมุมหยักประดับด้วยรัตนชาติสีขาว นมพัดทำด้วยโลหะลงยาพื้นสีส้มขอบทอง กลางนมพัดมีลวดลายเส้นทองเป็นรูปพญานาคขดลำตัวชูหัวแผ่พังพาน เบื้องล่างมีข้อความ อักษรสีทองว่า “อนุสรณ์ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ๙ เมษายน พ.ศ.๒๕๒๘” ด้านหลังมีคำจารึกเช่นเดียวกับด้านหน้าแต่ไม่มีรูปพญานาค ด้ามเป็นไม้ประดู่กลึงสีดำ คอและสันเป็นงากลิ้ง<sup>189</sup>

#### 56. พัดสังเค็ดงานศพ หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. 2538



ภาพที่ 50 สังเค็ดงานศพ หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ.2538

ที่มา : ศรีณย์ มะกรูดอินทร์

<sup>189</sup> ณีภรณ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 290.

ประวัติโดยสังเขป หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เกิดวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2454 เป็นโอรสคนสุดท้อง ในบรรดาโอรส-ธิดา ทั้ง 6 คน ของ พลโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ(พระราชนัดดา ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) กับหม่อมแดง (บุณนาศ) ชื่อ "คึกฤทธิ์" นั้นมาจากการที่ขอรับรองให้เสียงดังในวัยทารก จึงได้รับพระราชทานนามนี้จาก สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปี หลวงหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์เป็นบุคคลมีชื่อเสียงในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะการประพันธ์ การแสดง และยังเป็นนักการเมือง หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ถึงแก่อสัญกรรมด้วยโรคชรา เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2538 <sup>190</sup>

รูปแบบพืดสังเค็ด ลักษณะเป็นพืดหน้านางพื้นผ้าตัวนสีขาวย กลางพืดพิมพ์เป็นลายดวงตราอันมีความสำคัญเกี่ยวเนื่องกับหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช อยู่ 3 ดวงด้วยกัน

ด้านบนสุดเป็น "พระราชลัญจกรไตรสารเศวต" สันนิษฐานว่าเป็นพระราชลัญจกรองค์นี้สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ลักษณะของพระราชลัญจกรนี้เป็นรูปช้างเผือก 3 ช้าง ยืนอยู่ในโรงช้างหลวง อันได้แก่ พระยาเศวตถุญชร พระยาเศวตไอยรา พระยาเศวตคชลักษณ์ ซึ่งพระราชลัญจกรนี้ พระยาอนุমানราชธน ระบุว่า เคยพบประทับกระดาศขปลิว สอดไว้ในหนังสือสัญญาค้าขายกับต่างประเทศของเก่า เข้าใจว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเคยใช้เป็นตราประจำพระองค์ จึงได้มีการอัญเชิญพระราชลัญจกรมาประกอบพืดรองเพื่อสื่อความหมายว่า ราชสกุลปราโมช นี้สืบมาแต่สายในรัชกาลที่ 2

ถัดลงมาด้านซ้าย เป็นตราประจำราชสกุลปราโมช และเป็นตราประจำพระองค์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปราโมช กรมขุนวรจักรธรานุภาพ เป็นภาพเทวดาเงี้ยวจักรอยู่บนก้อนเมฆตามพระนามทรงกรมคือ "วรจักรธรานุภาพ"

ถัดลงมาด้านขวาเป็นตราประจำสายสกุลของมารดา คือ ตรา "จันทรมณฑล" ซึ่งเป็นตราที่สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัต บุนนาค) ใช้เป็นตราประจำตัว เมื่อปี พ.ศ. 2394 (ภายหลังพระราชทานเป็นตราตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม อยู่ระยะหนึ่ง) มีลักษณะเป็นรูปเทพบุตรชักรด ประดิษฐานบุษบกที่มีอุณาโลมอยู่ภายใน และมีรูปกระต่ายอยู่ท้ายรถ ด้วย หม่อมแดง ปราโมช ณ อยุธยา (สกุลเดิม บุนนาค) เป็นธิดาเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี (แพ บุนนาค) ซึ่งเป็นบุตรของสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัต) นั่นเอง ถัดลงมาเป็นลายเซ็น "คึกฤทธิ์ ปราโมช" นมพืดเป็นโลหะรูปจักรสีขาว อันสื่อความหมายถึง

<sup>190</sup> หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช, เข้าถึงเมื่อ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2564, เข้าถึงได้จาก

ราชสกุลปราโมช ที่สืบมาแต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปราโมช กรมขุนวรจักรธรานุภาพด้ามไม้คอกและสันพัดเป็นวัสดุเทียมงา<sup>191</sup>

### 57. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พ.ศ. 2538



ภาพที่ 51 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พ.ศ. 2538

ที่มา : ไพโรจน์ รัตนพล และคนอื่นๆ, **พัตรองงานพระราชพิธี : ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิ**

**พลอดุลยเดช,**

(กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2556), 242.

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระนามเดิม สักวาละ ตะละกัญ พระราชสมภพเมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2443 เป็นหม่อมในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศ อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก เป็นพระราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมหารามาธิบดีินทร พระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2538 สิริพระชนมายุ 94 พรรษา

<sup>191</sup> ศรัณย์ มะกรูดินทร์

รูปแบบพัตสังเค็ด พื้นผ้าไหมสีแดง ตรงกลางเป็นโลหะดุนรูปพระวิมาน ห้อยกลางมีพานแว่นฟ้า 2 ชั้น ประดิษฐานอักษรพระนามาภิไธย “ส.ว.” ด้านหลังพัตพื้นผ้าไหมเรียบสีแดง นมพัตโลหะมีข้อความ “พระราชพิธีถวายเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ๑๐ มีนาคม ๒๕๓๙” และมีพัตสังเค็ดถวายพระสงฆ์จีนและอนัมนิกายด้วย

#### 58. พัทสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา

กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พ.ศ. 2551



ภาพที่ 52 พัทสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา

กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พ.ศ. 2551

ที่มา : ไพโรจน์ รัตนพล และคนอื่นๆ, **พัตรองงานพระราชพิธี : ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิ**

**พลอดุลยเดช,**

(กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2556),244

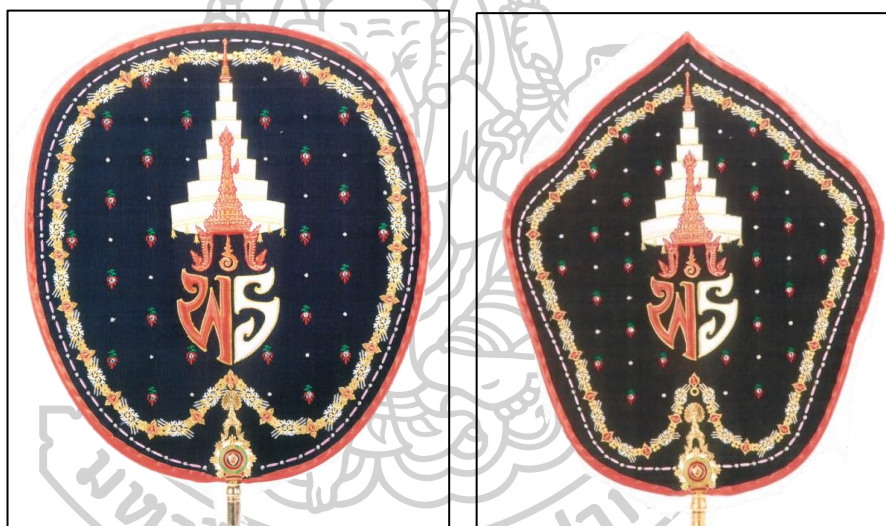
ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เป็นพระธิดาในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ประสูติเมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2466 ทรงเป็นสมเด็จพระโสทรเชษฐภคินีในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร และพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และเป็นสมเด็จพระ



พระราชปิตุจณาในพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 2 มกราคม พ.ศ. 2551 สิริพระชันษา 84 ปี

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยพื้นผ้าไหมสีแดง ตรงกลางปักอักษรพระนาม ก.ว. ด้วยไหมสีเหลือง บนพื้นวงกลมสีฟ้าล้อมรอบด้วยสายเครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติรุ่งเรืองยิ่งมหากับริบรมราชวงศ์ ภายใต้ฉัตร 7 ชั้น ปักด้วยไหมขาวด้านล่างมีแถบผ้าแพรสีเหลืองปักข้อความ “งานออกพระเมรุ ๑๕ พ.ย. ๒๕๕๑”<sup>192</sup>

### 59. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาคีวัฒนวดี พ.ศ. 2555



ภาพที่ 53 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ

เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาคีวัฒนวดี พ.ศ. 2555

ที่มา : ไพโรจน์ รัตนพล และคนอื่นๆ, **พัตรองงานพระราชพิธี : ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช,**

(กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2556), 245.

<sup>192</sup> ไพโรจน์ รัตนพล และคนอื่นๆ, **พัตรองงานพระราชพิธี : ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช,** (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2556), 244.



ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี เป็นพระธิดาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระนางเจ้าสุวัทนาพระวรราชเทวี ประสูติเมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 พระองค์ทรงสิ้นพระชนม์ด้วยพระอาการติดเชื้อในกระแสพระโลหิต เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2554 สิริพระชันษา 85 ปี

รูปแบบพัตสังเค็ด ลักษณะพัตหน้านาง พื้นผ้าไหมสีดำ ตรงกลางปักอักษรพระนาม พ.ร. (อักษร พ. สีส้ม ร. สีขาว ขลิบดันทอง) อยู่ภายใต้พระมงกุฎ มีฉัตร 7 ชั้น ปักด้วยไหมขาว ริมขอบพัต มีสายสร้อยเครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์ ปักลายดอกไม้ร่วงประดับด้วยรัตนชาติสีขาวกระจายทั่วพัต ขอบพัตขลิบผ้าสีส้ม นมพัตโลหะตรามหาจักรี ดำเป็นไม้<sup>193</sup> มีพัตอนันมิกาย ที่ออกแบบในรูปแบบเดียวกันกับพัตสังเค็ดที่กล่าวไว้แล้วก่อนหน้านี้



<sup>193</sup> ไพโรจน์ รัตนพล และคนอื่นๆ, พัตรองงานพระราชพิธี : ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช, (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2556), 244.

60. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช  
มหิตลathiเบศรรามาริบัติ จักรีนฤบดินทร สยามมินทราธิราช บรมนาทบพิตร พ.ศ. 2559



ภาพที่ 54 ซ้าย พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลathiเบศรรามาริบัติ  
จักรีนฤบดินทร สยามมินทราธิราช บรมนาทบพิตร ที่มา : 12 สุดยอดสถาปัตยกรรม – จิตรกรรม-ประติมากรรม  
พระเมรุมาศในหลวงรัชกาลที่ 9

จาก <https://th.hellomagazine.com/events/12-painting-and-sculpture-of-royal-cremation/>

ขวา พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

มหิตลathiเบศรรามาริบัติ จักรีนฤบดินทร สยามมินทราธิราช บรมนาทบพิตร

ที่มา : ทำพัตรองยามที่ระลึกพระจีนออกพระเมรุ, สยามรัฐออนไลน์ 10 สิงหาคม พ.ศ.2560

ประวัติโดยสังเขป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระนามเดิมว่า “พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดช” ทรงเป็นพระราชโอรสใน สมเด็จพระมหิตลathiเบศรอดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก กับสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงเสด็จพระราชสมภพ เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2470 ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลเสด็จสวรรคตอย่างกระทันหัน ณ พระที่นั่งบรมพิมาน ภายในพระบรมมหาราชวัง ในวันเดียวกัน รัฐสภาลงมติเป็นเอกฉันท์อัญเชิญสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช (พระยศใน

ขณะนั้น) ขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์ต่อไป<sup>194</sup> พระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรเสด็จสวรรคตเมื่อวันพฤหัสบดีที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2559 ณ อาคารเฉลิมพระเกียรติ โรงพยาบาลศิริราช

**รูปแบบพัตสังเค็ด** ภาพซ้าย พัทสังเค็ดงานพระเมรุ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤพดินทร สยามมินทราธิราช บรมนาถบพิตร ออกแบบโดย นายเจริญ อ้นเจริญ จิตรกรชำนาญการ สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากรได้ศึกษาผลงานของสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ออกแบบงานตาลปัตร หรือพัตรอง ในงานพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นำมาจัดวางองค์ประกอบใหม่ให้มีความสวยงามและสมพระเกียรติ

ด้านหน้าพัตรองตรงกลางปักเป็นรูปครุฑ อัญเชิญพระปรมาภิไธยย่อ ภ.ป.ร. ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฏ ออกแบบรูปทรงคล้ายพระโกศ มีฉัตร 5 ชั้น ซ้ายและขวา จัดวางอยู่บนบัลลังก์บุษบกเกริน สื่อพระองค์ประทับเหนือบัลลังก์ พื้นหลังเป็นลวดลายดอกไม้ทิพย์ ดอกไม้ร่วง เป็นเครื่องบูชา กรอบด้านในเป็นลายกลีบบัว สำหรับตัวพื้นของสีฟ้าพัตเดิมเป็นสีหมอกคราม ภายหลังสำนักพระราชวังขอปรับแก้เป็นสีแสด เพื่อสื่อถึงวันสวรรคต ส่วนด้านหลังพัตไม่มีการปักลวดลายใดๆ สำหรับนมพัตเป็นลายครุฑสยายปีก พร้อมสลักตัวเลขไทยปี 2560 ใช้เทคนิคงานสลักดุน ดำพัตในส่วนคอและปลายเป็นโลหะปิดทอง ตัวด้ามเป็นไม้<sup>195</sup>

ภาพขวา พัดพระจีนและอนันนิกาย นายเกียรติศักดิ์ สุวรรณพงศ์ จิตรกรชำนาญการพิเศษ สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร ผู้ออกแบบพัตรอง โดยออกแบบรูปทรงตามแบบพัตจีน ด้านหน้าพัตรองตรงกลางอัญเชิญพระปรมาภิไธยย่อ ภปร. ภายใต้อุณาโลม และพระมหาพิชัยมงกุฏ สื่อถึงรัชกาลที่ 9 พระปรมาภิไธยย่อ ภปร. มี 3 สี ได้แก่ สีเหลืองสื่อถึงพระองค์ท่าน สีขาวเพื่อแสดงถึงความหลุดพ้น สีน้ำเงินสื่อถึงพระมหากษัตริย์ทรงพระบรมเดชานุภาพเป็นล้นพ้น พื้นหลังพระปรมาภิไธยย่อเป็นสีน้ำเงินเข้ม แสดถึงกษัตริย์ผู้ทรงเป็นราชาธิราช ในส่วนอุณาโลมถือเป็นเครื่องหมายแห่งมงคล รอบวงกลมเป็นลวดลายกลีบบัวแสดงถึงพระองค์ปกครองบ้านเมืองด้วยหลักทศพิธราชธรรม ถัดจากกลีบบัวเป็นตัวเลข ๙ แม้โดยรอบ สื่อรัชกาลที่ 9 แห่งราชวงศ์จักรี นมพัตเป็น

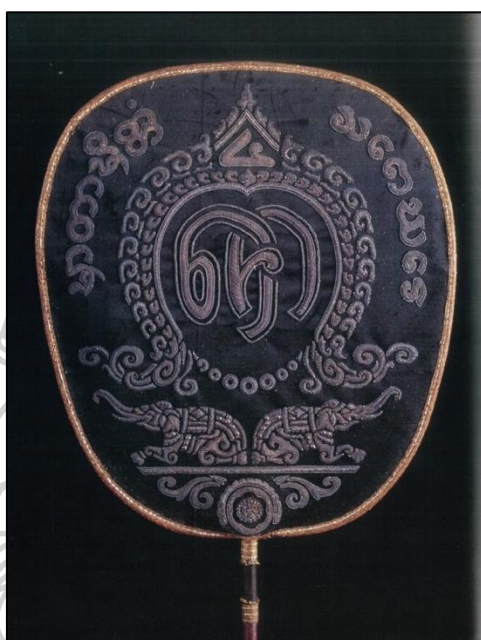
<sup>194</sup> "ประกาศ เรื่อง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดชทรงราชย์สืบสันตติวงศ์," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 63, ตอน 39 ก ฉบับพิเศษ (9 มิถุนายน พ.ศ. 2489): 4.

<sup>195</sup> ไทยรัฐฉบับพิมพ์, **ออกแบบพัตรอง ใช้สำหรับ ร.9**, 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2560 จาก <https://www.thairath.co.th/news/local/bangkok/1019245> สืบค้นเมื่อ 5 มีนาคม พ.ศ.2563

รูปพญาครุฑ เป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ พัดนี้ใช้ในพระราชพิธีพระบรมศพของพระมหากษัตริย์<sup>196</sup>

### 3.1.2 พัดสังเค็ดสำหรับผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการบริพารที่มีใช้เชื้อพระวงศ์)

#### 1. พัดสังเค็ดงานพระศพ เจ้าจอมมารดาดวงคำ พ.ศ. 2450



ภาพที่ 55 พัดสังเค็ดในงานพระศพ เจ้าจอมมารดาดวงคำ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2450  
ที่มา : บุญเตือน ศรีวรพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 157.

ประวัติโดยสังเขป เจ้าจอมมารดาดวงคำ เป็นพระสนมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิมว่า “เจ้าหนูมัน” สืบเชื้อสายมาจากลาวฝ่ายเวียงจันทน์ เป็นธิดาของเจ้าคลี พระโอรสในเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ กับเจ้าท่อนแก้ว ธิดาเจ้าอุปราช (ติสสะ)<sup>197</sup> เจ้าจอมมารดาดวงคำ มีชีวิตอยู่ถึงรัชสมัยรัชกาลที่ 6 และถึงแก่อนิจกรรม เมื่อ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2449 การนี้

<sup>196</sup> สยามรัฐออนไลน์, ทำพัตรองยามที่ระลึกพระจีนออกพระเมรุ, 10 สิงหาคม พ.ศ.2560 จาก <https://siamrath.co.th/n/21119> สืบค้นเมื่อ 5 มีนาคม พ.ศ.2563

<sup>197</sup> VIENTIANE The Khun Lo Dynasty, ค้นเมื่อ 10 เมษายน 2563, จาก <http://www.royalark.net/Laos/vientian.htm>

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดา ดวงคำพร้อมกับศพพี่ชายคือเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 126 หรือใน พ.ศ. 2450<sup>198</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้เรียกว่า “พัดดวงคำ” สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบ ลักษณะพัดเป็นพัดหน้านางบุผ้าสีน้ำเงินกรมท่า ปักดิ้นเงิน รูปข้างหมอบใต้รูปเสมา รูปข้างเกิดจากการเรียงกลุ่มของลายผูก เป็นรูปข้างที่ตกแต่งด้วยผ้าปูและลวดลายข้างหู ซุ้มเสมาตกแต่งด้วยลายก้านขดสองแถววางเรียงสวนทิศทางกัน ส่วนยอดของเสมามีเลขสี่ไทย(๔) อยู่ในซุ้มอันหมายถึง ทรงเป็นเจ้าจอมมารดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายในเสมามีอักษร “ด” และ “ค” ไขว้กันอันเป็นอักษรย่อพระนามของเจ้าจอมมารดา ดวงคำ ขอบพัดรองมีตัวอักษรเรียงด้านซ้ายและขวาด้านละ 1 แถว<sup>199</sup>

สุธา ลีนะวัต ได้กล่าวถึงรูปทรงส่วนรวมของพัดดวงคำ ได้แก่ รูปทรงของใบเสมา และรูปสี่เหลี่ยมที่เกิดจากข้างหมอบหันหลังชนกันหนึ่งแทน รูปทรงดังกล่าวยังก่อให้เกิดแนวเส้นที่ให้ความรู้สึกอ่อนไหวจากความโค้งของเส้นเสมา ลำตัวข้างและแนวอักษรที่ขอบการจัตวางลายใช้การจัตวางองค์ประกอบเพียง 1 จุด อยู่ตรงกลางภาพด้วยรายละเอียดที่หนักแน่น เส้นโค้งของลวดลายที่เป็นรูปข้างเกาะเกี่ยวเข้ากับส่วนของนมพัด ซึ่งช่วยให้กลุ่มลวดลายนี้มีความมั่นคงโดยมิได้มีขึ้นอย่างลอยๆ ตัวอักษรแลวที่เรียงอยู่ 2 ข้างของกลุ่มลายตรงกลางภาพ จึงถูกกลายเป็นส่วนประกอบที่รวมอยู่ในกลุ่มลายนี้ไป

นอกจากนี้พัดดวงคำยังเป็นพัดเล่มแรกที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบโดยใช้อักษรย่อพระนามของเจ้าของพัดมาดัดแปลงเป็นรูปทรงหรือสิ่งของต่างๆ ที่สะท้อนถึงเจ้าของพัดซึ่งในที่นี้จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงใช้อักษรคดเกี่ยวไขว้กันให้กลายเป็นส่วนกลางของเสมา และพระองค์จะทรงนิยมการออกแบบลวดลายบนพัดในลักษณะ เช่นนี้เพิ่มขึ้นในช่วงระยะเวลาต่อมา<sup>200</sup>

<sup>198</sup> "การเมรุวัดเทพศิรินทราวาส ศพเจ้าจอมมารดา ดวงคำและศพเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 25, ตอนที่ 49 (8 มีนาคม 2450): 1332.

<sup>199</sup> สุธา ลีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัดรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 290.

<sup>200</sup> เรื่องเดียวกัน, 290.



## 2. พัดสังเค็ดงานศพ พระยาประภากรวงศ์วรุฒิมักดี (ชาย บุนนาค) พ.ศ. 2451



ภาพที่ 56 พัดสังเค็ดงานศพ พระยาประภากรวงศ์วรุฒิมักดี (ชาย บุนนาค) พ.ศ. 2451

ที่มา : อนุรักษ์ทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538),

230.

ประวัติโดยสังเขป พระยาประภากรวงศ์วรุฒิมักดี นามเดิม ชาย บุนนาค เป็นบุตรของ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) กับท่านผู้หญิงอ่วม<sup>201</sup> เข้ารับราชการในสมัยรัชการที่ 5 เป็นจางวางมหาดเล็ก

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าแพรสีเหลืองอ่อน ปักตรงกลางรูป นกหัสตายุบนตราอาร์ม ที่มีลายพระอาทิตย์ ไก่ และอักษรย่อล้อมรอบด้วยลายนกบิน ด้านบนเป็น นาม “พระยาประภากรวงศ์วรุฒิมักดี” นมพัดเป็นไม้รูปคล้ายกลีบบัว ตรงกลางเขียนข้อความ “งานเมรุณทป ศก ๑๑๕๑” ดำเป็นไม้ สันเป็นงากสี<sup>202</sup>

<sup>201</sup> อนุรักษ์ทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 230.

<sup>202</sup> เรื่องเดียวกัน

### 3. พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาเที่ยง พ.ศ. 2456



ภาพที่ 57 พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาเที่ยง พ.ศ. 2456

ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 237.

ประวัติโดยสังเขป เจ้าจอมมารดาเที่ยง ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นธิดาของพระอภัยมณีศรีภมาตย์ (ติศ โรจนดิศ) เกิดเมื่อวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2374 เจ้าจอมมารดาเที่ยงเป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสืบเนื่องมาแต่บิดา เนื่องจากเป็นธิดาองค์โต บิดาจึงนำมาถวายตัวทำราชการฝ่ายใน และได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าจอม ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังเสด็จประทับอยู่ที่พลับพลาโรงแสงใน<sup>203</sup> ท่านจึงนับว่าเป็นพระสนมรุ่นแรกในรัชกาลที่ 4 เจ้าจอมมารดาเที่ยงป่วยถึงอสัญกรรม เมื่อ 24 มกราคม พ.ศ. 2456 อายุ 82 ปี<sup>204</sup>

<sup>203</sup> ที่ตั้งพระที่นั่งภาณุมาศจำรูญองค์ที่ 2 ในเวลาต่อมา

<sup>204</sup> สมบัติ พลายน้อย. พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดาแห่งราชสำนักสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ:ฐานบุ๊คส์, 2554), 295-298.

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง กรูด้วยผ้ากำมะหยี่สีแดงลายใบไม้ ขอบพัด  
 ขลิบทอง นมพัดเป็นโลหะรูปนาฬิกาเข็มเวลาตำแหน่งเที่ยงตรง ส่วนบนประดับชฎา ฉลุโปร่งตรงกลาง  
 เป็นเลข ๔ ขนาบด้วย ร. และ ก. ส่วนล่างเป็นลายพญานาค 2 ตัวขนานนาฬิกา <sup>205</sup>

#### 4. พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาสังวาล พ.ศ. 2456



ภาพที่ 58 พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาสังวาล พ.ศ. 2456

ที่มา : ภาพถ่ายโดย ศรัณย์ มะกรูดอินทร์

ประวัติโดยสังเขป เจ้าจอมมารดาสังวาล เป็นธิดานายศลวิไชย และท่านน้อย เกิดเมื่อ  
 พ.ศ. 2381 เป็นพระสนมโท ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงแก่อนิจกรรม วันที่ 8  
 กันยายน พ.ศ. 2456 ที่วัง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ สิริอายุ 75 ปี<sup>206</sup>

<sup>205</sup> ณีฎฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 237.

<sup>206</sup> สมบัติ พลายน้อย. พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดาแห่งราชสำนักสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ:ฐานบุ๊กส์, 2554), 306.

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง กรุด้วยผ้ากำมะหยี่สีแดง กลางพัดทำด้วยโลหะเป็นรูปสังวาล ล้อมรอบข้อความของงานครั้งนี้ว่า “ในงานศพ เจ้าจอมมารดาสังวาล ในรัชกาลที่ ๔ พระพุทธศักราช ๒๔๕๖”

#### 5. พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) พ.ศ. 2463



ภาพที่ 59 พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) พ.ศ. 2463

ที่มา : อนุรักษ์ทร จันทวิช, ตาลปัตรพัดยศ ศิลปนาฏศาสตร์ (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 247.

ประวัติโดยสังเขป เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ นามเดิม พร บุนนาค เป็นบุตรของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) กับหม่อมอิน เกิดที่เมืองชุมพร คนสวยใหญ่จึงเรียกท่านว่า “พร” ท่านเกิดเมื่อ พ.ศ. 2392 เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) ถึงแก่พิราลัย พ.ศ. 2398 ท่านจึงอยู่ในความดูแลของพี่ชายใหญ่ คือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ซึ่งเป็นที่พระสมุหพระกลาโหมอยู่ขณะนั้น เมื่อถึงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ เป็นจมื่นศรีสรรัักษ์ และเลื่อนขึ้นเป็นพระยาภาสกรวงศ์ วรรณสาธาณดินอุปรัตน สุปรีย์ราชไปเวต สีเกรตารี ว่าที่จางวางมหาดเล็ก และเป็นลูตเตอร์แนนท์ คอลอนเนล (พันโท) ทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์ เมื่อ พ.ศ. 2416 ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เมื่อ พ.ศ. 2431 และโปรดเกล้าฯ ให้

เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ เมื่อ พ.ศ. 2435<sup>207</sup> เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) รักราชการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการจนเข้าสู่วัยชรา จึงขอพระบรมราชานุญาตลาออกจากตำแหน่งเสนาบดี เมื่อ พ.ศ. 2445 และได้รับพระราชทานเบี้ยบำนาญ ต่อมาจนกระทั่งถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2463 รวมอายุได้ 71 ปี<sup>208</sup>

รูปแบบพัตสังเค็ด ลักษณะเป็นพัตหน้านาง ทำด้วยกำมะหยี่สีดำตรงกลางปักไหมเป็นรูปนกยูง พระอาทิตย์อุทัยอยู่บนขอบลอมพอกดอกไม้ไหว ถัดลงมาเป็นแถบริบบิ้นปักข้อความว่า “ภาณวโร” ตรงกลาง ขนาบด้วยอักษรขอม รอบขอบพัตปักข้อความ “งานศพเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ พ.ศ. ๒๔๖๕” อีกด้านของพัตเป็นรูปไก่อีสขาวหงอนแดง ตรงกลางหน้าอกมีปักอักษร “พร” ขาซ้ายเหยียบลูกโลก ขาขวาเหยียบกระดามีคำภาษาอังกฤษว่า “PHONNE” นมพัตทำด้วยทองเหลืองเป็นรูปกลีบดอกไม้ 3 กลีบ<sup>209</sup>



<sup>207</sup> "ประกาศกระทรวงมรุธาธร ว่าด้วยให้เรียกพระยาภาสกรวงศ์เป็นเจ้าพระยาภาสกรวงศ์," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 9, ตอน 40 (1 มกราคม 1892): 355.

<sup>208</sup> **เจ้าพระยาประภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) พ.ศ. 2792 - 2463** จาก <http://www.bunnag.in.th/prarajpannuang009.html> สืบค้นเมื่อ 5 มีนาคม พ.ศ.2563

<sup>209</sup> ณีฎฐภัทร จันทวิษ, **ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ.** (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 247.



## 6. พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาวาด พ.ศ. 2463



ภาพที่ 60 พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาวาด ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2463  
ที่มา : บุญเตือน ศรีวรพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 269.

ประวัติโดยสังเขป เจ้าจอมมารดาวาด เป็นธิดาของนายเสถียรรักษา(เที่ยง) ปลัดวังซ้าย ในกรมวัง เป็นชาวมอญจากเมืองหงสาวดี และพระนมปรีก เกิดเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2402 ได้ถวายตัวเป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระองค์เจ้าคือ พระองค์ชายบุรฉัตรไชยากร (ต่อมาได้เลื่อนเป็นกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ในรัชการที่ 7)<sup>210</sup> เจ้าจอมมารดาวาดถึงอนิจกรรมเมื่อวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2461<sup>211</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเขียนขึ้นเพื่อถวายกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน พระโอรสของเจ้าจอมมารดาวาด เมื่อ พ.ศ. 2463 โดยในการเขียนพัดนี้ พระองค์ทรงอธิบายว่า

<sup>210</sup> สมบัติ พลายน้อย. พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดาแห่งราชสำนักสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ:ฐานบุ๊คส์, 2554), 337.

<sup>211</sup> ณีภูมภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊คส์, 2538), 241.

“...เขียนเส้นร่างแล้ววานให้ช่างคนหนึ่งเขาลงสี ภายที่ผูกขึ้นนั้นจะคิดให้เข้าที่ และปัก  
ง่ายด้วย

- (1) เทวรูปนั้น คือ รูปพระวาทเทวราช(คือพระพาย)<sup>212</sup> ซึ่งต้องกับนามของท่าน,  
หนังสือรอบนั้นเป็นคาถาสุภาสิต เลือกลงมาจากบุปผวรรคแห่งธรรมบท ในขุ  
ททกะนิกาย อันมีคำ “วาท” ซึ่งต้องกับนามท่าน
- (2) ใช้พื้นแพรสีน้ำตาล ปักด้วยไหมดำเจือแดง กับไหมสีเหลืองอ่อนสองสี  
เท่านั้น รวมกับสีพื้นด้วยเป็นสามสีด้วยกัน ตั้งใจจะให้ดูรูปตรงกลางนั้นเป็น  
รูปทองแดง
- (3) แปลความได้ดังนี้  
น ปุบัย คันโธ ปฏิวาตเมติ      กลิ่นดอกไม้ย่อมไม่ไปทวนลมได้  
นจันทนฺต ธรรมลลิตการา      กลิ่นจันทน์ถูกฤษณาจะไปทวนลมไม่ได้  
ลตัญญุจ คันโธ ปฏิวาตเมติ      แต่กลิ่นแห่งสัตบุรุษทั้งหลายย่อมไปทวนลมได้  
สัพพา ทิสสา สัพปุริโส ปวายติ      เพราะสัตบุรุษย่อมฟังเผื่องไปได้ทุกทิศ
- (4) ได้ทำไว้เป็นตัวใหญ่ (คำว่า “วาท”) อยู่เบื้องบน เพื่อให้ดูไกลจะอ่านเป็นชื่อ  
ของท่านได้ด้วย..<sup>213</sup>

พัตที่ทรงออกแบบจึงมีลักษณะเป็นพัตหน้านางบุพเพร ซึ่งทรงเลือกแพรเงินจากร้านต้นอ้อ  
หลงที่สำเพ็งกับแพรฝรั่งจากห้างอินเดียนเสาชิงช้า ตามสีที่ทรงระบุไว้ ปักลายเส้นรูปพระวาทเทวราช  
ประทับยืนบนดอกบัว เคียรสวมเทริด มีประภามณฑลยอดแหลมอยู่เบื้องหลัง เก้าพระเกศาเป็นจอม  
แล้วสวมเทริดครอบไว้ พระหัตถ์ขวาถือวชิรนี้ พระหัตถ์ซ้ายทรงถือธง ทรงสวมพระภูษาโจงยาวและสวม  
สนับเพลาทับ ตกแต่งด้วยผ้าคาดพระโสณี และคาดปั้นหมอนทับอีกชั้นหนึ่ง พระวรกายท่อนบนเปลือย  
แสดงกล้ามเนื้อ ทรงสวมกรองคอ อุทรพันธะ พาหุรัด และกุนฑลเป็นเครื่องประดับพระวรกาย คาด  
สายยัชโญปวีตเฉียงพระวรกาย พระวาทเทวราชประทับยืนในท่าตรีภังค์ ทำยืน เอียง 3 ส่วน คือ ไหล่  
อก และสะโพก คล้ายกับรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ซึ่งพบในแถบคาบสมุทรมหาสมุทรทางภาคใต้ของไทย  
จึงอาจเป็นไปได้ว่าทรงได้รับแบบอย่างอิริยาบถทำยืนดังกล่าวและลักษณะเครื่องประดับพระวรกาย

<sup>212</sup> พระวาทเทวราช (พระพาย) เป็นโอรสนางทิดที่พระอินทร์ทำปาฏิหาริย์เข้าไปในครรภ์เป็นเทพผู้  
ประสิทธิ์ประสาทการลม กายสีขาว อารมณ์สีน้ำเงิน มี 2 กร กรขวาถือศร กรซ้ายถือธง ศิราภรณ์ทรงมงกุฏ ทรง  
พาหนะมฤค(กวาง) รถแก้วเทียมม้าแดงหรือม่วง เทพองค์นี้ถือเป็นเทพประจำทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

<sup>213</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 118-119.

จากประติมากรรมที่พบในภาคใต้ เมื่อคราวเสด็จตรวจราชการภาคใต้ราว ร.ศ. 121 หรือพ.ศ. 2445<sup>214</sup> ตรงขอบพัดปักเป็นคาถาสุภาสิต ส่วนบนสุดเน้นคำว่า “วาท” โดยใช้เส้นทำแสงเงา ในส่วนด้านหลังองค์วาทเทวราชมีภาพวงเวียนเอี้ยวคอหันศีรษะไปทางซ้ายเข้าหาองค์วาทเทวราช ทรงอธิบายถึงการเขียนภาพวงเวียนนี้ว่า

“...คิดทำยกไปเสียอย่างอินเดีย ซึ่งตามตำราว่า พระพายชี่กวางถือธง แต่ปรามาทไปหาได้ดูกวางไม่ เขียนพยุไปเป็นรูปม้าด้วยคิดว่ารูปมันจะอย่างม้าแต่...ครั้นไปที่บ้านพระยาเทพหัสดินที่นั่น เขาเอากวางมาขังคอกไว้ เห็นเข้าก็เสียใจ รูปมันไม่เป็นม้า มันไปข้างพวกหนู การกระทำอะไรนั้น ช่างมักจะแสดงความเขลาด้วยอย่างนี้...”<sup>215</sup>

## 7. พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาโหมด พ.ศ. 2465



ภาพที่ 61 พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาโหมด พ.ศ. 2465

ที่มา : ภัทรภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปนาฏศาสตร์ (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 250.

<sup>214</sup> สุธา ลีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 337.

<sup>215</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาน์สมเด็จ เล่ม 24. (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), 161.

ประวัติโดยสังเขป เจ้าจอมมารดาโหมต เป็นสนมโทและเป็นบุตรของพระยาราชสงคราม(อิน อินทรวิมล) ได้รับเครื่องทองคำอย่างน้อยเป็นเครื่องยศบรรดาศักดิ์ ท่านเป็นพระมารดาของ 1.พระองค์เจ้าหญิงมณฑานพรัตน์ 2.พระองค์เจ้าชายจันทรทัตจตุหาร ต่อมาสถาปนาเป็นกรมหมื่นวิจิตรวรมนปริชา เป็นต้นสกุล จันทรทัต ณ อยุธยา<sup>216</sup>

รูปแบบพัตสังเค็ด ลักษณะเป็นพัตหน้านาง หัก 5 มุม ตรงกลางเป็นโลหะทองเหลือง ฉลุลายงามเจ้าจอมมารดา “โหมต” ด้านบนพิมพ์ลายเป็นตัวเลข พ.ศ. “๒๔๖๕” ด้วยสีเหลือง โดยรอบปักเป็นรูปเมฆสีฟ้าและสีเหลือง นมพัตเป็นรูปหัวยู่อี้ ซึ่งเป็นลายที่ได้รับอิทธิพลมาจากลายค้ำควาสำหรับประดับมุกในศิลปะจีน<sup>217</sup> ส่วนของด้ามเป็นวัสดุไม้ การใช้สีของลวดลายกลมกลืนกับพื้นหลัง<sup>218</sup>

#### 8. พัตสังเค็ดงานศพ หม่อมใหญ่ เทวกุล ณ อยุธยา พ.ศ. 2480



ภาพที่ 62 พัตสังเค็ดงานศพ หม่อมใหญ่ เทวกุล ณ อยุธยา พ.ศ. 2480

ที่มา : ณีฎฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 272.

<sup>216</sup> สมบัติ พลายน้อย. พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดาแห่งราชสำนักสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ:ฐานบุ๊กส์, 2554), 310-311.

<sup>217</sup> สันติ เล็กสุขุม, ความสัมพันธ์จีน-ไทย โยงใยในลายประดับ.(กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2550.) 69.

<sup>218</sup> ณีฎฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 250.

ประวัติโดยสังเขป หม่อมใหญ่ เทวกุล ณ อยุธยา เป็นธิดาของ เจ้าพระยาสิริรัตนมนตรี (หงส์ สุจริตกุล) และคุณหญิงตาด เกิดเมื่อวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2401<sup>219</sup> เป็นพระปัยยิกา ใน สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง หม่อมใหญ่ เทวกุล ณ อยุธยา ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2479 อายุ 78 ปี

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ซึ่งด้วยผ้าสักหลาดสีแดงเข้ม รอบขอบพัด เป็นข้อความบอกงานความว่า “หม่อมใหญ่ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ฯลฯ กัลยาณธรรมิกนารถบพิตร” บริเวณกลางพัดปักบทกวีด้วยดิ้นเงินว่า

“อย่าเลินเล่อเปลือง หลงไหล  
มีทั้งอายทั้งกลัวความชั่วช้า  
รักษามันความดีที่สุกใส  
สั่งขอย่างผู้เลิศในโลกไซ้  
ท่านกล่าวไว้คือ เทวธรรม”

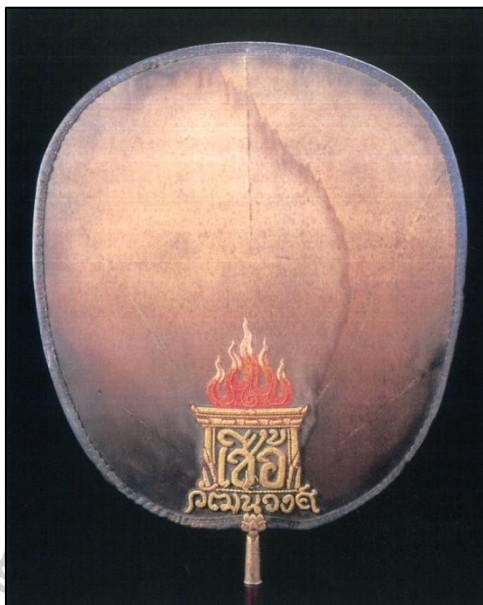
ส่วนของนมพัดทำด้วยโลหะดุนเป็นลายเทวดานั่งบนแท่น ห้อยพระบาทขวา ล้อมรอบด้วยลายกนกในรูปกลับบัว ขนาบด้วยลายต้นเทพนมก้านขด ขอบพัดหุ้มด้วยแถบทอง ดำไม้ สันและคอเป็นงากลิ้ง



<sup>219</sup> พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 14. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย 2396-2453)



### 9. พัดสังเค็ดงานศพ หม่อมเชื้อ วัฒนวงศ์ ณ ออยุธยา พ.ศ. 2482



ภาพที่ 63 พัดสังเค็ดงานศพ หม่อมเชื้อ วัฒนวงศ์ ณ ออยุธยา พ.ศ. 2482

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรรณ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 206.

ประวัติโดยสังเขป หม่อมเชื้อ วัฒนวงศ์ ณ ออยุธยา เป็นธิดาพระยาราชพงษานุรักษ์ (ชม บุนนาค) และท่านผู้หญิงสวาสติ เกิดเมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2414 เป็นหม่อมในกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2482<sup>220</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้ออกแบบโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เนื่องด้วยหม่อมเชื้อ วัฒนวงศ์ ณ ออยุธยา ทรงได้รับพระราชทานตราตรงประจำกองเสื่อป่าเป็นรูปเทพยดาบูชาเพลิง ดังนั้นการออกแบบจึงเป็นรูปแทนเพลิง ส่วนอื่นๆ เป็นลักษณะเรียบง่าย เน้นการตกแต่งเฉพาะนมพัดด้วยการปักดินรูปแทนเพลิง ข้างใต้มีอักษรนาม “เชื้อ วัฒนวงศ์” ดังที่ สุธา ลินะวัต กล่าวสรุปวิธีการออกแบบเช่นนี้ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ถือเป็นการทวนเวลาในการประดิษฐ์เมื่อเทียบกับพัดที่ต้องอาศัยความประณีตสูง

<sup>220</sup> ณีภรณ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพิทยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 273.

และต้องใช้เวลามากในการประดิษฐ์ แต่ในการออกแบบพัดในลักษณะนี้ก็ยังคงต้องใช้ความพิถีพิถันใน ส่วนของนมพัดเป็นหลักเช่นเดียวกัน<sup>221</sup>

#### 10. พัดสังเค็ดงานพระศพหม่อมเจ้าอัปษรสมาน กิตติยากร พ.ศ. 2482



ภาพที่ 64 พัดสังเค็ดงานพระศพหม่อมเจ้าอัปษรสมาน กิตติยากร พ.ศ. 2482

ที่มา : ภาพถ่ายโดย คุณศรัณย์ ทองปาน

ประวัติโดยสังเขป หม่อมเจ้าอัปษรสมาน กิตติยากร เป็นพระธิดาองค์ใหญ่ใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ประสูติแต่หม่อมใหญ่ เทวกุล ณ อยุธยา พระราชสมภพ เมื่อ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2420 เป็นพระอัยยิกาฝ่ายพระราชบิดาใน สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง สิ้นชีพิตักษัย 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2482<sup>222</sup>

<sup>221</sup> สุธา ลีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักผ้าตรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 308.

<sup>222</sup> หม่อมเจ้าอัปษรสมาน กิตติยากร, เข้าถึงเมื่อ 3 สิงหาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <https://th.wikipedia.org/wik>

รูปแบบพัตสังเค็ด พัดหน้านางพื้นสีเหลือง ประดับอักษรพระนามย่อ “อ.ส.” สีแดงตรงกลางพัด รอบขอบพัดเขียนเป็นพระคาถาในมงคลสูตรบทที่ว่า “ผู้บรรลุสส โลกธมเมหิ. จิตต์ ยสส น กม ปติ. อโสภ วิรชฺ เชม. เอตมมงคลมุตตม” หมายถึง “จิตที่ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม 1 จิตที่ไม่เศร้าโศก 1 จิตที่ปราศจากอริ 1 จิตที่เกษม 1 นี้เป็นมงคลอันสูงสุด” ด้านล่างเขียนเป็นปีที่ประสูติและปีที่สิ้นชีพิตักษัย คือ พ.ศ. "๒๔๒๐ – ๒๔๘๒"<sup>223</sup>

### 11. พัดสังเค็ดงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมเอิบ พ.ศ. 2487



ภาพที่ 65 พัดสังเค็ดงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมเอิบ ในรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2487  
ที่มา : อนุรักษ์ ทัศนวิษ, ตาสปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 275.

ประวัติโดยสังเขป เจ้าจอมเอิบในรัชกาลที่ 5 เป็นธิดาของเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ บุนนาค) และท่านผู้หญิงอุ สุรพันธ์พิสุทธิ์ เกิดเมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2422 ถวายตัวเป็นบาทบริจาริกา เมื่อ พ.ศ. 2434 ท่านเป็นน้องสาวของเจ้าจอมมารดาเอี่ยมในรัชกาลที่ 5 ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อ 11 สิงหาคม พ.ศ.2487<sup>224</sup>

<sup>223</sup> ศรัณย์ มะกรุดอินทร์

<sup>224</sup> สมบัติ พลายน้อย, พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดาแห่งราชสำนักสยาม.2สมบัติ พลายน้อย. พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดาแห่งราชสำนักสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ:ฐานบุ๊คส์, 2554), 345-346.

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง พื้นสีขาว ตรงกลางปักไหมนาม “เอิบ” อยู่ภายใต้เครื่องอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ซึ่งปักด้วยดุ้นทองสลักไหม รอบขอบพัดปักเป็นแถบสีชมพู ประดับลายประจายามด้วยดุ้นทอง นมพัดปักดุ้นรูปกลับบัว ขนาบด้วยลายเศียรนาค ที่ตรงกลางเป็นลายประจายาม ด้านซ้ายมีตัวเลขปีเกิด ๒๔๒๒ และด้านขวามีตัวเลขปีถึงอนิจกรรม ๒๔๘๗<sup>225</sup>

## 12. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านักขันตรมงคล กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ พ.ศ. 2496



ภาพที่ 66 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านักขันตรมงคล กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ พ.ศ. 2496  
ที่มา : ภาพถ่ายโดย ศรัณย์ มะกรุดอินทร์

ประวัติโดยสังเขป พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านักขันตรมงคล กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ พระนามเดิม หม่อมเจ้านักขันตรมงคล กิตติยากร เป็นพระโอรสพระองค์ที่ 3 ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ และหม่อมเจ้าอัปษรสมาน กิตติยากร เป็นพระบิดาของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถเริ่มประสูติพระโรคหลอดลม

<sup>225</sup> ณีภูมภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 275.

อีกเสบ เมื่อกลางเดือนมกราคม พ.ศ. 2496 และยังประชวรพระโรควักกะ (ไต) พิการด้วย จนถึงวันที่ 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2496 สิ้นพระชนม์ ณ วังที่ประทับ พระชนมายุรวม 56 ปี<sup>226</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านางพื้นสีเทา กลางพัดปักเป็นลายเซ็นพระนาม "นักขัตตรมงคล" ล้อมรอบด้วยข้อความ "งานพระราชทานเพลิงพระศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น จันทบุรีสุรนาถ" นมพัดเป็นโลหะแสดงปีพุทธศักราชที่สิ้นพระชนม์และออกพระเมรุคือ "๒๔๙๖" คอและสันพัดโลหะ ดำไม้

### 13. พัดสังเค็ดงานศพ คุณหญิงอุเทนเทพโกสินทร์ (เยื้อน บุรณศิริ) พ.ศ. 2499



ภาพที่ 67 พัดสังเค็ดงานศพ คุณหญิงอุเทนเทพโกสินทร์ (เยื้อน บุรณศิริ) พ.ศ. 2499

ที่มา : ณีกรรภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 288.

<sup>226</sup> "น้อมรำลึก 11 กุมภาพันธ์ วันคล้ายวันสิ้นพระชนม์ "พระองค์เจ้านักขัตตรมงคล" พระบิดาใน สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ 9" เข้าถึงเมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ.2563, เข้าถึงได้จาก <https://www.tnews.co.th>



ประวัติโดยสังเขป คุณหญิงอุเทนเทพโกสินทร์ (เยื่อน บุรณศิริ) เป็นภรรยาพระยาอุเทนเทพโกสินทร์

รูปแบบพัตสังเค็ด ลักษณะเป็นพัตหน้านาง ทำด้วยหนังสือเขียว รอบขอบพัตครึ่งบนมีอักษรข้อความ “คุณหญิงอุเทนเทพโกสินทร์ ต.จ. (เยื่อน บุรณศิริ)” ด้านล่างเขียนลายกอบัว นมพัตเป็นรูปหม้อปลุกดอกบัว ดำไม้สีดำ<sup>227</sup>

### สรุปรูปแบบกลุ่มพัตสังเค็ดที่ปรากฏอักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม หรือนาม

การใช้อักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม หรือนาม นั้นแสดงความสัมพันธ์กับบทบาททางสังคม เป็นไปเพื่อแสดงความเป็นปัจเจก และแสดงฐานันดรควบคู่ไปด้วย เพราะเหตุที่ว่าคนสามัญชนไม่มีการย่อชื่อของตนเอง จากการรวบรวมหลักฐานพบพัตสังเค็ดในกลุ่มดังกล่าว จำแนกเป็น พัทสังเค็ดสำหรับพระบรมวงศ์ในรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 9 จำนวน 60 เล่ม และพัตสังเค็ดสำหรับผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก จำนวน 13 เล่ม พัทสังเค็ดที่ไม่พบหลักฐานรูปภาพ จำนวน 13 เล่ม ซึ่งอยู่ในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหมด การออกแบบบนพัตในกลุ่มนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน เนื่องจากการตกแต่งด้วยการใช้อักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม หรือนาม มักจะจัดวางบริเวณกลางพัต นอกจากนี้ถ้าเป็นการเน้นจุดนำสายตาบริเวณนมพัตตัวอักษรย่อดังกล่าวจะอยู่ที่นมพัตเช่นเดียวกัน กล่าวได้ว่าสัญลักษณ์สำคัญจะอยู่ที่เดียวกับจุดนำสายตานั่นเอง และส่วนน้อยลงมาจะเป็นการวางนามไว้บริเวณรอบขอบพัต

ด้านการใช้วัสดุมีการใช้ ผ้าสักหลาด ผ้ากำมะหยี่ ผ้าแพรยกดอก ผ้าแพร ผ้าต่วน ผ้าไหม ผ้าเยียรบับ หนัง ตะแกรงโลหะ หากนับตามสัดส่วนแล้วพบว่า ผ้าแพรเป็นวัสดุที่นิยมใช้ในกลุ่มนี้ เพราะเป็นวัสดุที่หาได้ง่าย ดังในรายละเอียดพัตสังเค็ดของเจ้าจอมมารดาวาด พ.ศ. 2463 มีการกล่าวถึงแหล่งสำหรับซื้อผ้าแพรดังกล่าวไว้ว่าหาซื้อแพรเงินจากร้านต้นอ้อหลงที่สำคัญ ซึ่งเป็นแหล่งชุมชนชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ แสดงให้เห็นถึงมิติทางเศรษฐกิจผ่านพัตสังเค็ดที่นำมาศึกษา เป็นต้น

<sup>227</sup> ภัฏฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 288.

### 3.2 กลุ่มพัดสังเค็ดที่ใช้สัญลักษณ์รูปภาพ

พัดสังเค็ดกลุ่มที่ใช้สัญลักษณ์รูปภาพ ปรากฏในลักษณะสัญลักษณ์แทนความเชื่อมโยงกับผู้เสียชีวิต ตัวอย่างเช่น งานพระศพเจ้าจอมมารดาเรือน พัดสังเค็ดปรากฏเป็นรูปเรือ ซึ่งสอดคล้องกับพระนามโดยตรง อีกลักษณะหนึ่ง คือ สัญลักษณ์แทนปีเกิด หรือสัญลักษณ์แทนตำแหน่งลักษณะงานที่ได้รับ และความเชี่ยวชาญ เมื่อเจ้าของพัดยังมีชีวิตอยู่ อีกทั้งมีการใช้สีเพียงอย่างเดียว โดยไม่มีรูปสัญลักษณ์อื่น ซึ่งผู้วิจัยได้จัดอยู่ในหมวดหมู่กลุ่มนี้ด้วยเช่นกัน

ดังที่กล่าวข้างต้น การที่ช่างจะออกแบบลวดลายบนพัดได้นั้น มีทั้งช่างออกแบบเองโดยพิจารณาจากนาม หรือวุฒิของเจ้าของพัด และการออกแบบโดยสั่งโดยเฉพาะ รูปภาพสัญลักษณ์ที่แสดงบนพัดสามารถรวบรวมและจำแนกเป็นกลุ่มได้ดังนี้

กลุ่มมงกุฏ ได้แก่ จุลมงกุฏ พระมหาพิชัยมงกุฏ พระเกี้ยว เป็นต้น

กลุ่มสัตว์ ได้แก่ ช้างเผือก นาคห้าเศียร หงส์ ผีเสื้อ วัว ม้า งู กระจ่าง คชสีห์

กลุ่มบุคคล ได้แก่ ทหาร พระวาทเทวราช พระพรหม อรุณเทพบุตร

กลุ่มทั่วไป ได้แก่ ปราสาท เรือนแก้ว ตราอาร์ม พระจันทร์ หม้อน้ำ เรือนไทย ปุชนียสถาน รูปหว่าง เพชร ใบพัดเครื่องบิน วัชระ ตราอาร์ม ดอกบัว คบไฟ

โดยลวดลายต่างๆที่กล่าวมาเป็นไปเพื่อแสดงถึงความเกี่ยวข้องกับผู้เสียชีวิต ในกลุ่มพัดสังเค็ดที่ใช้รูปแบบสัญลักษณ์นี้ รวบรวมได้ทั้งหมด 38 เล่ม เป็นพัดสังเค็ดสำหรับพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ จำนวน 26 เล่ม และพัดสังเค็ดสำหรับผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่ไม่ใช่เชื้อพระวงศ์) จำนวน 12 เล่ม ดังจะอธิบายรายละเอียดต่อไปนี้

### 3.2.1 พัดสังเค็ดสำหรับพระบรมวงศ์ ในรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 9

#### 1. พัดสังเค็ดในงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านภาจรจรัสศรีภัทรวดีราชธิดา พ.ศ. 2432



ภาพที่ 68 พัดสังเค็ดในงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านภาจรจรัสศรีภัทรวดีราชธิดา พ.ศ. 2432  
ที่มา : ณีฎฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปนาฏศาสตร์ (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 223.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านภาจรจรัสศรี ภัทรวดีราชธิดา ประสูติเมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2427 เป็นพระราชบุตรพระองค์ที่ 50 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา เมื่อแรกประสูติมีพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเชจรจรัส แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิโปรด จึงพระราชทานพระนามใหม่ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้านภาจรจรัสศรี และในปี พ.ศ. 2431 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระราชโอรสและพระราชธิดาที่ประสูติแต่พระอรรคชายาเธอขึ้นเป็นเจ้าฟ้า พระองค์จึงมีพระอิสริยยศเป็น พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านภาจรจรัสศรี ภัทรวดีราชธิดา<sup>228</sup> ต่อมา

<sup>228</sup> "ประกาศเลื่อนพระนามพระอรรคชายาเธอและสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 5, ตอน 8 (25 มิถุนายน 2431): 62.

สิ้นพระชนม์ในวันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2432 และได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่หกสิบสี่ที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2433

รูปแบบพัดสังเค็ด มีลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าสักหลาดสีดำ ตรงกลางปักช่อดอกไม้มีจุลมงกุฎวางบนหมอน มีรัศมีโดยรอบ ด้านบนปักข้อความว่า “งานพระเมรุท้องสนามหลวง” ด้านล่างมีกรอบสี่เหลี่ยมประดิษฐ์ ปักข้อความ “พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านางจรัสศรี ภัทรวดีราชธิดา” ขนาบด้วยลายดาวข้างละ 6 ดวง เป็นการจัดวางลวดลายให้มีจุดเด่นนำสายตาอยู่ตรงกลางใบพัด และเน้นสีด้วยการปักไหมสีทองบนพื้นสักหลาดสีดำ ถัดลงมาบริเวณนมพัดเป็นรูปทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือกลีบบัว ลายไม่ชัดเจนจากการชำรุด ปรากฏเพียงกรอบเส้น 3 เส้น ใช้สีทองเขียนบนวัสดุสีดำเช่นกัน ส่วนด้ามของพัดเป็นวัสดุไม้

## 2. พัดสังเค็ดในงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์ พ.ศ. 2442



ภาพที่ 69 พัดสังเค็ดในงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์ เมื่อ พ.ศ.2442  
ที่มา : ญาณัฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 225.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์ หรือ กรมภูเรศ มีพระนามเดิมว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าทวิถวัลยลาภ เป็นพระราชโอรส ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับเจ้าจอมมารดาตลับ ประสูติเมื่อวันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2398 ทรงเป็นต้นราชสกุล “ทวิวงศ์” พระองค์ทรงรับราชการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2419 ทรงสถาปนาขึ้นเป็น กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์ พระองค์ทรงสิ้นพระชนม์เมื่อ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2440<sup>229</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้ากำมะหยี่สีดำตรงกลางปักเป็นหรือรูปไข่สีแดง บนยอดจุลมงกุฏตรงกลางปักพระราชลัญจกรจักรี พระมหาพิชัยมงกุฏ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกและนาคร 5 เศียร ถัดลงมาเป็นอักษรภายในริบบิ้นเป็นภาษาโรมัน รอบขอบพัดปักข้อความว่า “งานพระศพพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์ ศก ๑๑๘” ถัดลงมาเป็นนมพัดทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ตามพัดใช้วัสดุไม้ จากรูปแบบการใช้สีเป็นการเน้นบริเวณชื่อเจ้าของพัดโดยใช้ลายริบบิ้นสีเหลืองบนพื้นผ้ากำมะหยี่สีดำ

### 3. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรจรรย์วงศ์ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ พ.ศ. 2442



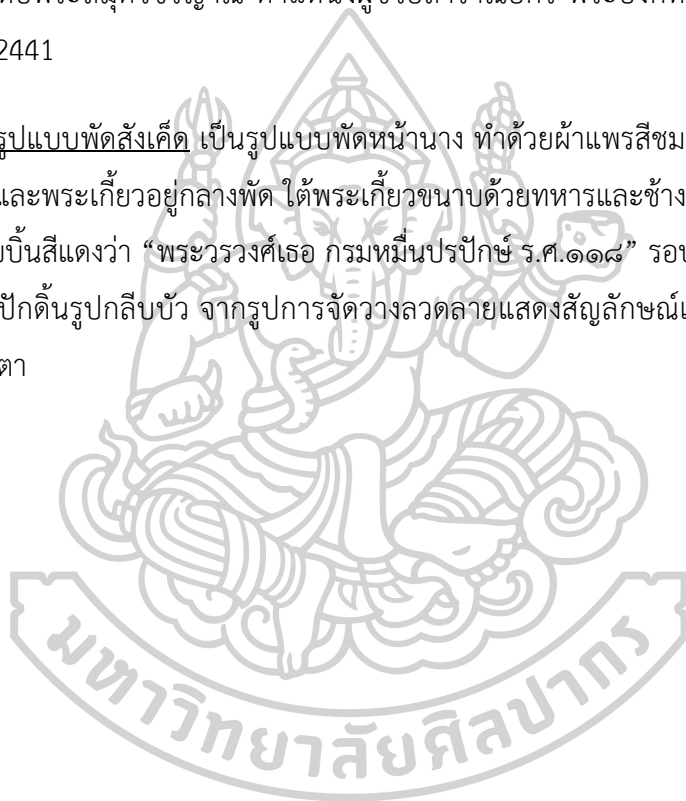
ภาพที่ 70 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ พ.ศ. 2442  
ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 225.

<sup>229</sup> บุญรับ พินิจชนิดดี, ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันจวณิชย์, 2525), 50.



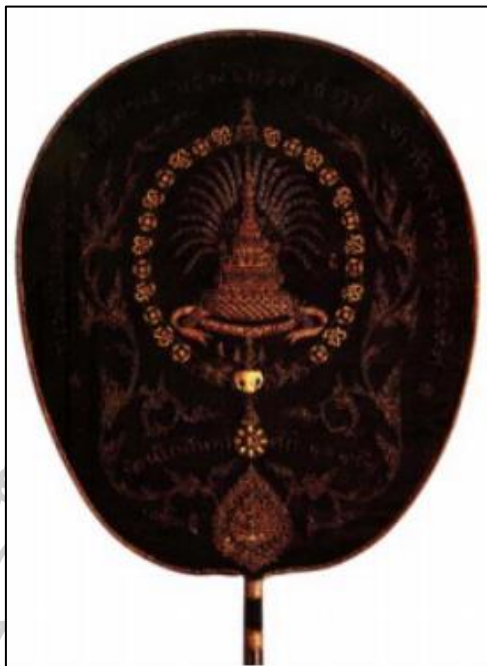
ประวัติโดยสังเขป พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปรปักษ์ พระนามเดิม หม่อมเจ้าจร มาลากุล ทรงเป็นพระโอรสสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ กับหม่อมกลีบ ประสูติเมื่อวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2386 ทรงได้รับการสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรจรัสวงศ์ และเป็นพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปรปักษ์ พระองค์เจ้าต่างกรม ในปีพ.ศ. 2438<sup>230</sup> พระองค์ทรงรับราชการในหน้าที่ต่างๆ เช่น ทรงบังคับกรมช่าง 10 หมู่ กรมพระคชบาล เป็นผู้ช่วยราชการในกระทรวงวัง เป็นผู้บัญชาการกรมทหารเรือ และยังมีราชการพิเศษทางการช่างและราชประเพณี นอกจากนี้ยังได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นกรมสัมปาทิกของหอพระสมุดวชิรญาณ ตำแหน่งผู้ช่วยสาราณียกร พระองค์ทรงสิ้นพระชนม์วันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2441

รูปแบบพัดสังเค็ด เป็นรูปแบบพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าแพรสีชมพู ตรงกลางปักไหมและดิ้นตราอาร์ม และพระเกี้ยวอยู่กลางพัด ได้พระเกี้ยวขนานด้วยทหารและช้างเผือก ถัดลงมาปักอักษรข้อความบนริบบิ้นสีแดงว่า “พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปรปักษ์ ร.ศ.๑๑๘” รอบขอบพัดปักดิ้นลายกนกบริเวณนมพัดปักดิ้นรูปกลีบบัว จากรูปการจัดวางลวดลายแสดงสัญลักษณ์เด่นอยู่กลางพัดเป็นการเน้นจุดนำสายตา



<sup>230</sup> "พระบรมราชโองการ ประกาศการสถาปนา พระเจ้าน้องยาเธอ พระวรวงศ์เธอ เปนต่างกรม แลสถาปนา หม่อมเจ้าเปนพระองค์เจ้า แลเลื่อนตำแหน่งยศข้าราชการผู้ใหญ่," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 13, ตอน 1 (5 เมษายน 2439): 16.

4. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช  
เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร พ.ศ. 2443



ภาพที่ 71 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร พ.ศ. 2443  
ที่มา : ณีฎฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊คส์, 2538

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร หรือ สมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบตี เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี ประสูติเมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2421 เดิมทีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบอกพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ว่า "มหาอุณหิศ" แต่ด้วยทรงเห็นว่าเมื่อเขียนเป็นภาษาอังกฤษแล้วอาจจะอ่านได้ว่า อุณหิศ หรือ อันหิศ ก็ได้ จึงมีพระราชหัตถ์ถึงพระยาอัษฎางค์ เปลี่ยนพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่เสียใหม่ว่า "มหาวชิรุณหิศ" ซึ่งแปลว่า มงกุฎเพชรใหญ่

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระราชพิธีมหาพิชัยมงคลลงทรงสนานเฉลิมพระปรมาภิไธยสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ขึ้นเป็น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันที่ 14 มกราคม พ.ศ. 2429

(นับแบบปัจจุบันตรงกับ พ.ศ. 2430) มีพระนามตามจารึกสุพรรณบัฏว่า<sup>231</sup> “สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ อติศวรรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยวรางกูร บรมมกุฏนเรนทรสุริยชัตติยสันตติวงษ อุกฤษฐพงษ์ชวโรภโตสุชาติ ธัญญลักษณ์วิลาศวิบุลยสวัสดิ์ ศิริวัฒนวิสุทธิ สยามมกุฎราชกุมาร” นับเป็นครั้งแรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีตำแหน่งสยามมกุฎราชกุมารเป็นตำแหน่งรัชทายาทแทนตำแหน่งพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล หรือวังหน้า ซึ่งเป็นตำแหน่งที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ประชวรด้วยพระโรคไข้รากสาดน้อย เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2437 และออกพระเมรุใน พ.ศ. 2443

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าสีดำ ตรงกลางปักดิ้นและไหมรูปเกี่ยวขนนกประดิษฐ์ฐานบนหมอน ล้อมรอบด้วยช่อคนก บริเวณขอบพัดมีข้อความว่า “การพระบรมศพ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ” เหนือนมพัดมีข้อความ “รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๙” ส่วนของนมพัดเป็นทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ถัดลงมาเป็นส่วนด้ามพัดซึ่งใช้วัสดุไม้



<sup>231</sup> "ประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธย สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าราชกุมารพระองค์ใหญ่ เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 3, ตอน 44 (1 มีนาคม 2429): 368.

## 5. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร พ.ศ. 2444

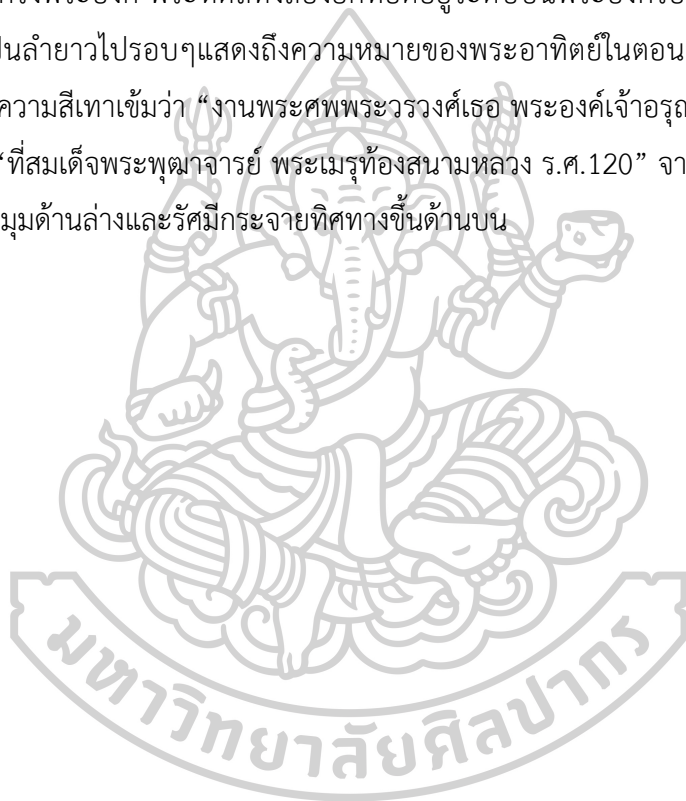


ภาพที่ 72 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร พ.ศ. 2444  
ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปวัฒนธรรม. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 228.

ประวัติโดยสังเขป พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร ที่สมเด็จพะพุฒาจารย์ มีพระนามเดิมว่า หม่อมเจ้าชายกระจ่าง เป็นพระโอรสลำดับที่ 3 ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี กับหม่อมหญิง ในรัชกาลที่ 3 เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2385 ขณะพระชันษา 16 ปี ได้ผนวชเป็นสามเณรที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ เป็นพระอุปชฌาย์ พระอริยมุนี (ทับ พุทฺธสิริ) เป็นพระศีลาจารย์ ผนวชแล้วประทับที่วัดโสมนัสราชวรวิหารจนพระชันษาครบ 20 ปีจึงลาผนวชเพื่อทำการสมโภชตามประเพณีเป็นเวลา 3 วัน แล้วจึงอุปสมบทที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในเดือน 8 ปีกุน พ.ศ. 2406 โดยมีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์เป็นพระอุปชฌาย์ พระพรหมมุนี (ทับ พุทฺธสิริ) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ได้รับพระนามฉายาว่า "อรุโณ"

ต่อมาทรงทำ ทักษิกรรม<sup>232</sup> ที่วัดโสมนัสวิหาร โดยมีสมเด็จพระวันรัตน์ (ทับ พุทฺธสิริ) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระจันทโรจรงค์คุณ (ยิ้ม จันทรสี) วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ผนวชแล้วประทับที่วัดโสมนัสวิหารจนถึง พ.ศ. 2413<sup>233</sup> จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม จึงได้รับนิมนต์มาเป็นเจ้าอาวาสรูปแรกและจำพรรษาที่นี้ตรวบสิ้นพระชนม์<sup>234</sup> ต่อมาพระองค์ประจวบจรกระทั่งสิ้นพระชนม์เมื่อวันเสาร์ที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2444

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าแพรสีดำ เหนือนมพัดปักเป็นรูปอรุณเทพบุตรครึ่งพระองค์ พระหัตถ์ทั้งสองยกทอดอยู่ระดับบั้นพระองค์รอบ พระเศียรมีรัศมีสว่างจ้าไรฟุ้งแสงเป็นลำยาวไปรอบๆแสดงถึงความหมายของพระอาทิตย์ในตอนรุ่งอรุณ<sup>235</sup> รอบขอบพัดด้านบนปักข้อความสี่เ้าเข้าว่า “งานพระศพพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร” ด้านล่างมีข้อความว่า “ที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ พระเมรุท้องสนามหลวง ร.ศ.120” จากภาพแสดงให้เห็นถึงจุดนำสายตาอยู่ที่มุมด้านล่างและรัศมีกระจายทิศทางขึ้นด้านบน



<sup>232</sup> น. การกระทำให้มั่นคงขึ้น ได้แก่การที่ท่าซ้าลงไปเพื่อให้มั่นคงในกรณีที่มีการกระทำครั้งแรกไม่สมบูรณ์ มักใช้ในพิธีสงฆ์ เช่น พระภิกษุที่บวชในฝ่ายมหานิกาย เมื่อไปอยู่ในวัดที่เป็นธรรมยุติกนิกายบางวัดก็ต้องให้ทำ ทักษิกรรม. (ป. ทักษิกรรม; ส. ทศณี + กรรม).

<sup>233</sup> กรมศิลปากร, ประวัติวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม. (กรุงเทพฯ : ศิลปากร, 2531), 148.

<sup>234</sup> สมมอมรพันธ์, เรื่องตั้งพระราชอาคณະผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 146.

<sup>235</sup> ญัฎฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 228.



## 6. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี พ.ศ. 2447



ภาพที่ 73 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี พ.ศ.2447

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรรณ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ศิพระหัตถ์สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี เดิมชื่อ หม่อมเจ้าศรีวิไลลักษณ์ เป็นพระราชธิดาองค์แรกในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับเจ้าคุณประยูรวงศ์ หรือเจ้าคุณจอมมารดาแพ ประสูติเมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2411 พระองค์เป็นพระเจ้าลูกเธอ ชั้นพระองค์เจ้าในรัชกาลที่ 5 พระองค์เดียวที่ได้รับการสถาปนาให้เป็นเจ้าต่างกรมที่ "กรมขุนสุพรรณภาควดี" ซึ่งภายหลังจากการทรงกรมเพียง 1 ปี พระองค์ก็สิ้นพระชนม์ลงหลังประสูติเรื้อรังมานานเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2447 โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้จัดการพระราชทานเพลิงพระศพที่ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร เนื่องจากต้นศรีมหาโพธิ์ดังกล่าวเป็นต้นที่ทรงได้พันธุ์มาจากพุทธคยา และทรงเพาะปลูกเป็นวันเดียว กับวันประสูติของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี ดังนั้นจึงให้ตั้งพระศพทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่พระราชวังบางปะอิน

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าสีน้ำเงิน ตรงกลางปักรูปอุณาโลม ประดิษฐานภายในซุ้มเรือนแก้วมีดอกบัวบนฐานสิงห์ ด้านหลังเป็นซุ้มโพธิ์ล้อมรอบด้วยลายเปลวเพลิง ขึ้นไปบรรจบกันที่ด้านบน บริเวณรอบขอบพัดปักอักษรพระนาม ถัดลงมาเป็นนมพัดลักษณะวงกลม ทำด้วยจากทองเหลือง ดำมาใช้วัสดุเป็นไม้ โดยพัดเล่มนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบทูลเกล้าฯ ทรงเรียกว่า “พัดโพธิ์ปลั่ง” มีบันทึกว่าพัดนี้เป็นพัดรูปแบบที่ทรงเริ่มประดิษฐ์ลวดลายให้เป็นสัญลักษณ์ของผู้เกี่ยวข้องเป็นเล่มแรก จึงเห็นได้ว่าลวดลายบนพัดยังไม่สามารถสื่อความหมายถึงผู้เกี่ยวข้องกับพัดได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ ภาพพระพุทธรเจ้าใต้ต้นโพธิ์นี้ยังไม่สามารถสื่อถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี ได้ดีนัก อันเนื่องมาจาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ยังทรงติดกับลวดลายซึ่งนิยมออกแบบมากในช่วงระยะแรก และแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนานั่นเอง<sup>236</sup>

#### 7. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจันทราสวัทวาร กรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร์ และพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุนอรรควรรราชกัลยา พ.ศ. 2447<sup>237</sup>

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระเจ้าฟ้าจันทราสวัทวาร กรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร์ เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระอรรคชายาเธอพระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์ พระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าหญิงจันทราสวัทวาร ประสูติเมื่อวันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2416 ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระราชโอรสและพระราชธิดาที่ประสูติแต่พระอรรคชายาเธอขึ้นเป็นเจ้าฟ้า ดังนั้น พระองค์จึงได้รับสถาปนาเป็น พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทราสวัทวาร และเมื่อรับพระสุพรรณบัฏทรงเลื่อนขึ้นเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทราสวัทวาร วัโรฬารลักษณสมบัติ รัตนกุมารี พระองค์นับเป็นเจ้าฟ้าหญิงชั้นโทพระองค์แรกในรัชกาลที่ 5 ทรงสิ้นพระชนม์ระหว่างการเสด็จพระราชดำเนินไปในงานบำเพ็ญพระราชกุศลพระศพของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี ด้วยประชวรเป็นไข้พิษ เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447<sup>238</sup>

<sup>236</sup> สุธา ลินะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักปักกรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 315.

<sup>237</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัดสังเค็ดในปัจจุบัน

<sup>238</sup> "ข่าวสิ้นพระชนม์," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 21, ตอน 48 (26 กุมภาพันธ์ 2447): 893.

ประวัติโดยสังเขป พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุนอรรครวราชกัลยาเป็นพระธิดาพระองค์ใหญ่ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี และเจ้าจอมมารดาจีน เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2389<sup>239</sup> พระองค์ประสูติด้วยพระโรคฉุกเฉินและกระตุกลงสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2444 สิริพระชันษา 55 ปี<sup>240</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด สุธี ลินะวัต ได้กล่าวถึงในการศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ว่าแบบพัดเป็นเช่นใดไม่ปรากฏ มีเพียงภาพร่างเท่านั้น กล่าวคือลักษณะพัดจะมีพื้นแพรสีมอคราม ปักภาพดวงเดือนด้วยไหมสีเหลืองอ่อน ดอกม่วงแก่ ใบบัวเขียวแก่ นกสีดำ ในระยะแรกทรงออกแบบให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือก 7 แบบ **แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าทรงเลือกแบบใด และไม่พบตัวพัดที่ปักสำเร็จแล้วด้วยเช่นกัน** จากการค้นคว้าสันนิษฐานได้เพียงว่า พัดเล่มนี้คงจะเป็นภาพพัดแสดงภาพกลุ่มของดอกบัวที่มีพระจันทร์อยู่ตอนบนของพัด<sup>241</sup> ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงร่างจดหมายอธิบายถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

“ลายนั้นผูกยากเป็นล้นพ้น บัวสายได้พยายามที่จะผูกให้เป็นลายในตัวเอง ยังไม่พบท่าทางที่งามเลย ผูกได้แต่บัวหลวงก็ดูจืดเต็มที เพราะว่ามีตราบัวทำใช้กันเป็นพื้นตีนตานั้นทั้งไม่เข้ากับพระจันทร์ด้วย แต่ทั้งนี้เป็นความเห็นข้าพระพุทธเจ้าโดยลำพัง”<sup>242</sup>

<sup>239</sup> จีรวัดน์ อุตตมะกุล, พระภรรยาเจ้า และสมเด็จพระเจ้าฟ้า ในรัชกาลที่ 5. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548),

<sup>240</sup> "ข่าวสิ้นพระชนม์ พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 18, ตอน 29, (20 ตุลาคม 2444): 521.

<sup>241</sup> สุธา ลินะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 316.

<sup>242</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, *ตาลปัตร*, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 99.

## 8. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย พ.ศ. 2450



ภาพที่ 74 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย พ.ศ. 2450  
ที่มา : บุญเดือน ศรีสุวรรณ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 167.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย มีพระนามเดิมว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าไชยันตมงคล เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาห่วง เมื่อวันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2409 พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าไชยันตมงคล ทรงรับราชการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตำแหน่งนายพันเอกราชองครักษ์ เมื่อ พ.ศ. 2438 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย<sup>243</sup> พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง และกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อ พ.ศ. 2449 ทรงก่อตั้งธนาคารแห่งแรกที่ยดำเนินการโดยคนไทย ใช้ชื่อว่า บุคคลิภย์ (Book Club) ต่อมาได้รับพระบรมราชานุญาตให้จดทะเบียนตั้งเป็นธนาคารได้ถูกต้องตามกฎหมาย ใช้ชื่อว่า บริษัทแบงก์สยามกัมมาจล

<sup>243</sup> "พระบรมราชโองการ ประกาศการสถาปนา พระเจ้าน้องยาเธอ พระวรวงษ์เธอ เปนต่างกรม แลสถาปนา หม่อมเจ้าเป็นพระองค์เจ้า แลเลื่อนตำแหน่งยศข้าราชการผู้ใหญ่," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 13, ตอน 1 (8 เมษายน 2438): 16.

ทุนจำกัด (Siam Commercial Bank Co.) ปัจจุบันคือ ธนาคารไทยพาณิชย์ พระองค์เจ้าไชยันตมงคล ทรงได้รับการยกย่องเป็น พระบิดาแห่งวงการธนาคารไทย<sup>244</sup> พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย สิ้นพระชนม์เมื่อวันจันทร์ที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2450<sup>245</sup>

**รูปแบบพัดสังเค็ด** พัดเล่มนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเขียน เมื่อ พ.ศ. 2450 ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ใช้ผ้าพื้นแดงคร่ำหรือม่วงเข้ม มีรูปหัวใจภายใต้มงกุฎ หมายถึงพระนาม พวงหรีดดอกกุหลาบมีโบว์ผูกอยู่เบื้องล่าง หมายถึงงานพระศพ คบไฟ หมายถึงพระราชทานเพลิง และทำหน้าที่กำกับแพทย์ประจำราชสำนัก บริเวณนมพัดเป็นรูปห่วง 3 วง คล้องกัน หมายถึงทรงเป็นโอรสของเจ้าจอมมารดาห่วง<sup>246</sup>

การวางองค์ประกอบของลวดลายบนพัดเป็นการวางจุดนำสายตาเพียง 1 จุด โดยให้รูปนี้มีการวางความสมดุลทั้ง 2 ด้าน แกนคบเพลิงที่ไขว้กันทำให้เนื้อที่ภาพถูกแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ในแต่ละส่วนจะบรรจุรายละเอียดของลวดลายไว้ในสัดส่วนใกล้เคียงกันทั้งหมด ยกเว้นทางตอนล่างของพัดซึ่งพบลายเส้นโค้งหยักที่เกิดจากเปลวไฟของคบเพลิงซึ่งเป็นจุดที่แสดงความเคลื่อนไหวอยู่บ้าง หรีดดอกกุหลาบเป็นรูปวงกลมที่รับกับวงโค้งหน้านางของพัดรอง หากแต่มีที่มาจากห่วง อันอาจเป็นนัยของความหมายที่ทรงต้องการแสดงว่า เจ้านายพระองค์นี้เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าจอมมารดาห่วง<sup>247</sup>

<sup>244</sup> บทความพระบิดาแห่งธนาคารไทย ค้นเมื่อ 9 เมษายน พ.ศ. 2563, จาก

<http://www.thaibankmuseum.or.th/museum204.php>

<sup>245</sup> "ข่าวสิ้นพระชนม์," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 24, (21 เมษายน ร.ศ.126): 61.

<sup>246</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 54.

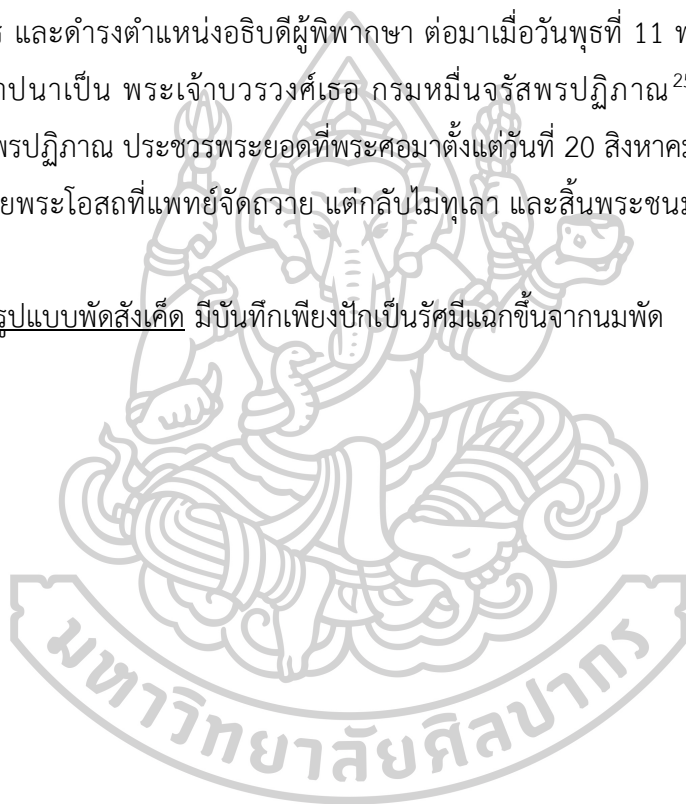
<sup>247</sup> สุธา ลีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัดรอง (ตาลปัตร) ในพิพิธภัณฑ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 322.



## 9. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าราชวงศ์เธอ กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ พ.ศ. 2450<sup>248</sup>

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าราชวงศ์เธอ กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ มีพระนามเดิมว่า พระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรัญโรจน์เรื่องศรี ทรงเป็นต้นสกุล "จรัญโรจน์"<sup>249</sup> ประสูติเมื่อวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2399 เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาช้อย (สกุลเดิม ณ ราชสีมา)<sup>250</sup> เมื่อพระบิดาสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงรับมาอุปการะเลี้ยงดูอย่างพระราชโอรส จนถึงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้รับราชการเป็นนายแพทย์ใหญ่ในกรมทหารรักษาพระบรมมหาราชวัง เป็นผู้พิพากษาศาลแพ่งสรรพากร และดำรงตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษา ต่อมาเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2439 ทรงได้รับสถาปนาเป็น พระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ<sup>251</sup> พระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ ประชวรพระยอดที่พระศอกมาตั้งแต่วันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ.2450 ทรงรับการผ่าตัดและเสวยพระโอสถที่แพทย์จัดถวาย แต่กลับไม่ทุเลา และสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2450<sup>252</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด มีบันทึกเพียงปักเป็นรัศมีแฉกขึ้นจากนมพัด



<sup>248</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัดสังเค็ดในปัจจุบัน

<sup>249</sup> หม่อมหลวงศรีฟ้า มหาวรรณ, วังหน้า สมัยรัชกาลที่ 1, สกุลไทย, ฉบับที่ 2479, ปีที่ 48, วันอังคารที่ 23 เมษายน 2545

<sup>250</sup> กรมศิลปากร, จดหมายเหตุนครราชสีมา 11 กันยายน พ.ศ. 2497, พิมพ์สนองคุณ เจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น ณ ราชสีมา) และ เจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอินท์ ณ ราชสีมา), (กรุงเทพฯ: ห้องสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,ม.ป.ป.)

<sup>251</sup> "พระบรมราชโองการ ประกาศในการพระราชทานสุพรรณบัตร และหิรัญบัตร," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 13, ตอน 34 (22 พฤศจิกายน ร.ศ. 115): 415.

<sup>252</sup> "ข่าวสิ้นพระชนม์," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 24, ตอน 26 (29 กันยายน ร.ศ. 126): 646.

## 10. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณพงษ์รัชสมโภช พ.ศ. 2452



ภาพที่ 75 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณพงษ์รัชสมโภช พ.ศ.2452  
ที่มา : บุญเดือน ศรীরพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝิพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 168.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณพงษ์รัชสมโภช เป็นพระโอรสองค์ที่ 75 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาเลื่อน ประสูติเมื่อ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ทรงมีพระภคินีอีก 1 พระองค์ คือพระองค์หญิงลาวดวรงค์<sup>253</sup> ครั้นยังทรงพระเยาว์ได้ติดตามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จประพาสต้นครั้งที่ 2 ปี พ.ศ. 2449 และเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 ปี พ.ศ. 2450 เมื่อทรงเจริญถึงวัยที่จะเสด็จไปทรงศึกษาต่อต่างประเทศ สมเด็จพระบรมชนกนาถทรงให้จ้างครูชาวต่างชาติเข้ามาสอนหนังสือถึงในพระตำหนัก แทนที่จะต้องเสด็จไปศึกษาในต่างประเทศ นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างตำหนักขึ้นภายในพระราชวังดุสิตและพระราชทานนามว่า

<sup>253</sup> อารังศักดิ์ อายุวัฒน์นะ, ราชสกุลจักรีวงศ์และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (ภาคต้น). (นครหลวงฯ : บรรณกิจ, 2544), 390-392

"ตำหนักราชฤทธิรุ่งโรจน์" เพื่อพระราชทานให้ประทับอยู่ใกล้ๆ<sup>254</sup> ต่อมาพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรุพงษ์รัชสมโภช ประชวรด้วยโรคไส้ตัน สิ้นพระชนม์ด้วยวัยเพียงไม่ถึง 16 พรรษา เมื่อวันพฤหัสบดีที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2452<sup>255</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้ออกแบบโดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เรียกว่า "พัดอรุณเทพบุตร" ใช้ในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุพงษ์รัชสมโภช ณ พระเมรุสวนมิสกวัน ลักษณะของพัดเป็นพัดหน้านาง ผ้าแพรทอทอง นมพัดทำเป็นรูปอรุณเทพบุตรคล้ายกับพัดอรุณเทพบุตรที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2450<sup>256</sup> แต่พัดเล่มนี้หล่อเป็นรูปอรุณเทพบุตรเป็นโลหะ ด้านหลังทำเป็นรูปเสมาสลักลายโปร่งเป็นหนังสือบอกงาน

สำหรับการจัดวางองค์ประกอบบนพัด สุธี ลินะวัต ได้กล่าวว่า เป็นการให้พื้นที่ภาพตอนบนว่างและจัดให้จุดนำสายตาของภาพย้ายมาอยู่ตรงส่วนล่างของพัด ซึ่งอาจเป็นวิธีใหม่ในการจัดวางองค์ประกอบที่สมเด็จฯ ท่านทรงคิดขึ้นหลังจากที่ครั้งหนึ่งเคยทรงออกแบบพัดรองงานขึ้นตำหนักราชฤทธิรุ่งโรจน์ ด้วยการใช้ตราอรุณเทพบุตร ครั้งนั้นทรงวางรายละเอียดของภาพแผ่กระจายอยู่เต็มพื้นที่พัดโดยวางให้เกิดความสมดุลในตัว แต่การวางองค์ประกอบของพัดเล่มนี้มีจุดนำสายตาอยู่ตอนล่างยึดกับด้ามพัด โดยตัวหน้าที่เป็นนมพัด ตัวลายที่อยู่เหนือขึ้นมาให้ความรู้สึกเหมือนอยู่ในกรอบวงกลม ที่อยู่ในกรอบวงกลมใหญ่ของตัวพัด อาจจะกล่าวได้ว่า พัดเล่มนี้อาจเป็นพัดเล่มแรกที่ทรงนำวิธีการวางองค์ประกอบลดทอนบนพัดให้มีจุดนำสายตาอยู่ตรงส่วนล่างของพื้นที่ว่างโดยที่ยังยึดหลักความสมดุลเช่นเดิม<sup>257</sup>

<sup>254</sup> "ข่าวพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรุพงษ์รัชสมโภชมีมงคลการเสด็จขึ้นตำหนัก," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 24, ตอน 52 (29 มีนาคม 2450): 1409.

<sup>255</sup> "ข่าวสิ้นพระชนม์," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 26 ตอน 0ง, (26 กันยายน พ.ศ.2452): 1408.

<sup>256</sup> พัดรองงานขึ้นตำหนักราชฤทธิรุ่งโรจน์ พ.ศ.2450 ออกแบบโดยใช้ตราอรุณเทพบุตร

<sup>257</sup> สุธา ลินะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัดรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 304-305.

## 11. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสรฐสุตา พ.ศ. 2455



ภาพที่ 76 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสรฐสุตา พ.ศ. 2455

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรรณ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 168.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสรฐสุตา มีพระนามเดิมว่าพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าบุตรี ประสูติเมื่อวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2371 เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอิง พระองค์ทรงเชี่ยวชาญทั้งอักษรไทยและอักษรเขมร แต่งโคลงฉันทน์ นอกจากนี้ยังทรงเป็นพระอาจารย์ถวายพระอักษรแก่สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาภรณ์ และพระราชโอรส พระราชธิดาทุกพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระยศเป็น พระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสรฐสุตา เมื่อ ปี พ.ศ. 2439<sup>258</sup> ต่อมาทรงสิ้นพระชนม์ด้วยโรคชรา เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2450 ณ ตำหนักวังสวนดุสิต สิริพระชันษา 80 ปี<sup>259</sup>

<sup>258</sup> "พระบรมราชโองการ ประกาศในการสถาปนาพระเกียรติยศ พระเจ้าราชวรวงษ์เธอพระองค์เจ้าบุตรี ในพระเจ้าบรมมหารัชมังคลาเธอ ขึ้นเป็น พระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสรฐสุตา," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 13, ตอน 23 (6 กันยายน 1896): 237.

<sup>259</sup> "ข่าวสิ้นพระชนม์," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 24, ตอน 36 (8 ธันวาคม 2450) 936.

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าสักหลาดสีดำ ตรงกลางปักรูปปราสาท 3 ห้อง แต่ละห้องมีหงส์ห้องละ 1 ตัว หงส์ที่อยู่ภายในห้องกลางหันหน้าออก อีก 2 ตัวหันหน้าออกข้าง รอบขอบพัดเป็นปักรูปประแจเงินและลายกนก นมพัด ทำด้วยโลหะดุนเป็นรูปดอกบัวดำมเป็นวัสดุไม้ เป็นการใช้สีรายละเอียดที่ปีก่อนกว่าสีพื้นหลังเพื่อเน้นลวดลาย

## 12. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา พ.ศ. 2457<sup>260</sup>

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าโสมบัณฑิต เป็นพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาวาด (ภายหลังโปรดเกล้าฯ ให้เป็น ท้าววรจันทร์) เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2406 เมื่อ พ.ศ. 2424 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเป็นราชองครักษ์มียศเสมอนายร้อยเอก คงรับราชการในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ พระองค์ทรงรับใช้ใกล้ชิดและได้เป็น เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ เมื่อ พ.ศ. 2439 ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ช่วยงานราชการในหน้าที่ราชเลขานุการอยู่ที่กรุงเทพฯ เมื่อครั้งสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. 2440 ครั้นถึง พ.ศ. 2443 โปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดาและทรงปฏิบัติงานในส่วนราชการอย่างต่อเนื่องจนถึง ปี พ.ศ. 2448 มีพระโรคเบียดเบียนไม่สามารถรับราชการได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกจากราชการรับพระราชทานบำนาญตลอดมา<sup>261</sup> สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ. 2456 พระชันษาได้ 50 ปี มีพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพเมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2457 ณ พระเมรุ วัดราชาธิวาส<sup>262</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พิมพ์เป็นตราประจำพระองค์<sup>263</sup>

<sup>260</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัดสังเค็ดในปัจจุบัน

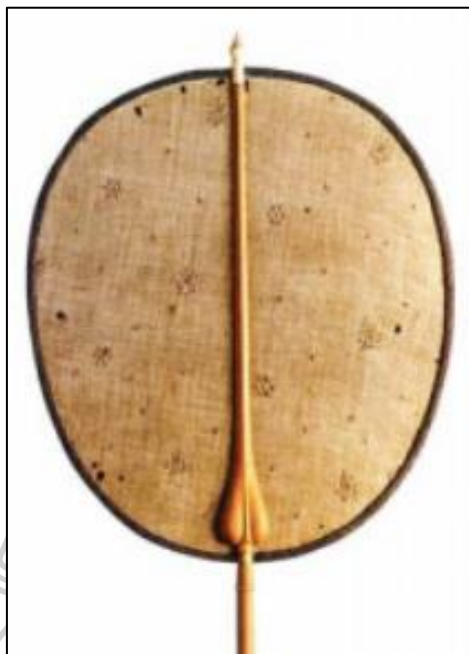
<sup>261</sup> วิมลย์ พงศ์พินิตานนท์ และพลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี, **เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านายฉบับมีพระรูป**. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในการพระราชพิธีสถาปนาพระอิสริยยศที่ และบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระชนมายุ 6 รอบ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา 6 พ.ศ. 2538), (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2538)

<sup>262</sup> "พระราชทานเพลิงพระศพและศพที่พระเมรุวัดราชาธิวาส พุทธศักราช 2457," **ราชกิจจานุเบกษา**, เล่ม 31, ตอน 0ง (21 มิถุนายน 2457): 658.

<sup>263</sup> บุญเตือน ศรีวรพจน์ และคนอื่นๆ, **ตาลปัตร : พิมพ์หัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์**. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546), 114.



### 13. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย พ.ศ. 2458



ภาพที่ 77 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย พ.ศ. 2458  
ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, **ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ**. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 237.

ประวัติโดยสังเขป พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย ประสูติเมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2381 มีพระนามเดิมว่า หม่อมเจ้าแฉะ เป็นพระธิดาองค์ที่หกในสมเด็จพระบรมราชา มาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ต้นราชสกุลศิริวงศ์ (พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กับเจ้าจอมมารดาทรัพย์) ประสูติแต่หม่อมกิม (สกุลเดิม แซ่จิว)<sup>264</sup> เมื่อพระชันษาได้เพียงขวบปี พระบิดาก็สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระอัยกา จึงรับไปเลี้ยงในพระบรมมหาราชวัง พร้อมพระราชทานพระนามใหม่ว่า “พรรณราย” และให้สมเด็จพระบรมราชา มาตามหัยกาเธอ กรมพระยาสุดาร์ตน์ราชประยูร รับไปเลี้ยงจนทรงพระเจริญตามลำดับ<sup>265</sup> ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ชุบเลี้ยงพระองค์เข้ารับราชการ ฝ้ายใน และมีประสูติการพระราชบุตรในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสองพระองค์ คือ

<sup>264</sup> จุลลดา ภักดีภูมินทร์, สถาปนาค่านำพระนาม, **สกุลไทย**, ฉบับที่ 2448, ปีที่ 47, ประจำวันอังคารที่ 18 กันยายน 2544.

<sup>265</sup> สมบัติ พลายน้อย, **พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดาแห่งราชสำนักสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ:ฐานบุ๊คส์, 2554), 303.

พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ากรรมนิภาแก้ว (พ.ศ. 2398-2425) ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ สถาปนาพระอิสริยยศสูงสุดที่ เจ้าฟ้ากรมขุนชัตติยภักยา<sup>266</sup> และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจิตรเจริญ (พ.ศ. 2406-2490) ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ สถาปนาพระอิสริยยศสูงสุดที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์<sup>267</sup> เป็นต้นราชสกุลจิตรพงศ์ ต่อมาพระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย ประชวรพระโรคบิด และสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2457 สิริพระชันษา 76 ปี<sup>268</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้ออกแบบโดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มีลักษณะเป็นพัดหน้านาง หุ้มผ้าขาวปักทองแรง เป็นดอกไม้รายห่างๆ องค์กรประกอบของพัดถูกจัดให้สมดุลด้วยการดาบไม้ดับเทียนแบบพัดงาสาน ทำให้พื้นที่ซึ่งปักลายดอกไม้และลายจุดมีลักษณะเรียบกลมกลืนกับพื้นผ้าที่ใช้ปักให้ความรู้สึกโปร่งเบา ชัดกับไม้ดับที่ต่อกับนมพัดยื่นตรงไปตลอด ปลายมีหัวเม็ดเป็นยอด อันอาจเป็นสัญลักษณ์ที่ทรงนำมาใช้กับพัดเล่มนี้ เพื่อสื่อถึงความเที่ยงแท้ในสรรพสัตว์ทั้งหลายในโลกที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงการดับสูญไปได้<sup>269</sup>



<sup>266</sup> "คำประกาศตั้งเจ้าฟ้ากรมขุน พระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนชัตติยภักยา และพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 4, ตอน 37 (30 ธันวาคม พ.ศ. 2430): 293.

<sup>267</sup> "พระบรมราชโองการ ประกาศ เลื่อนกรม ตั้งกรม ตั้งพระองค์เจ้า และตั้งเจ้าพระยา," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 30, ตอน ก (11 พฤศจิกายน 2456): 329.

<sup>268</sup> "ข่าวสิ้นพระชนม์," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 31, ตอน 0 ง (28 มิถุนายน 2457): 747.

<sup>269</sup> สุธา ลินะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักปักกรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 324.

#### 14. พัดสังเค็ดงานพระศพ หม่อมเจ้าหญิงปลื้มจิตร จิตรพงศ์ พ.ศ. 2463



ภาพที่ 78 พัดสังเค็ดงานพระศพ หม่อมเจ้าหญิงปลื้มจิตร จิตรพงศ์ พ.ศ. 2463  
ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, *ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ*. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 248-249.

ประวัติโดยสังเขป หม่อมเจ้าปลื้มจิตร จิตรพงศ์ หรือ ท่านหญิงเอื้อย เป็นพระธิดาใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ อันประสูติแต่หม่อมราชวงศ์ปลื้มจิตรพงศ์ (ศิริวงศ์) หม่อมเจ้าปลื้มจิตร จิตรพงศ์ สิ้นชีพิตักษัยเมื่อวันที่ 29 ธันวาคม พ.ศ. 2459 ด้วยทรงประสบอุบัติเหตุตกจากม้าทรง สิริชันษา 26 ปี<sup>270</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบ เรียกว่า “พัดรูปปูชนียสถาน” เพื่อการพระศพของหม่อมปลื้มจิตร จิตรพงศ์ ซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2459 แต่ในการพระศพนั้นจัดขึ้นในระยะ 4 ปีต่อมา (พ.ศ. 2463) จากการรวบรวมรูปแบบที่หาหลักฐานได้ พบว่า สุรา ลินะวัต มีการกล่าวถึงใน “การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์” ไว้ว่ามีอยู่ 3 แบบ คือ

แบบแรก คือ พัดภาพพุทธคยา ณ ประเทศอินเดีย เป็นภาพเขียนสีเน้นลักษณะความสมจริง องค์เจดีย์พุทธคยาอยู่ตรงกลางพัด รายรอบด้วยสถูปฐานสี่เหลี่ยมและต้นไม้ต่างๆ ตอนบนเป็นหมู่เมฆสีสันสดใส ตอนล่างของพัดเขียนช่อดอกไม้ขาว 3 ดอก กับใบไม้ปิดทับด้วยนมพัดโลหะชูปทองฉลุตรา น. ในดวงใจ ด้านหลังมีอักษรเขียนว่า “นริศ จำลองรูปพระพุทธรูคยามหาเจดีย์ขึ้นไว้ใน

<sup>270</sup> “ข่าวสิ้นชีพิตักษัย,” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 33, (7 มกราคม 2460): 2757.

พระพุทธศาสนาเมื่อล่วงมาได้ 2463 พรรษา อุทิศผลกุศลให้แก่ลูกหญิงปลื้มจิตร์ ผู้ล่วงลับไปสู่ปรโลกแล้ว”

*แบบที่สอง* คือ พัดภาพพระปฐมเจดีย์ ทางด้านหน้าเป็นพัดพิมพ์สีบนพื้นไหม และเห็นองค์พระปฐมเจดีย์ วิหารพระอัฐฐารศ บันไดทางขึ้นทางด้านหน้า และทิวพุ่มไม้ทั้ง 2 ข้างของพัด ตอนบนเป็นกลุ่มเมฆ นมพัดเป็นโลหะชุบทองเหมือนแบบแรก

*แบบที่สาม* คือ พัดภาพพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม พิมพ์สีบนผ้าไหม นมพัดเป็นโลหะชุบทองเช่นเดียวกับแบบแรก

นอกจากนี้ ในหนังสือ “ตาลปัตรพัตย์ศ ศิลปวัฒนธรรมวัดสุทัศน์” กล่าวถึงพัด 3 แบบเช่นกัน แต่ซ้ำกันอยู่หนึ่งเล่ม คือ พัดภาพพุทธคยา ณ ประเทศอินเดีย ส่วนอีก 2 เล่มนั้นต่างออกไป ดังจะอธิบายต่อตามลำดับดังนี้

*แบบที่สี่* คือ พัดภาพพระอุโบสถวัดราชาธิวาส ลักษณะพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าขาว ตรงกลางเขียนภาพอุโบสถวัดราชาธิวาส นมพัดเป็นทองเหลืองสกัดเป็นลายลงยาสีแดง เจาะโปร่งเป็นเครื่องหมาย “น”

*แบบที่ห้า* คือ พัดภาพซุ้มประตูพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ทำด้วยผ้าพื้นขาว นมพัดเป็นโลหะ “น” เช่นกัน

ลักษณะพัดทั้งหมดที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงออกแบบนี้ นายซี ริโกลี (C.Rigoli) เป็นผู้เขียนสีบนภาพ ซึ่งหากสังเกตตามบริเวณช่วงล่างของพัดภาพพุทธคยา จะมีการลงชื่อว่า “Rigoli” การเขียนภาพบนพัดนี้คงใช้วิธีการลงสีบนแบบพัดแต่ละแบบ จากนั้นส่งไปแยกสีในต่างประเทศ เช่น ญี่ปุ่น แล้วพิมพ์พัดนี้ด้วยพิมพ์หิน ซึ่งการพิมพ์ลายด้วยพิมพ์หินเริ่มเป็นที่นิยมช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเมื่อความนิยมมีมากขึ้นจึงได้มีช่างญี่ปุ่นเข้ามาตั้งแท่นพิมพ์ รับพิมพ์รูปสีด้วยพิมพ์หินและรับพิมพ์พัดด้วยเช่นกัน<sup>271</sup> พัดปูชนียสถานจึงเป็นพัตรองชุดหนึ่งที่เป็น การเปลี่ยนแนวการเขียน การออกแบบในแนวเดิมของพระองค์ไป มิใช่เพียงเฉพาะสีลาการออกแบบเท่านั้น ในทางเทคนิคการผลิตก็นับเป็นจุดหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด หลังจากนั้นได้มีพัตรองอีกหลายเล่มที่ที่ใช้วิธีการพิมพ์ลายบนผ้าคล้ายกับพัดภาพปูชนียสถานแทนการปัก อาทิ พัดชุมพลสมโภช สำหรับงานพระเมรุกรมหลวงสรรพสิทธิ

<sup>271</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, *ตาลปัตร*, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 42.

ประสงค์ พัดสงขลา สำหรับงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลลิตยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ เป็นต้น<sup>272</sup>

สุธา ลีนะวัต ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของพัดภาพพุทธคยา และพัดภาพพระปฐมเจดีย์ว่า ทั้ง 2 เล่มต่างมีองค์ประกอบของภาพคล้ายคลึงกัน เพราะต่างเป็นพัดที่ใช้เนื้อหาของพัดเป็นภาพปูชนียสถานที่สำคัญๆ เป็นนำสายตาอยู่ตรงกลางภาพ ภาพวิหารมหาโพธิ์ที่พุทธคยา มีรูปทรงเป็นรูปแท่งสี่เหลี่ยมสอบเข้าด้านบนและเจดีย์ทิศเป็นรูปแท่งสี่เหลี่ยมสอบเข้าด้านบน ส่วนภาพองค์พระปฐมเจดีย์และเจดีย์พุทธคยา มีรูปทรงเป็นรูปสามเหลี่ยมมุมกว้างและฐานยาว ภาพปูชนียสถานที่ 2 ได้รับการจัดวางตามหลักทัศนียวิสัยที่มีแนวเส้นระดับสายตาวาดเป็นแนวดันไม้และพุ่มไม้ องค์พระปฐมเจดีย์และหลังคาและหลังคาวิหารมหาโพธิ์ที่พุทธคยา วาดขึ้นตามธรรมชาติโดยใช้หลักทัศนียวิสัยแบบมีจุดรวมสายตา 2 จุด แต่ตำแหน่งจุดรวมสายตานี้คงเลยออกมาขอบพัด นอกจากนี้ยังทรงใช้การลงแสงเงาตามทิศทางของแสงที่สาดมาจากด้านขวาของพัด และทรงจัดวางองค์ประกอบของภาพตามที่มนุษย์สามารถมองเห็นธรรมชาติได้ กล่าวคือ แลเห็นท้องฟ้ามากกว่าพื้นดิน ลักษณะเช่นนี้เป็นภาพวาดที่ได้รับอิทธิพลของภาพวาดแบบตะวันตก ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าทรงนำเอาแนวคิดแบบตะวันตกมาใช้ในการออกแบบหรือวาดภาพบนพัดของพระองค์ด้วย ดังที่ทรงกล่าวไว้ในแนวคิดพัดบัวเดือนไว้ว่า

“...แบบพัดลายบัวเดือน ซึ่งได้เขียนขึ้นเมื่อขณะ  
ความคิดเกิดขึ้นกลางวันนี้ ดีไซน์นี้ไปอันคิด  
ให้เป็นเจือแนชรัล ไม่ใช่แนชรัลแท้”<sup>273</sup>

จะให้เห็นว่าแนวคิดพระดำริความเป็น “แนชรัล” หรือเหมือน “ธรรมชาติ” นี้ เป็นแนวคิดที่ช่างสยามต่างได้รับมาจากวัฒนธรรมตะวันตกที่แพร่กระแสนิทธิพลเข้ามากับอิทธิพลทางการเมืองระหว่างประเทศ อันเป็นเหตุให้เกิดพัฒนาการทางงานช่างขึ้นในวัฒนธรรมสยามในรัชสมัยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างเห็นได้ชัด<sup>274</sup>

<sup>272</sup> สุธา ลีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักผ้ารอง (ตาลปัตร) ในผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 33.

<sup>273</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 99.

<sup>274</sup> สุธา ลีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักผ้ารอง (ตาลปัตร) ในผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 334.



15. พัดสังเค็ดงานพระศพ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พ.ศ. 2465



ภาพที่ 79 พัดสังเค็ดงานพระศพ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พ.ศ. 2465  
ที่มา : บุญเดือน ศรีวรรณ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 185.

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรส (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส) เป็นพระโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับเจ้าจอมมารดาแพ พระนามเดิมคือ พระองค์เจ้าชายมยุขานาคมานพ ประสูติเมื่อวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2403 พระองค์ทรงผนวชในพุทธศาสนา และทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ในเพศบรรพชิต จนกระทั่งวาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพ<sup>275</sup> ทรงสิ้นพระชนม์ด้วยโรคฉี่หนูเมื่อวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2464<sup>276</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเขียนเลียนจากลายพัดมหาสมณุตมาภิเชกเมื่อปีจอ พ.ศ. 2453 ซึ่งเป็นพัดพระราชทานแก่

<sup>275</sup> อารังศักดิ์ อายุวัฒน์นะ, ราชสกุลจักรีวงศ์และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (ภาคต้น). (นครหลวงฯ : บรรณกิจ, 2544), 247-248.

<sup>276</sup> "ข่าวสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 38, ตอน ง (7 สิงหาคม 2464): 1239.

พระสงฆ์เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสฯ ทรงรับมหาสมณุตมาภิเษกเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 10 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์<sup>277</sup> ในส่วนของพัดสังเค็ดเล่มนี้ ได้ดัดแปลงจากเดิมเพียงเล็กน้อยเพื่อใช้กับงานพระศพสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ณ พระเมรุท้องสนามหลวงเมื่อ พ.ศ. 2465 ภายหลังจากการสิ้นพระชนม์ 1 ปี ตัวพัดเป็นพัดแพรขาว ตรงกลางปักไหมดำและทองรูปเพชร ซึ่งหมายถึง “วชิร” อยู่ภายใต้ฉัตร 5 ชั้น รอบขอบพัดมีข้อความว่า “การพระศพสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส” ตรงส่วนขอบพัด ทำลายครีบลึงหันทันกับเส้นขอบ ส่วนนมพัดมี พ.ศ.ระบु “2465”<sup>278</sup>

#### 16. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ พ.ศ. 2466



ภาพที่ 80 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ พ.ศ. 2466  
ที่มา : บุญเดือน ศรีวรพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 271.

<sup>277</sup> อารังศักดิ์ อายุวัฒน์นะ, ราชสกุลจักรีวงศ์และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (ภาคต้น). (นครหลวงฯ : บรรณกิจ, 2544), 247.

<sup>278</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 55.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ พระนามเดิม พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าชุมพลสมโภช เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาพิ้ง ประสูติเมื่อวันที่ 29 ธันวาคม พ.ศ. 2400 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ ในรัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ. 2428 ได้เลื่อนเป็นกรมขุนฯ เมื่อปี พ.ศ. 2443 เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์ เป็นข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลอีสาน เป็นเสนาบดีกระทรวงวัง ถึงรัชกาลที่ 6 และได้เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ เมื่อปี พ.ศ. 2455 เป็นสมุหมนตรีเสนาบดีที่ปรึกษา กระทั่งสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2465 พระชันษาได้ 66 ปี เป็นต้นสกุล ชุมพล<sup>279</sup>

รูปแบบพัตสังเค็ด พัดเล่มนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงออกแบบเนื่องในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เมื่อปี พ.ศ. 2466 (ภายหลังจากสิ้นพระชนม์แล้ว 1 ปี) พัดเล่มนี้เป็นพัตที่ใช้เทคนิคการพิมพ์สีที่มีการเน้นแสงเงาเป็นสีต่างๆ ได้แก่ สีดำ น้ำตาล ม่วงอ่อน ลวดลายบนพัตเป็นการออกแบบตามลักษณะศิลปะตะวันตก โดยทำเป็นรูปใบพัดเครื่องบิน ใบพัดเรือ และกงล้ออยู่ตรงกลาง นมพัตทำด้วยโลหะเป็นรูปกุ่มเหนือขึ้นมาเป็นเทียนไข 3 เล่ม รอบๆ พัดเป็นลายปลา, ผัก, กุ้ง, ผลไม้ ตอนบนมีลายแถบผ้าพร้อมข้อความว่า “สรรพสิทธิอนุสรณ” เหนือขึ้นไปเป็นเลขโรมัน “IV” หมายถึง เลข 4 ซึ่งคงคล้ายกับการบอกนัยว่าทรงเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พัดเล่มนี้เป็นการจัดวางองค์ประกอบอย่างง่าย ๆ จุดสำคัญของลายบนพัตเล่มนี้อยู่ที่การใช้แสงเงา ลวดลายไปไม้และแถบผ้าพระนามเจ้าของในลักษณะลวดลายตะวันตก ลักษณะเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงสนพระทัยและมีความเข้าใจในหลักการวาดภาพของจิตรกรรมตะวันตกอยู่ไม่น้อย<sup>280</sup>

#### 17. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ พ.ศ. 2466<sup>281</sup>

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ พระนามเดิม พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภาภิเษยรติวงศ์ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาโหมด ประสูติเมื่อวันที่ 19 ธันวาคม พ.ศ. 2423 ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาทหารเรือในประเทศอังกฤษ ในรัชการที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นชุมพรเขตอุดมศักดิ์ เมื่อปี

<sup>279</sup> บุญรับ พิณจันคดี, ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันทนาวิชัย, 2525), 45.

<sup>280</sup> สุธา ลินะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 343.

<sup>281</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัตสังเค็ดในปัจจุบัน

พ.ศ. 2447 ได้เป็นนายพลเรือตรีราชองครักษ์ ตำแหน่งรองผู้บัญชาการกรมทหารเรือ ถึงรัชกาลที่ 6 ได้รับเลื่อนเป็นนายพลเรือโทและเป็นนายพลเรือเอกราชองครักษ์ ตำแหน่งเสนาธิการทหารเรือ เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ เมื่อปี พ.ศ. 2463 เป็นเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ เมื่อ พ.ศ.2465 พระองค์ทรง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 ตรงกับวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2466 พระชันษา 44ปี ทรงเป็นต้น ราชสกุล อาภากร<sup>282</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พื้นดำ รูปสมอใต้รัศมี และลายกระหนกนาคร<sup>283</sup>

#### 18. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอติศรอุดมเดช พ.ศ. 2468



ภาพที่ 81 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอติศรอุดมเดช พ.ศ. 2468

ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิษ, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปนาครศาสตร์. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 259.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอติศรอุดมเดช เดิมพระนามว่า พระองค์ เจ้าชายสุขสวัสดิ์ ประสูติเมื่อ 14 มีนาคม พ.ศ. 2398 ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอติศรอุดมเดช เมื่อ พ.ศ. 2419 และเป็นนายพลตรีราชองครักษ์ ตำแหน่งปลัดทัพบก ถึงรัชกาลที่ 6 ได้เลื่อนเป็นกรมหลวงเมื่อ ปี พ.ศ. 2456 เป็นนายพลโท ราชองครักษ์ ผู้บัญชาการกองพล แล้วเลื่อนเป็นจเรพาหนะทหารบก<sup>284</sup> ในตอน

<sup>282</sup> บุญรับ พิณีจขนาดดี, ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันทน์วาณิชย์, 2525), 64.

<sup>283</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 50.

<sup>284</sup> บุญรับ พิณีจขนาดดี, ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันทน์วาณิชย์, 2525), 42.

ปลายพระชนม์ชีพ พลโท พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช มีพระอาการประชวรพระปีปผาสะ  
สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2468<sup>285</sup>

รูปแบบพัตสังเค็ด ลักษณะพัตหน้านางทำด้วยกำมะหยี่สีดำ มีลวดลาย 2 ด้าน ด้านหนึ่งตรง  
กลางปักตราอาร์มเครื่องหมายประจำพระองค์ มีรูปจักรี พระมหาพิชัยมงกุฏ พร้อมผ้าคลุมดาบและแพะ  
ภายใต้จุลมงกุฏ ด้านล่างเป็นริบบิ้นและช่อรวงข้าว ปักข้อความอักษรขอม อีกด้านของพัตปักข้อความ  
“งานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช พระเมรุท้องสนามหลวง” นมพัตเป็นทองเหลืองรูป  
กลีบบัว ด้ามไม้ สันทองเหลือง

#### 19. พัทสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ พ.ศ. 2468



ภาพที่ 82 พัทสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ พ.ศ. 2468  
ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปนาฏศาสตร์ (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 260.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ เป็นพระราชโอรส  
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมาดาแพ พระองค์มีพระนามเดิม พระองค์  
เจ้าเกษมสันตโสภาคย์ ประสูติเมื่อวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2399 ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรม  
หมื่นพรหมวรานุรักษ์ เมื่อพ.ศ. 2426 เป็นอธิการบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ ถึงรัชกาลที่ 6 ได้เลื่อน

<sup>285</sup> "ข่าวสิ้นพระชนม์", ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 42, ตอน 0ง (26 เมษายน 2468): 1324.



เป็นกรมหลวงฯ และใน พ.ศ. 2456 ทรงเป็นกรรมการศาลฎีกา ต่อมาสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 ทรง  
กับวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2467 พระชันษา 69 ปี ทรงเป็นต้นสกุล “เกษมสันต์”<sup>286</sup>

รูปแบบพัตสังเค็ด ลักษณะเป็นพัตหน้านางทำด้วยผ้าแพรสีขาว ตรงกลางพิมพ์รูปพระ  
พรหมศรีองค์ พระหัตถ์ทั้งสองถือ กลส(หม้อน้ำ) ลูกประคำ คัมภีร์ และคธา ไต่ลงมาเป็นตัวอักษร  
ข้อความ “งานพระเมรุท้องสนามหลวง พ.ศ. 2468” ขอบพัตมีอักษรข้อความจากอิทธิบาท 4 คือ  
เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา บริเวณนมพัตเป็นรูปหงส์บิน ดำเป็นไม้

## 20. พัตสังเค็ดงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2468



ภาพที่ 83 พัตสังเค็ดงานพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2468

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.

(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 192.

<sup>286</sup> บุญรับ พินิจชนิดี, ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันทราพาณิชย์, 2525), 43.

ประวัติโดยสังเขป พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิม สมเด็จเจ้าฟ้าชายมหาวชิราวุธ เอกอรรคมหาบุรุษย์บรมนราธิราช จุฬาลงกรณนาถ ราชวโรรส มหาสมมติขัตติยพิสุทธิ บรมมกุฏสุริยสันตติวงศ์ อติศัยพงศ์วโรภโตสุชาติ คุณสังกาศวิมลรัตน ทฤษฎนวมสวัสดิ์ขัตติยราชกุมาร ดังพระนามทรงเป็นพระราชโอรสลำดับที่ 2 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระราชสมภพเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2423 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนเทพทวารวดี เมื่อปี พ.ศ. 2431 และได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ ระหว่างนั้นทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2437 ในด้านการศึกษา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาสาขาวิชาหลายแขนง ณ ประเทศอังกฤษ สำหรับทางทหารทรงสำเร็จการศึกษาจาก Royal Military Academy Sandhurst แล้วเข้ารับราชการในกรมทหารราบเบาเดอรัม (The Durham Light Infantry) ทางด้านพลเรือนทรงศึกษาวิชาประวัติศาสตร์และกฎหมาย ที่ Christ Church College, University of Oxford ระหว่างปี พ.ศ. 2442 - พ.ศ. 2444<sup>287</sup> และเสด็จกลับมารับราชการได้เป็นนายพลเอก ราชองครักษ์ ตำแหน่งจเรทัพบก และทรงบัญชาการกรมทหารมหาดเล็ก เมื่อสมเด็จพะจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสวรรคตลงเมื่อ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2453 พระองค์ทรงเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติต่อมา ได้รับบรมราชาภิเษก เฉลิมพระปรมาภิไธยว่า

"พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล จักรพรรดิราชสังกาศ อภิโตสุชาติสังสุทธเคราะห์ณี จักรบรมนาถ จุฬาลงกรณราชวรานุกร บรมมกุฎนเรนทรสูรสันตติวงศ์วิสิฐ สุธาธิตบุรพาธิการ อุดุลยภุชญาภินิหารอติเรกบุญฤทธิ ธิญลักษณ์วิจิตรโสภาคยสรรพางค์ มหาชโนตมางคประณตบาทบงกชยุคล ประสิทธิสรรพศุภผลอุดมบรมสุขุมาลัย ทิพยเทพาวตารไพศาลเกียรติคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทพเวศรานุรักษ์ บูริมศักดิ์สมญาเทพวารวดี ศรีมหาบุรุษสุดสมบัติ เสนางคนิกรรัตนอัศวโกศล ประพนธปริชามัทวสมาจาร บริบูรณ์คุณสารสยามาทินครวรุตเมกราชดิลก มหาปรีวารนายกอนันต์ มหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศษศิรินธ บรมชนกาดิศรสมมต ประสิทธิวรยศมโหดมบรมราชสมบัติ นพปฎลเสวตฉัตรราชฉัตร ศิริรัตนโพลักษณ์มหาบรมราชาภิเศกภิลิต สรรพทศทิวาชาติไชย สกลมไหศวรียมมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทรมหารามาราชวโรดม บรมนารถชาติอาชาวศรัย พุทธาภิไธยรัตนสรณารักษ์ อุดุลยศักดิ์อรรคนเรศรามาริบัติ เมตตากรุณาสีตลหฤไทย อโนปไมยบุญการ สกล

<sup>287</sup> พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระศรีนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้ากรุงสยาม (บางตอน) และพระราชนิพนธ์อันเป็นสุดที่รัก เรื่อง พระนล คำหลวง, 39

ไพศาลมหารัชฎาธิบดินทร์ ประเมณฑรรณมิกมหาราชราชธิราช บรมนารถบพิตร พระมงกุฎ  
เกล้าเจ้าอยู่หัว”<sup>288</sup>

เสด็จดำรงราชสมบัติอยู่ 16 พรรษา และเสด็จสวรรคตเมื่อวันพฤหัสบดี ที่ 26  
พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 พระชนมพรรษา 46 พรรษา<sup>289</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าแพรสีน้ำเงิน รูปแบบเน้นที่นมพัด  
เป็นกะไหล่เงินรูปวัชระ ปักเป็นรูปสายฟ้าสีน้ำเงินเข้ม และรัศมีสีขาวของวัชระ มีริ้วสีแดง ล้อมรอบ  
อักษรข้อความ “ผาปนานุสรสยามธิราช พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธพระ  
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว” คอพัดเป็นทองเหลือง ดำไม้ โดยพัดเล่มนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า  
กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบ และหม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤชกรเขียนลงเส้น<sup>290</sup>  
การออกแบบพัดเล่มนี้กล่าวถึงในการวิเคราะห์ตาลปัตรของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรม  
พระยานริศรานุวัดติวงศ์ โดย สุธา ลีนะวัต ว่าเป็นการจัดวางองค์ประกอบที่ใช้จุดนำสายตาอยู่บริเวณ  
นมพัด อันทำเป็นรูปวัชระโค้งสัมพันธ์กันกับรูปทรงของพัดเล่มนี้ ลดลายพัดจำเป็นเพียงลายสายฟ้า  
และรัศมีเพิ่มประกอบวัชระ แต่ลายทั้งสองต่างแสดงทิศทางที่กระจายอยู่ด้านบน ลักษณะเช่นนี้ทำให้  
เกิดพลังเคลื่อนไหวถึงองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว<sup>291</sup>



<sup>288</sup> "การพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เถลิงพระราชมณเฑียร," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 27, ตอนพิเศษ 0ง  
(16 พฤศจิกายน 2453): 41-42.

<sup>289</sup> "ข่าวพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคต,"  
ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 42, ตอน 0ง (6 ธันวาคม 2468): 2703.

<sup>290</sup> อนุรักษ์ทร จันทวิช, ตาลปัตรพัดยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 260.

<sup>291</sup> สุธา ลีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัดรอง (ตาลปัตร) ในผี  
พระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหา  
บัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 347.

21. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม พ.ศ. 2469



ภาพที่ 84 พัดสังเค็ดงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม พ.ศ. 2469  
ที่มา : ญาณัฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบัณฑิตวิทยาลัย. (กรุงเทพฯ: จีเวอร์บุ๊กส์, 2538), 261.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม มีพระนามเดิมว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสังวาลย์ พระสนมโท จิตานายศัลยวิชัย หุ้มแพร (ทองคำ ณ ราชสีมา)<sup>292</sup> ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เมื่อปี พ.ศ. 2424 เป็นนายพลตรี บังคับการกรมทหารพระราชวัง ทรงได้เป็นแม่ทัพใหญ่ฝ่ายใต้ปราบฮ่อในมณฑลลาวพวน และเป็นข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลอุดร เป็นเสนาบดีกระทรวงวัง กระทรวงกลาโหม และในปี พ.ศ. 2442 ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ทรงดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการทหารเรือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 เมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2467 พระชันษา 69 ปี เป็นต้นสกุล “ทองใหญ่”<sup>293</sup>

<sup>292</sup> กรมศิลปากร, จดหมายเหตุนครราชสีมา 11 กันยายน พ.ศ. 2497 พิมพ์สนองคุณ เจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น ณ ราชสีมา) และ เจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอินท์ ณ ราชสีมา), (พระนคร: กรมศิลปากร, 2497) 78.

<sup>293</sup> บุญรับ พินิจชนคดี, ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันทวนิชย์, 2525), 42.

รูปแบบพัดสังเค็ด รูปแบบพัดหน้านาง ทำด้วยผ้ากำมะหยี่สีดำ ตรงกลางพิมพ์ตราอาร์ม ภายใต้จุลมงกุฎ ภายในมีรูปมงกุฎและจักรีปักษะปีกไขว้ ขนาบข้างด้วย พญานาค กระต่าย และเครื่องเถา บริเวณขอบพัดเป็นคาถา อภิณหปัจจเวกขณะ ว่า “ยัมมัม กริสสามิ กัลป์ยาณฺว ปาปกํ ตัสส ทายาทอ กริสสามิ” ซึ่งแปลความได้ว่า เราทำกรรมใดไว้ เป็นกรรมดีหรือชั่ว เราจะเป็นทายาท (คือผู้รับผล) ของกรรมนั้น ถัดลงมาบริเวณนมพัดเป็นรูปกลีบบัวเขียนตัวเลข พ.ศ. ๒๔๖๙ ส่วนด้ามเป็นไม้

## 22. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระราชปิตุจฉาเจ้าสุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี พ.ศ. 2471



ภาพที่ 85 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระราชปิตุจฉาเจ้าสุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี พ.ศ. 2471  
ที่มา : ณีภูษภัทร จันทวิษ, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 262

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระราชปิตุจฉาเจ้าสุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี เดิมพระนาม "สุขุมมาลมารศรี" เป็นพระธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติวันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2404 ประสูติแต่เจ้าคุณจอมมารดาสำลี ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นพระนางเจ้า



พระราชเทวี ในรัชกาลที่ 7 ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระราชปิตุจฉาเจ้าสุทิมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี เมื่อ พ.ศ. 2468 เสด็จสิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2470<sup>294</sup>

รูปแบบพัตสังเค็ด ลักษณะเป็นพัตหน้านาง ทำด้วยพลาสติกพิเศษเรียกว่า “นาโกร๊ก” สีทอง ขอบเหลี่ยมโลหะชุบทอง นมพัตเป็นโลหะชุบทอง ทำเป็นรูปมงกุฏนารีเขียนข้อความบอกงาน “เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุทิมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี พ.ศ. 2472” ตามไม้ สันทองเหลือง โดยพัตเล่มนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเขียนถวาย ซึ่งปรากฏตรา “น. ในดวงใจ” อยู่ด้วย พัทเล่มนี้นับว่าเป็นการออกแบบที่แปลกตาที่สุดของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เพราะทรงเป็นผู้ริเริ่มนำวัสดุ นาโกร๊ก ซึ่งเป็นแผ่นคล้ายพลาสติกแตมีน้ำหนักมากกว่ามาใช้ และสื่อความหมายโดยใช้ความขรุขระบนพื้นผิววัสดุ ซึ่งคล้ายกับการใช้พื้นผิววัสดุในลักษณะเทคนิคสื่อผสม (MIX MEDIA) เพื่อแสดงออกถึงความคิด ความรู้สึกของผู้ออกแบบ<sup>295</sup>

### 23. พัทสังเค็ดงานพระศพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร

กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ พ.ศ. 2475<sup>296</sup>

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา เมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2426 พระองค์ทรงสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ในสาขาวิชารัฐศาสตร์ การปกครอง และสาขาวิชาประวัติศาสตร์ ทรงเคยดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และอธิบดีกรมตำรวจ ในรัชกาลที่ 7 พระองค์สิ้นพระชนม์วันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2475 ทรงเป็นต้นราชสกุลยุคล<sup>297</sup>

<sup>294</sup> สมบัติ พลายน้อย. พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดาแห่งราชสำนักสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ:ฐานบุ๊คส์, 2554), 140.

<sup>295</sup> สุธา ลินะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 306.

<sup>296</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัตสังเค็ดในปัจจุบัน

<sup>297</sup> กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2554), 84.

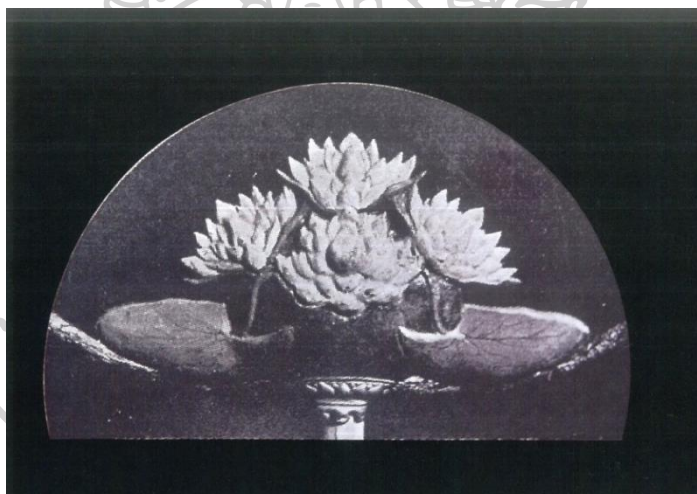
รูปแบบพัดสังเค็ด เขียนเป็นทองฟ้าสีเทาสลับขาว มีภาพอัศวินเทพบุตร<sup>298</sup>

#### 24. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุฑาธารัตนราชกุมารี พ.ศ. 2475<sup>299</sup>

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุฑาธารัตนราชกุมารี เป็นพระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารตามรกฎ ประสูติเมื่อวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2415 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุฑาธารัตนราชกุมารี ประชวรพระโรคพระอันตะ และพระ วัณกะ สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2473 สิริพระชันษา 57 ปี<sup>300</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพื้นหนัง ขอบโลหะ ตรงกลางเป็นรูปปิ่น ทำด้วยโลหะลง ยา<sup>301</sup>

#### 25. พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน พ.ศ. 2487



ภาพที่ 86 พัดสังเค็ดงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน พ.ศ. 2487

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝิพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.

(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 207.

<sup>298</sup> บุญเดือน ศรีวรพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝิพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติ วงศ์. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546), 118.

<sup>299</sup> ไม่ปรากฏหลักฐานพัดสังเค็ดในปัจจุบัน

<sup>300</sup> "ข่าวสิ้นพระชนม์ พระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าจุฑาธารัตนราชกุมารี," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 47, ตอน ง (8 มิถุนายน 2473): 848.

<sup>301</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 57.หม่อมเจ้าหญิง ดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน เป็นพระราชธิดาใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาห่วง ประสูติวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2406 และสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 8 เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2482 สิริพระชันษา 75 ปี<sup>302</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้ออกแบบโดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเขียนร่วมกับพัดเชื้อ วัฒนวงศ์ โดยทรงเขียนขึ้นประทานหม่อมเจ้าถาวร มงคลวงศ์ ไชยันต์ สำหรับงานพระศพ พระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน พ.ศ. 2487<sup>303</sup> ลักษณะของพัดเป็นการเน้นจุดนำสายตาอยู่ที่บริเวณนมพัด ซึ่งออกแบบเป็นรูปดอกบัวผันกำลังบาน สอดคล้องกับพระนามของพระองค์

## 26. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงวาปีบุษบากร พ.ศ. 2525



ภาพที่ 87 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงวาปีบุษบากร พ.ศ. 2525  
ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 289.

<sup>302</sup> กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์. (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2554), 55.

<sup>303</sup> สุธา สีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 351.

ประวัติโดยสังเขป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงวาปีบุษบากร ทรงเป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาพร้อม ประสูติเมื่อ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2434 สิ้นพระชนม์เมื่อ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2525 ทรงมีพระเชษฐาและพระเชษฐภคินีร่วมพระมารดา คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงประภาพรรณพิไลย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงประไพพรรณพิลาส และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสมัยวุฒิวิโรดม

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง พื้นพัดทำด้วยผ้าไหมสีแดง ตรงกลางปักรูปดอกบัวสีขาว บนพื้นน้ำสีขาวสลักสีน้ำเงิน เหนือขึ้นไปเป็นรูปจุลมงกุฎหรือพระเกี้ยว อันหมายความว่า ทรงเป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว<sup>304</sup>

### 3.2.2 พัดสังเค็ดสำหรับผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการบริพารที่มีเชื้อพระวงศ์)

#### 1. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) พ.ศ. 2427



ภาพที่ 88 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) พ.ศ.2427

ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัดยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538),

220.

<sup>304</sup> อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัดยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 290.

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ มีนามเดิมว่า ช่าง เป็นบุตรชายคนโตของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) กับท่านผู้หญิงจันทร์ เกิดเมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2351 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเมืองการปกครองของสยาม โดยเริ่มเข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับเป็นผู้ที่ดำรงตำแหน่ง "สมเด็จพระเจ้าพระยา" เป็นคนสุดท้าย นอกจากนี้ ท่านยังได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2416 ถึงแก่พิราลัยด้วยโรคลม ในวันที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2425 สิริอายุ 74 ปี<sup>305</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดรูปใบโพธิ์ซึ่งพัฒนามาจากพัดขนนกโครงไม้ไผ่<sup>306</sup> กรูด้วยผ้าแพรสีเหลือง ปักลายช่อดอกบัว นมพัดด้านหน้าเป็นบุคคล ซึ่งน่าจะเป็นสัญลักษณ์แทนรูปพระอาทิตย์ ล้อมรอบด้วยเส้นรัศมีและดอกไม้บนพื้นสีแดง ด้านบนมีข้อความสีดำ “การเมรุสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ศักราช ๑๒๔๖” ด้านหลังเป็นตราราชสีห์ ปักด้วยไหมสีเหลืองบนพื้นสีเขียว ดำเป็นไม้ สันเป็นงากลิ้ง



<sup>305</sup> พระธรรมรัตนดิลก (อาคม อุตตโร), สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์, เข้าถึงเมื่อ 5 มีนาคม พ.ศ.2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.watbuppha.org>

<sup>306</sup> ณีฎฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัดยศ ศิลปบนศาสนวัตถ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 220.



## 2. พัดสังเค็ดงานพระเมรุ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) พ.ศ. 2432



ภาพที่ 89 พัดสังเค็ดงานพระเมรุ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) พ.ศ. 2432

ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิษ, **तालपत्रपद्यत्त किलपनकासनवत्तु.** (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 224.

ประวัติโดยสังเขป เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ นามเดิม วร บุนนาค เป็นบุตรของสมเด็จพระเจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) กับท่านผู้หญิงกลั่น เกิดเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2371<sup>307</sup> เริ่มรับราชการตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าหมื่นไวยวรนาถ หัวหมื่นมหาดเล็ก และเป็นอุปทูตติดตามพระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค) ราชทูต ออกไปเจริญทางพระราชไมตรีที่กรุงปารีส ในปี พ.ศ. 2403 ต่อมา ท่านได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ จางวางมหาดเล็ก และเป็นราชทูต ไปฝรั่งเศสอีกครั้งใน พ.ศ. 2409 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ที่สมุหพระ

<sup>307</sup> ราชกิจจานุเบกษา เล่ม5, ตอนที่ 33 (23 ธันวาคม 2431): 288.

กลาโหม ศักดินา 10,000 เมื่อ พ.ศ. 2412 ท่านดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหม เป็นเวลา 19 ปี จนถึงแก่อสัญกรรมเมื่อ 30 ตุลาคม พ.ศ. 2431<sup>308</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ตรึงด้วยผ้าสีเหลืองตรงกลางปักรูปคชสีห์บนแท่น ด้านบนเป็นสัญลักษณ์รูปพระอาทิตย์ ล้อมรอบด้วยรัศมี ด้านล่างของคชสีห์เป็นแถบริบบิ้นปักอักษรข้อความว่า “งานเมรุมนชบ ปี ๑๒๕๑” ต่อด้วยชื่อผู้เสียชีวิต นมพัดเป็นโลหะรูปกลีบตัว ดำมทำจากไม้

### 3. พัดสังเค็ดในงานพระศพเจ้าคุณจอมมารดาสำลี พ.ศ. 2444



ภาพที่ 90 พัดสังเค็ดงานพระศพ เจ้าคุณจอมมารดาสำลี พ.ศ. 2444

ที่มา : ณีภูษภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัดยศ ศิลปนาฏศาสตร์ (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 228.

<sup>308</sup> เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค), เข้าถึงเมื่อ 12 มิถุนายน พ.ศ.2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.bunnag.in.th/>

ประวัติโดยสังเขป เจ้าคุณจอมมารดาสำลี เป็นธิดาของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัต บุนนาค) และขรัวยายคล้าย เกิดเมื่อ พ.ศ. 2378 ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้รับราชการฝ่ายในเป็นบาทบริจาริกาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาเจ้าจอมมารดาสำลีเป็น เจ้าคุณจอมมารดาสำลี เมื่อวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2443 ซึ่งพระนางเจ้าสุกุมมาลมารศรีได้มีพระหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ในเรื่องนี้ ความตอนหนึ่งว่า

“ ด้วยแม่มีความยินดีที่จะบอกลูกว่า ในการถือน้ำเมื่อวานนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คุณยายเป็นเจ้าคุณโดยยกเหตุว่า เป็นผู้มืบรรดาศักดิ์และเป็นพระญาติวงศ์ กับทั้งเป็นเจ้าจอมทูนหม่อมปู่ เป็นมารดาของแม่ ให้เรียกกันโดยสามัญว่า เจ้าคุณตำหนักเดิม (เพราะเหตุว่าอยู่ตำหนักเดิมของทูนหม่อมปู่) ในบายชีเบียดหวัดเรียกเจ้าคุณจอมมารดา แม่รู้สึกดีมากในข้อที่ทรงยกว่าเป็นพระญาติวงศ์ เพราะคนใหม่ ๆ โดยมากไม่มีใครรู้สึกว่าจะตระกูลข้างแม่เราเป็นพระญาติสนิทแก่พระเจ้าอยู่หัว ทั้ง ๔ รัชกาลอย่างไร...”<sup>309</sup>

เจ้าคุณจอมมารดาสำลีถึงแก่พิราลัยในรัชกาลที่ 5 เมื่อวันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2443

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าตาดสีดำ ตรงกลางปักรูปปราสาท 9 ห้อง ด้านล่างและสองข้างปราสาทปักลายกนกเปลว มีอักษรข้อความว่า “การศพเจ้าคุณจอมมารดาสำลี เมรุท้องสนามหลวง ร.ศ.120” ส่วนของด้ามใช้วัสดุไม้

<sup>309</sup> จีรวัดน์ อุตตมะกุล, นายแพทย์. พระภรรยาเจ้า และสมเด็จพระเจ้าฟ้าในรัชกาลที่ 5. พิมพ์ครั้งที่ 5.

#### 4. พัดสังเค็ดในงานพระศพสมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา พ.ศ. 2450



ภาพที่ 91 พัดสังเค็ดสมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา พ.ศ. 2450

ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊คส์, 2538), 233.

ประวัติโดยสังเขป สมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา เดิมคือ เจ้าจอมมารดาเปี่ยม ประสูติเมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2381 เป็นธิดาหลวงอาสาสำแดง (แดง) และท้าวสุจริตธำรง (นาค) ต้นราชินิกุลสุจริตกุล พระองค์สืบเชื้อสายเงินมาแต่ฝ่ายบิดาและมารดา<sup>310</sup> ในบันทึกของแอนนา ลีโอโนเวนส์ระบุว่าเจ้าจอมมารดาเปี่ยมนั้นมีเชื้อสายเงินจากบิดา และไม่มีชาติกำเนิดสูงส่งอย่างใด<sup>311</sup> แรกเริ่มจากการที่พระองค์ทรงได้รับการแต่งตั้งเป็นบาทบริจาริกาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และต่อมาได้รับการแต่งตั้งเป็นพระสนมเอกในรัชกาล และเนื่องจากเจ้าจอมมารดาเปี่ยมไม่ได้เป็นเชื้อสายเจ้า พระราชบุตรจึงมีฐานันดรศักดิ์เป็นพระองค์เจ้า แต่จากการที่เจ้าจอมมารดาเปี่ยมเป็นที่สนิทสวาทของพระสวามี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดพระราชบุตรที่ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเปี่ยมเป็นพิเศษ ดังจะพบการตั้งพระนาม

<sup>310</sup> อารังศักดิ์ อายุวัฒนะ, ราชสกุลจักรีวงศ์และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (ภาคจบ). (นครหลวงฯ : รุ่งวัฒนา, 2515), 305.

<sup>311</sup> ลีโอโนเวนส์, แอนนา แฮร์เรียต (เชียน), สุภัตรา ภูมิประภาสและสุภิดา แก้วสุขสมบัติ (แปล). อ่านสยามตามแอนนา. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2562), 304.

อันแสดงถึงความศิวิไลซ์ ลูกหลวงและบาทบริจาริกาเหล่านี้สวมฉลองพระองค์อย่างยุโรปและเล่าเรียนภาษาอังกฤษจากพระอาจารย์ต่างชาติในวังหลวง<sup>312</sup>

หลังการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็น เจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม เมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2428 ด้วยเหตุที่เป็นพระชนนีในสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี ซึ่งเป็นสมเด็จพระอัครมเหสีในขณะนั้น<sup>313</sup> เจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยมถึงแก่พิราลัยเมื่อวันที่ 13 เมษายน พ.ศ. 2447 ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระอัฐิขึ้นเป็นเจ้านายในราชวงศ์จักรี ถวายพระนามาภิไธยว่า “สมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา” เนื่องด้วยในรัชกาลนั้นมีพระฐานะเป็นสมเด็จพระอัยยิกาเจ้า ส่วนพระนามาภิไธยนั้นมีความหมายว่า เป็นพระราชชนนีในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เมื่อ 1 เมษายน พ.ศ. 2466<sup>314</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้ออกแบบโดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เรียกว่า “พัดตราหมอน้ำ” ลักษณะเป็นพัดหน้านาง หุ้มแพรทอง นมพัดทำด้วยโลหะเป็นรูปหมอน้ำในซุ้มกระหนกหัวนาคส่วนด้านล่างเป็นรูปเสมา สลักโปร่ง การวางองค์ประกอบของพัดเป็นการนำจุดสายตาให้อยู่ตรงส่วนล่างของพัด ลักษณะของลวดลายที่มีรูปหมอน้ำตั้งและมีลวดลายเคียงนาคยื่นออกไปทั้ง 2 ข้าง แสดงลักษณะเคลื่อนไหวคู่ไปกับลายกระหนกซึ่งรวมตัวกันสู่จุดกึ่งกลางของพัดจนคล้ายกับว่า โครงสร้างกรอบลายทั้งหมดนี้คล้ายกับดอกบัวตูมที่มีกลีบแผ่ออกด้านข้างๆละ 1 กลีบนั่นเอง<sup>315</sup> แบบพัดในลักษณะเช่นนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบเพียงเล็กน้อยในระยะแรกๆ และแทบไม่ปรากฏขึ้นเลยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอนันตมหิตล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบพัดรูปแบบนี้เป็นจำนวนมากขึ้น เนื่องจาก

<sup>312</sup> ดารณี ศรีหทัย, **สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี** (กรุงเทพฯ : มติชน, 2554), 44.

<sup>313</sup> สมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบตี เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ, **จดหมายเหตุรายวันของสมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบตี เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ**, (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2550), 1991.

<sup>314</sup> "พระบรมราชโองการ ประกาศสถาปนา เรื่อง สถาปนาพระนามพระอัฐิ พระอัยยิกา," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 40, ตอน 0ก (1 เมษายน 2466): 1.

<sup>315</sup> สุธา สิ้นะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักปักกรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 306.



ทรงพระชราภาพไม่สามารถวาดลวดลายละเอียดได้อย่างที่ผ่านมา และทำให้ผลงานการออกแบบพัตรองในช่วง  
 ระยะเวลานี้มีรูปแบบเรียบง่ายมากขึ้นกว่าก่อนหน้านี้<sup>316</sup>

## 5. พัดสังเค็ดงานศพ พระยาทิพย์โกษา พ.ศ. 2454



ภาพที่ 92 พัดสังเค็ดงานศพ พระยาทิพย์โกษา พ.ศ. 2454

ที่มา : อนุรักษ์ทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตรยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538),

236.

ประวัติโดยสังเขป พระยาทิพย์โกษา (โตหรือหมาโต โชติกเสถียร) เป็นบุตรชายคนโต  
 ของพระยาโชฎีกราชเศรษฐี (เถียน ต้นตระกูล โชติกเสถียร) เป็นผู้ว่าราชการเมืองนครชัยศรี (ชื่อเดิม  
 ของนครปฐม) มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาสุนทรบุรีศรีพิไชยสงคราม ต่อมาถึง พ.ศ. 2434 ได้โอนมารับ  
 ราชการในกรมท่ากลาง และเปลี่ยนราชทินนามใหม่เป็นพระยาทิพย์โกษา และได้กลายเป็นผู้ริเริ่ม  
 จัดตั้งมณฑลภูเก็ต ตั้งแต่การแบ่งเขตการปกครองเมืองต่างๆออกเป็นอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน การ  
 จัดตั้งคณะผู้บริหารมณฑลขึ้นมาเรียกว่า กองมณฑล ซึ่งประกอบด้วย ข้าหลวงใหญ่ และข้าหลวงฝ่าย  
 ต่างๆ ของเมืองต่างๆ นอกจากจัดแบ่งพื้นที่และจัดตั้งมณฑลแล้วพระยาทิพย์โกษายังได้ทำการปฏิรูป

<sup>316</sup> เรื่องเดียวกัน, 306.

มณฑลภูเก็ตอีกหลายด้าน อย่างเช่น รักษาความสงบเรียบร้อยภายใน การตุลาการ การภาษีอากร การเกษตร การศึกษา การสาธารณสุข เป็นต้นและได้ถึงแก่นิจกรรเมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2453<sup>317</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าแพรสีแดง<sup>318</sup> ตรงกลางปักไหมสี ขาว มีรูปหมูหนึ่งตัวเดินอยู่ในป่า สัมพันธ์กับปีเกิดของท่าน มีระบุตัวเลขถัดลงมาจากหมู "๑๒๑๓" เป็นจุลศักราช ปีกนักษัตรกุน พร้อมต้นไม้อีกลักษณะคล้ายคำว่า "โต" สันนิษฐานว่ามาจากนามของท่าน ด้านบนปักข้อความว่า “การศพพระยาทิพย์โกษา ร.ศ.๑๓๐ ฯ” ด้านล่างปักแถบริบบิ้น “ปีกุน ตรีศก จุลศักราช ๑๒๗๓ ฯ”

#### 6. พัดสังเค็ดงานพระศพ หม่อมเล็ก ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา พ.ศ. 2461



ภาพที่ 93 พัดสังเค็ดงานพระศพ หม่อมเล็ก ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา พ.ศ. 2461

ที่มา : ณีภูฎภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 240.

<sup>317</sup> พระยาทิพย์โกษา (โต โชติกเสถียร), เข้าถึงเมื่อ 28 มีนาคม พ.ศ.2564, เข้าถึงได้จาก <https://www.sator4u.com/paper/49>

<sup>318</sup> ณีภูฎภัทร จันทวิช, ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 236.

ประวัติโดยสังเขป หม่อมเล็ก (ยงใจยุทธ) เกิดเมื่อ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2426 เป็นบุตร  
ของนายกองนา (ทองคำ ยงใจยุทธ) ข้าหลวงในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นตระกูล  
ชาวสวนแถบตำบลศาลายา จังหวัดนครปฐม หม่อมเล็กถวายตัวเป็นหม่อมหุ้มในสมเด็จพระเจ้าน้อง  
ยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2445 ให้ประสูติพระโอรส-พระธิดา 7 พระองค์

หม่อมเล็กเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ และกำลังจะได้รับ  
พระราชทานตราตั้ง สถาปนาเป็นพระชายา ในสมัยรัชกาลที่ 6 แต่ได้ถึงแก่กรรมไปเสียก่อน พร้อมกับ  
พระธิดาองค์สุดท้ายที่สิ้นชีพิตักษัยในวันประสูติ เมื่อวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2461<sup>319</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยกำมะหยี่สีดำ ตรงกลางปักไหมพระ  
อาทิตย์อุทัยและมีเสื่อ นมพัดทำด้วยทองเหลืองรูปหัวใจคว่ำ ตรงกลางสีเหลืองมีลายพระอาทิตย์สี  
ขาว วัสดุด้ามเป็นไม้ เป็นการเน้นสีสดลายอ่อนกว่าพื้นหลัง

#### 7. พัดสังเค็ดงานพระศพหม่อมสุภาพ กฤตากร ณ อยุธยา พ.ศ. 2461



ภาพที่ 94 พัดสังเค็ดงานพระศพ หม่อมสุภาพ กฤตากร ณ อยุธยา พ.ศ. 2461

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรรณ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้า ฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.

(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 240.

<sup>319</sup> หม่อมราชวงศ์มาลินี จักรพันธ์. ต้นกำเนิดที่เกิดเหตุ...เจ้าชายดาราทอง. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), 376.

ประวัติโดยสังเขป หม่อมสุภาพ กฤดากร ณ อยุธยา พระชายาในกรมพระนเรศวรฤทธิ์ ซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2461 หม่อมสุภาพเป็นสตรีชาวมอญ ทรงให้กำเนิดพระโอรสที่มีบทบาทในการบริหารบ้านเมืองอยู่ในระดับชั้นนำหลายพระองค์ เช่น พลเอกพระองค์เจ้าบรมเดช เสนาบดีกระทรวงกลาโหม พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์ กฤดากร อัครทูตประจำประเทศฝรั่งเศส หม่อมเจ้า กฤดากร จิตรกรและสถาปนิกฝีมือเยี่ยมในช่วงปี พ.ศ. 2475 เป็นต้น<sup>320</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด สำหรับพัดเล่มนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเขียนแบบประทานหม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากร สำหรับงานศพหม่อมสุภาพ กฤดากร ณ อยุธยา เรียกว่า “พัดหงส์คำเปลว” ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าแพรสีขาวอมเขียว ปักไหมต่างสีเป็นรูปหงส์ยืนอยู่บนท่อนไม้ 8 แฉก หงส์มีหางยาวและมีปลายหางเป็นดวงคล้ายหางของนกยูง แทนไม้ยังเป็นฐานของดอกพุดตานที่เลื้อยออกดอกบานสะพรั่งล้อมรอบหงส์ ดอกตูมตอนล่างของช่องพุดตานด้านขวามีสัญลักษณ์ “น.” ในดวงใจแทรกอยู่ รูปหงส์นี้ทรงใช้เป็นสัญลักษณ์แทนความ “สุภาพ” อันเป็นพระนามของเจ้านายพระองค์นี้ และทรงแสดงความหมายว่า หงส์เป็นสัตว์สูงงามสง่าและสะอาด อันสามารถเปรียบเสมือนบุคลิกลักษณะของหม่อมสุภาพ<sup>321</sup> นอกจากนี้หงส์ยังสื่อถึงสัญลักษณ์แทนเชื้อชาติมอญของท่านอีกด้วย ซึ่งสัญลักษณ์หงส์นับเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่ชนชาติมอญให้ความสำคัญ มีความเกี่ยวพันกับพระพุทธเจ้า และสัมพันธ์กับชื่อเมือง “หงสาวดี” อดีตเมืองหลวงแห่งอาณาจักรมอญ<sup>322</sup>

องค์ประกอบการจัดวางของพัดเล่มนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงจัดวางองค์ประกอบของภาพให้มีจุดเด่นหรือจุดนำสายตาอยู่กลางพัด จุดสนใจของลายอยู่ตรงที่ตัวหงส์ที่ยืนโคงคอยู่บนแท่นรูป 8 แฉก ตามหลักของทัศนียวิสัย ลำตัวหงส์ดูเป็นแนวเส้นโค้งแบบเลื่อนไหลไปมา เส้นโค้งนี้ก่อให้เกิดความรู้สึกอ่อนช้อยหรืออ่อนหวานอยู่ในตัว นอกจากนั้น ลายพุดตานที่มีลายเกิดจากมุมซ้ายของพัดยังดูเสมือนแนวเส้นโค้งที่พาดผ่านลำตัวหงส์ ประหนึ่งเป็นตัวประสานกลมกลืนเข้าด้วยกันและเมื่อแนวเส้นทั้งหมดถูกจำกัดให้อยู่ในรูปทรงวงรีอัน

<sup>320</sup> อารังศักดิ์ อายุวัฒน์นะ, ราชสกุลจักรีวงศ์และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (ภาคต้น). (นครหลวงฯ : บรรณกิจ, 2544), 256-257.

<sup>321</sup> สุธา ลิ่นะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 326.

<sup>322</sup> พัชรินทร์ สิริสุนทร, นวัตกรรมทางสังคมและการเรียนรู้ของแรงงานข้ามชาติมอญในประเทศไทย

เป็นรูปทรงส่วนรวมของภาพแล้ว ทำให้ลวดลายทั้งหมดดูอ่อนหวานด้วยสีลาของลวดลายที่เกี่ยวข้อง  
กัน และแฝงความสง่างามอยู่ในตัวด้วยการจัดจางหะช่องไฟลวดลายให้เหมาะสม<sup>323</sup>

#### 8. พัดสังเค็ดในงานศพ เจ้าจอมมารดาห้วง พ.ศ. 2463



ภาพที่ 95 พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาห้วง พ.ศ. 2463

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรพจน์ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 271.

ประวัติโดยสังเขป เจ้าจอมมารดาห้วง เป็นธิดาของขุนเทพฯ และท่านเกษ มีพระโอรส  
ธิดา 3 พระองค์ คือ พระองค์เจ้าหญิงบุษบาบันบัวผัน พระองค์เจ้าชายไชยันตมงคล และพระองค์เจ้า  
หญิงเจริญกมลสุขสวัสดิ์<sup>324</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดเล่มนี้ออกแบบโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา  
นริศรานุวัดติวงศ์ แรกเริ่มทรงร่างขึ้นเพื่อประทานแก่พระองค์เจ้าบุษบาบันบัวผัน เพื่อการพระราช

<sup>323</sup> สุธา ลีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในฝั  
พระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหา  
บัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 327.

<sup>324</sup> สมบัติ พลายน้อย. พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดาแห่งราชสำนักสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 5,  
(กรุงเทพฯ:ฐานบุ๊คส์, 2554), 318.



กุศลร้อยวันของเจ้าจอมมารดาห่วง แต่ทรงออกแบบไม่ทันในงานร้อยวัน จึงทำขึ้นสำหรับงานพระราชทานเพลิงศพแทน ลักษณะของพัดเป็นพัดหน้านางบุแพรสีเม็ดมะปรางแก่ ปักไหมเป็นรูปห่วง 3 ห่วงไขว้กัน รอบห่วงทั้ง 3 นี้ มีเส้นเชือกไขว้ ภายในเส้นเชือกมีลูกปัดร้อย 3 เม็ด เป็นช่วงๆ โดยในการร่างแบบพัดนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงกำหนดสีพื้นพัด ลักษณะลวดลาย รวมทั้งวิธีการปักอย่างสมบูรณ์ด้วยการพิมพ์เป็นแบบก่อน ทรงร่างขึ้นเมื่อราว พ.ศ. 2461 เพื่อใช้ในงานพระราชทานเพลิงศพในปี พ.ศ. 2463<sup>325</sup>

### 9. พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาเรือน พ.ศ. 2467



ภาพที่ 96 พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาเรือน พ.ศ.2467

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรรณ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.

(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 192.

<sup>325</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 120-121.

ประวัติโดยสังเขป เจ้าจอมมารดาเรือน เป็นพระธิดาพระยาสุนทรบุรี (สว่าง ศารทูลทัต) และคุณหญิงตลับ ได้เข้าถวายตัวเป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีพระองค์เจ้าคือ พระองค์เจ้าพิศมัยพิมลสัตย์<sup>326</sup>

รูปแบบพัตสังเค็ด พัดเล่มนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบขึ้นเพื่อถวายพระองค์เจ้าพิศมัยพิมลสัตย์ เนื่องในงานศพเจ้าจอมมารดาเรือน ในรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2467 เรียกพัดเล่มนี้ว่า “พัดเรือนมุงดี” ลวดลายของพัดเป็นการพิมพ์สีทองบนพัดหน้านางพีนแพรสีม่วง บริเวณขอบพัดมีพระคาถาภาษาขอม แปลได้ว่า “ฝนย่อมร่วรดเรือนที่เขามุงดีแล้วไม่ได้ฉนใด รากะย่อมร่วรดจิตที่เขอาบรมดีแล้วไม่ได้ฉนนัน” ตรงกลางมีรูปเรือนไทยทรงจตุรมุขหลังคาลด 2 ชั้น มุงด้วยกระเบื้องกาบกล้วย หน้าจั่วมีปลายของตัวหงาเป็นหางหงส์ กลางหน้าบันมีเลข ๕ ซึ่งหมายถึงเจ้านายพระองค์นี้เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 5 ตอนล่างสุดของชั้นล่างจะมีชายคายื่นออกมารองรับทวย ตัวเรือนประกอบด้วยฝาประกน เจาะช่องหน้าต่างด้านละ 2 บาน ตรงกลางของเรือนด้านหน้ามีมุขและกั้นวิสูตรและประตูมีบันไดทางลง 3 ชั้นทอดสู่บริเวณระเบียงเรือนที่ล้อมด้วยลูกกรง มีเสาคันยอดหัวเม็ดทรงตุมเป็นช่วง ๆ ต่อจากบันไดที่ทอดลงมาสู่ระเบียงยังมีอีก 7 ชั้น ทอดลงมายังพื้นรูปอัมจันทร์ ซึ่งมีข้อความระบุว่า “2467” อันเป็นปีที่จัดงานศพนี้ ได้ถุนเรือนยกพื้นสูงเป็นเสารองรับไม้รอด ข้างเสา 2 ด้านมีกอดอกไม้และพุ่มไม้เฉพาะกอด ด้านซ้ายมีตราพระนาม “น” ปะปนอยู่กับดอกไม้อีก ลักษณะของพัดดังกล่าวนี้ใช้ลวดลายที่ทรงเขียนแบบสมจริงคล้ายสถาปัตยกรรมเรือนไทยทั่วไป ยกเว้นบริเวณเครื่องบนของเรือนมีความคล้ายคลึงกับเครื่องบนพลับพลาจตุรมุข ซึ่งแสดงให้เห็นถึงว่าทรงเชี่ยวชาญในวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ ดังที่ทรงเคยตรัสไว้ว่า “...ข้าพระพุทธเจ้ารักในทางอาต และอาคิเด็กฝ่ายเดียว”<sup>327</sup> ลวดลายของพัดเล่มนี้จึงเป็นการสื่อความหมายถึง “เรือน” อันเป็นชื่อนามของเจ้าจอมมารดาเรือนนั่นเอง

<sup>326</sup> สมบัติ พลายน้อย. พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดาแห่งราชสำนักสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ:ฐานบุ๊คส์, 2554), 337.

<sup>327</sup> สุธา สีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตร์อง (ตาลปัตร) ในพิพิธภัณฑ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 344.

## 10. พัดสังเค็ดงานศพ คุณหญิงทราชมสงวน อภัยรณฤทธิ์ พ.ศ. 2469



ภาพที่ 97 พัดสังเค็ดงานศพ คุณหญิงทราชมสงวน อภัยรณฤทธิ์ พ.ศ. 2469

ที่มา : อนุรักษ์ทร จันทวิช, *ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ*. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538),

261.

ประวัติโดยสังเขป คุณหญิงทราชมสงวน อภัยรณฤทธิ์ เป็นธิดาของพระยากระสา ปนกิจโกศล (โหมต อมาตยกุล) เกิดเมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2396 ต่อมาสมรสกับพระยาอภัยรณฤทธิ์ (ถวิล อมาตยกุล) และถึงแก่อนิจกรรมเมื่อ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2469<sup>328</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด ลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยหนังวัวสีส้ม เขียนลายเมฆดำเต็มท้องฟ้า รอบขอบพัดเป็นตัวอักษรไทยภาษาบาลีสี่ขาว ขอบพัดเจาะรูสานด้วยเส้นหนังสัตว์เป็นลายซิกแซก นมพัดเป็นโลหะสีดำรูปกลม เขียนข้อความงาน ด้ามไม้ สันเป็นงานกลึง

<sup>328</sup> อนุรักษ์ทร จันทวิช, *ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ*. (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 261.

## 11. พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาหรั่ง พ.ศ. 2473



ภาพที่ 98 พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาหรั่ง พ.ศ. 2473

ที่มา : บุญเดือน ศรีวรรณ และคนอื่นๆ, ตาลปัตร : ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.  
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546) 156.

ประวัติโดยสังเขป เจ้าจอมมารดาหรั่ง เป็นธิดาพระยาอภัยพิพิธ (กระต่าย) บุตรเจ้าพระยามหาเสนา (บุญมา) สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ 2 และได้ถวายตัวเป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นบาทบริจาริกา<sup>329</sup> ซึ่งประสูติการพระธิดาเพียงพระองค์เดียวคือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณวดี<sup>330</sup>

รูปแบบพัดสังเค็ด พัดสังเค็ดเล่มนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบ จากรับสั่งของพระองค์เจ้าอรุณวดี ทรงตรัสสั่งโดยเจาะจงให้เขียนถวายเป็นรูปวัวยืนอยู่ตรงกลาง เนื่องจากเจ้าจอมมารดาหรั่งเกิดในปีฉลู มีการกล่าวถึงว่าในการเขียนถวายตามประสงค์จึงทรงเข้าวัวของแขกขายนมมายืนเป็นแบบอยู่หลายวัน<sup>331</sup> โดยรูปแบบของพัดมีลักษณะเป็น

<sup>329</sup> บาทบริจาริกา หมายถึง ภรรยาที่เป็นสามัญชนของพระมหากษัตริย์ กรมพระราชวังบวร และเจ้าฟ้า

<sup>330</sup> อารังศักดิ์ อายุวัฒนะ, ราชสกุลจักรีวงศ์และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (ภาคต้น).

(นครหลวงฯ : บรรณกิจ, 2544), 286.

<sup>331</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร จิตรพงศ์, ตาลปัตร, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 73.

พัตหน้านางบุผ้าแพรสีแสด ปักรูปวัวแสดงกล่ามนื้อเป็นเงาด้านล่างของวัวปักอักษรข้อความว่า “งานศพ” ด้วยสีเหลือง ถัดลงมาเป็นข้อความเรียงตามบรรทัดเริ่มจาก “เจ้าจอมมารดาหุ่่น” “รัชกาลที่ ๔” “๒๔๗๓” ปักด้วยไหมสีขาว บริเวณนมพัตปักดิ้นรูปดอกไม้ 9 กลีบ

## 12. พัตสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาทับทิม พ.ศ. 2481 <sup>332</sup>

ประวัติโดยสังเขป เจ้าจอมมารดาทับทิม โรจนดิศ เป็นธิดาของพระยาอภัยนริศรามาธิบดี (ดิศ โรจนดิศ) และนางอ้อม โรจนดิศ เกิดเมื่อวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2400 มีบทบาทในการละคร ฟ้อนรำ ได้ถวายตัวเป็นพระสนมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระโอรสและธิดา 3 พระองค์ ได้แก่ พระองค์เจ้าชายจิระประวัติวรเดช กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ทรงเป็นต้นราชสกุลวงศ์ “จิระประวัติ ณ อยุธยา” พระองค์เจ้าหญิงประเวศวรสมัย พระองค์เจ้าชายวุฒิไชยเฉลิมลาภ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร ทรงเป็นต้นราชสกุลวงศ์ “วุฒิไชย ณ อยุธยา”<sup>333</sup> ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2481 รวมอายุ 82 ปี

รูปแบบพัตสังเค็ด พัตเล่มนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงออกแบบ ลักษณะของพัตเล่มนี้ เป็นพัตหน้านางห่มแพรสีทับทิม ซึ่งสีทับทิมนี้พ้องกับนามเจ้าของงาน ส่วนนมพัตทำด้วยโลหะเป็นรูปตาบ (จีที่ละครตัวนางผูก) ประดับทับทิมเหนือขึ้นไปเป็นเลข “๕” ที่หมายถึงผู้เป็นเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ 5 โดยองค์ประกอบของพัตเป็นการเน้นให้จุดนำสายตาอยู่บริเวณเหนือนมพัต ส่วนพื้นที่อื่นถูกเว้นว่าง ทำให้จุดนำสายตาอยู่กึ่งกลางตอนล่างของพัต<sup>334</sup>

### สรุปรูปแบบกลุ่มพัตสังเค็ดที่ใช้สัญลักษณ์รูปภาพ

จากการรวบรวมหลักฐานพบพัตสังเค็ดในกลุ่มดังกล่าว จำแนกเป็น พัตสังเค็ดสำหรับพระบรมวงศ์ในรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 9 จำนวน 26 เล่ม และพัตสังเค็ดสำหรับผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก จำนวน 12 เล่ม เป็นพัตสังเค็ดที่ไม่พบหลักฐาน จำนวน 5 เล่ม รูปแบบของพัตสังเค็ดกลุ่มนี้เน้นจุดนำสายตาอยู่ตรงกลางพัต และรูปแบบที่เป็นภาพกระจายทั่วพัต สัญลักษณ์รูปภาพที่นำมาใช้ใน

<sup>332</sup> ไม่ปรากฏพัตสังเค็ดในปัจจุบัน

<sup>333</sup> อารังศักดิ์ อายุวัฒนะ, *ราชสกุลวงศ์และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช*, (นครหลวงฯ : บรรณกิจ 2544), 365-368.

<sup>334</sup> สุธา สิ้นะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 350.



การตกแต่งมีความหมายเชื่อมโยงกับเจ้าของพัต อาทิเช่น สัมพันธ์กับปีนักษัตรเกิด สัมพันธ์กับพระนาม และสัมพันธ์กับตำแหน่งทางราชสำนักเป็นต้น นอกจากนี้ยังพบกลุ่มที่ใช้สีของวัสดุเพื่อสื่อถึงนามเจ้าของพัตอีกด้วย เช่น พัดสังเค็ดงานศพ เจ้าจอมมารดาทับทิม พ.ศ. 2481 ใช้ผ้าแพรสีทับทิม สัมพันธ์กับนามของท่าน





โดยวิธีการออกแบบพัตในกลุ่มนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์กล่าวถึงวิธีการออกแบบไว้ว่า “ผู้เป็นเจ้าของมักจะถวายกระดาษเปล้ามอบให้พระองค์ทรงคิดแบบอย่างใดก็ได้ ตามแต่ทรงคิดเห็นว่าดี ถ้าเป็นเช่นนั้นจะทรงพิจารณาว่านามของผู้นั้นแปลว่าอะไร มีวุฒิทางใดอันจะนำมาเขียนเป็นลาย ให้เป็นเครื่องหมายเฉพาะตัวท่านผู้นั้นได้ พร้อมทั้งคิดหาธรรมคาถาเกี่ยวกับนามหรือนามสกุลหรือคุณวุฒิของผู้นั้นประกอบด้วย แต่ผู้ที่ต้องการเฉพาะแต่ฝีพระหัตถ์ก็มี เช่น พัดสำหรับงานศพเจ้าจอมมารดาหรั่ง เป็นต้น พระองค์เจ้าอรุณวดี ตรัสสั่งโดยเจาะจงให้ทรงเขียนถวายเป็นรูปวายุยืนอยู่ตรงกลาง ด้วยเจ้าจอมมารดาของท่านเกิดปีฉลู”<sup>335</sup> ดังข้อความ แสดงให้เห็นว่านอกจากช่างจะเป็นผู้คิดออกแบบแล้ว ปัจจัยในการออกแบบสามารถขึ้นอยู่กับผู้เกี่ยวข้องกับเจ้าของพัตได้อีกด้วย อย่างไรก็ตามรูปภาพสัญลักษณ์ที่ปรากฏจำเป็นจะต้องสัมพันธ์กับเจ้าของพัตเสมอ

อนึ่ง จากการจัดกลุ่มการออกแบบลวดลายบนพัดสังเค็ด เป็นกลุ่มพัดสังเค็ดที่ปรากฏอักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม หรือนาม และกลุ่มพัดสังเค็ดที่ใช้สัญลักษณ์รูปภาพแล้วนั้น พบว่าแนวคิดในการออกแบบรวมถึงการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบการจัดวางบนพัด ล้วนสัมพันธ์กับช่างผู้สร้าง งานของช่างคนสำคัญ คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และงานที่ร่วมสมัยกัน ซึ่งเป็นของ "ช่างท่านอื่น"<sup>336</sup> ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงยกประเด็นของช่างผู้สร้างมาประกอบด้วย เบื้องต้นได้รวบรวมไว้ในตารางแสดงรูปแบบพัดสังเค็ด ระหว่างพัดสังเค็ดในงานพระบรมศพ งานพระศพ (กลุ่มที่เป็นพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์) แยกกับงานพัดสังเค็ดของข้าราชการตำแหน่งทางราชสำนัก (ข้าราชการบริพารที่ไม่ใช่เชื้อพระวงศ์) โดยระบุช่างผู้สร้าง และวัสดุที่ใช้สร้างเพื่อวิเคราะห์ในลำดับต่อไป





<sup>335</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 72-73.

<sup>336</sup> ในวิทยานิพนธ์เรื่อง รูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัตรอง (พัดสังเค็ด) ในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 นิยามความหมาย "ช่างท่านอื่น" หมายถึงช่างทำพัตผู้อื่นซึ่งไม่ปรากฏชื่อในการสร้าง ที่ไม่ใช่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์



ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่5 - รัชกาลที่9

พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่5 - รัชกาลที่9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
1	2423		สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์	ช่างทำคนอื่น	ผ้าสักหลาด	กลุ่มอักษรย่อพระบรมฉายาลักษณ์ และนาม
2	2430		พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์	ช่างทำคนอื่น	ผ้ากำมะหยี่	กลุ่มอักษรย่อพระบรมฉายาลักษณ์ และนาม
3	2430		สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์	ช่างทำคนอื่น	ผ้าแพรยกดอก	กลุ่มอักษรย่อพระบรมฉายาลักษณ์ และนาม
4	2430		สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าทูลกระหม่อมมยุรี ประไพพรรณมพิจิตร นริศรราชกุมารี กรมพระเทพนารีรัตน์	ช่างทำคนอื่น	ผ้ากำมะหยี่	กลุ่มอักษรย่อพระบรมฉายาลักษณ์ และนาม


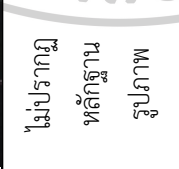


ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
5	2432		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านภางจรจักรีศรีมโหฬารราชธิดา	ช่างทำนออื่น	ผ้าสักหลาด	กลุ่มเสด็จลักษณะรูปภาพ
6	2442		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์	ช่างทำนออื่น	ผ้ากำมะหยี่	กลุ่มเสด็จลักษณะรูปภาพ
7	2442		พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจรจักรีสววงศ์ กรม หมื่นปราบปรบปีนักษ	ช่างทำนออื่น	ผ้าแพร	กลุ่มเสด็จลักษณะรูปภาพ
8	2443		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร	ช่างทำนออื่น	ระบุเพียงผ้าสีดำ	กลุ่มเสด็จลักษณะรูปภาพ

ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)



พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
9	2444		พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร	ช่างทำคนอื่น	ผ้าแพร	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
10	2447		พระเจ้าน้องนางเธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์ เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา นริศรานุวัดติวงศ์	ระบุเพียงผ้าสีน้ำ เงิน	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
11	2447	ไม่ปรากฏ หลักฐาน รูปภาพ	สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์ เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา นริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพร	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
12	2449	ไม่ปรากฏ หลักฐาน รูปภาพ	พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าอรไทยเทพ กัญญา	ช่างทำคนอื่น	ผ้าต่วน	กลุ่มอักษรย่อพระ ปรมาภิไธย พระนาม และนาม

ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

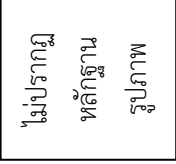
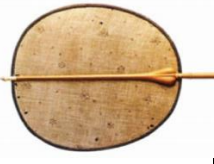
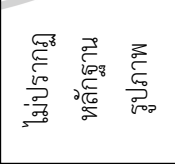

พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
13	2450		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ระบุเพียงสีฟ้าพื้นดำ	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
14	2450		พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจรีสถพรปิภากน	ช่างทำท่านอื่น	ไม่ระบุ	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
15	2451		พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดช และหม่อมแม่ในภานุพันธ์ ณ อยุธยา	ช่างทำท่านอื่น	ผ้าสักหลาด	กลุ่มอักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม และนาม
16	2452		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุรุพงษ์ศิมโภาส	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพรทอทอง	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ



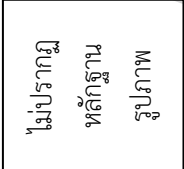


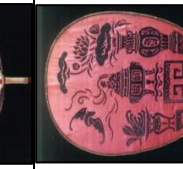
ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
17	2453		พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพร	กลุ่มอักษรย่อพระบรมนามาภิไธย พระนาม และนาม
18	2455		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสถียรสุดา	ช่างทำพานอื่น	ผ้าแพร	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
19	2457	ไม่ปรากฏหลักฐานรูปภาพ	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา	ช่างทำพานอื่น	ไม่ระบุ	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
20	2457	ไม่ปรากฏหลักฐานรูปภาพ	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภัทรายุวดี	ช่างทำพานอื่น	ไม่ระบุ	กลุ่มอักษรย่อพระบรมนามาภิไธย พระนาม และนาม




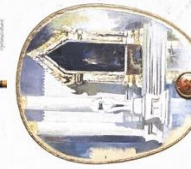
ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
21	2458		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช	ช่างทำคนอื่น	ระบุเพียงพื้นสีชมพู	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภักไธย พระนาม และนาม
22	2458		พระสัณห์ประจงต์เธอ พระองค์เจ้าพรหมธาดา พระสัณห์ประจงต์เธอ พระองค์เจ้าพรหมธาดา นริศรานุกัตติวงศ์	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุกัตติวงศ์	ระบุเพียงหุ้มผ้าขาวปักทองแดง	ผู้วิจัยจัดอยู่ในกลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
23	2463		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี	ช่างทำคนอื่น	ระบุเพียงพื้นเหลือง	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภักไธย พระนาม และนาม
24	2463		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากานกรวณเดชา	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุกัตติวงศ์	ไม่ระบุ	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภักไธย พระนาม และนาม



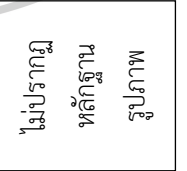

ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
25	2463		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไชยาตรีสุริโยภาส	ช่างทำคนอื่น	ระบุเพียงพันแดง	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภักไธย พระนาม และนาม
26	2463		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุจิตราภริณี	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ไม่ระบุ สันนิษฐานว่าเป็นผ้าแพร	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภักไธย พระนาม และนาม
27	2463		สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพร	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภักไธย พระนาม และนาม
28	2463		พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบริดา	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าไหม	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภักไธย พระนาม และนาม

ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)





พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
29	2463		สมเด็จพระเชษฐาธิราช เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ	ช่างทำคนอื่น	ผ้าแพร	กลุ่มอักษรย่อพระบรมราชโอรส และพระนาม
30	2463		หม่อมเจ้าปรีดิเจตร จิตรพงศ์	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ระบุภาพเขียนสี	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
					ระบุเพียงทำด้วยผ้าขาว	
					ระบุเพียงทำด้วยผ้าขาว	

ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)





พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
31	2465		สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาพิชัยญาติ กรมหลวงนครราชสีมา	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพร	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
32	2466		สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ระบุเพียงผ้าพันENNน้ำเงิน	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภาไธย พระนามและนาม
33	2466		สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราไชย	ช่างทำนอื่น	ระบุเพียงผ้าพันม่วง	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภาไธย พระนามและนาม
34	2466		สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ	ช่างทำนอื่น	ผ้าดวน	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภาไธย พระนามและนาม




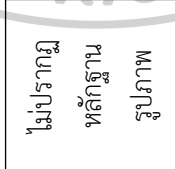
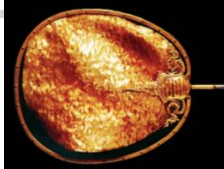

ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
35	2466		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรพลสิทธิประสงค์	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าพิมพ์	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
36	2466		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์	ช่างทำกันอื่น	ระบุเพียงผ้าสีเขียวไหล	กลุ่มอักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม และนาม
37	2466	ไม่ปรากฏหลักฐานรูปภาพ	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์	ช่างทำกันอื่น	ระบุเพียงพื้นดำ	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
38	2468	 	สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา	ช่างทำกันอื่น	ผ้าแพร	กลุ่มอักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม และนาม





ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
39	2468		สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา	ช่างทำกันอื่น	ผ้าแพร	กลุ่มอักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม และนาม
40	2468		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอิศรสุนทรเดช	ช่างทำกันอื่น	ผ้ากำมะหยี่	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
41	2468		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพงศพรหมวราวุธราชกุมารี	ช่างทำกันอื่น	ผ้าแพร	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
42	2468		พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพร	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ


ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
43	2469		พระเจ้ายอดยศ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม	ช่างทำกันอื่น	ผ้ากำมะหยี่	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
44	2469		พระเจ้ายอดยศ พระองค์เจ้าวรลักษณาวดี	ช่างทำกันอื่น	ผ้าแพร	กลุ่มอักษรย่อพระบรมนามและนาม
45	2471		สมเด็จพระราชปิตุจฉาเจ้าสุทธานภมาลมารศรี พระอัครราชเทวี	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาปริยัติวิมล	นาโกร็ก	ผู้วิจัยจัดอยู่ในกลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
46	2472		สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาปริยัติวิมล	ระบุเพียงผ้าสีเหลืองอ่อน	กลุ่มอักษรย่อพระบรมนามและนาม

ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่5 - รัชกาลที่9 (ต่อ)

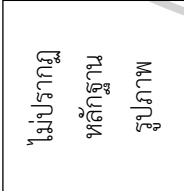



พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่5 - รัชกาลที่9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
47	2472		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแจ่มดวง	ช่างทำคนอื่น	ไม้ระบู้	กลุ่มอักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม และนาม
48	2472		สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าสำหรับพิมพ์ ไม้ระบู้ประเภท	กลุ่มอักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม และนาม
49	2473		พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธสาสน์วิมลราชปิณฑุ	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ระบุเพียงผ้าสีม่วง	กลุ่มอักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม และนาม
50	2474		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ	ช่างทำคนอื่น	ผ้าแพร	กลุ่มอักษรย่อพระปรมาภิไธย พระนาม และนาม

ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่5 - รัชกาลที่9 (ต่อ)



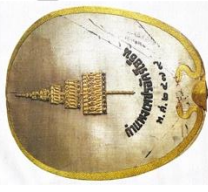

พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่5 - รัชกาลที่9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
51	2475	ไม่ปรากฏ หลักฐาน รูปภาพ	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์	ช่างทำคนอื่น	ไม้ระยิบ	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
52	2475		สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัญจนวรา พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้ากัญจนวรา	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์ เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา นริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าเยียรบับ	กลุ่มอักษรย่อพระ ปรมาภิไธย พระนาม และนาม
53	2475	ไม่ปรากฏ หลักฐาน รูปภาพ	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุฑาทรัตนราชกุมารี	ช่างทำคนอื่น	หนัง	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
54	2475	ไม่ปรากฏ หลักฐาน รูปภาพ	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุวพักตร์วิไล ยพรรณ	ช่างทำคนอื่น	ผ้าแพร	กลุ่มอักษรย่อพระ ปรมาภิไธย พระนาม และนาม



ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่5 - รัชกาลที่9 (ต่อ)

พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่5 - รัชกาลที่9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
55	2475	 <p>ไม่มีปรากฏ หลักฐาน รูปภาพ</p>	<p>พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทิพย์alingการ</p>	ช่างทำคนอื่น	ไม้ระยง	กลุ่มอักษรย่อพระ บรมภักไธย พระนาม และนาม
56	2476		<p>พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรประพันธ์ราไพ</p>	ช่างทำคนอื่น	ผ้าต่วน	กลุ่มอักษรย่อพระ บรมภักไธย พระนาม และนาม
57	2477		สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอภินทรปชา	ช่างทำคนอื่น	ผ้าแพร	กลุ่มอักษรย่อพระ บรมภักไธย พระนาม และนาม
58	2478		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์	ช่างทำคนอื่น	ผ้าแพร	กลุ่มอักษรย่อพระ บรมภักไธย พระนาม และนาม





ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่5 - รัชกาลที่9 (ต่อ)

พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่5 - รัชกาลที่9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
59	2479		สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิมิตาภมโล วิมลประภาวดี กรมขุนอุทุมทองเขตขัตติยนารี	ช่างทำคนอื่น	ไม้ระบุ	กลุ่มอักษรย่อพระ บรมภักไธย พระนาม และนาม
60	2479		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยกนิษิต กรม หมื่นพงษ์ชาติกรมทิพย์	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์ เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา นริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพร	กลุ่มอักษรย่อพระ บรมภักไธย พระนาม และนาม
61	2479		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัคร โยธิน	ช่างทำคนอื่น	ไม้ระบุ	กลุ่มอักษรย่อพระ บรมภักไธย พระนาม และนาม
62	2481		พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์ เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา นริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพร	กลุ่มอักษรย่อพระ บรมภักไธย พระนาม และนาม




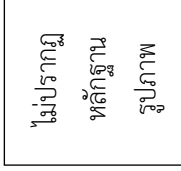
ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
63	2481		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิสมัยพิมลสดี	ช่างท่านอื่น	ระบุเพียงพืนชมพู	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภักไธย พระนาม และนาม
64	2484		สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพร	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภักไธย พระนาม และนาม
65	2485		เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี	ช่างท่านอื่น	หนัง	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภักไธย พระนาม และนาม
66	2486		สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ	ช่างท่านอื่น	ผ้าแพร	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภักไธย พระนาม และนาม

ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)





พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
67	2487		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุษยบิณฑน์	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์ เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา นริศรานุวัดติวงศ์	ไม้ระย	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
68	2489		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา	ช่างทำคนอื่น	ผ้าไหม	กลุ่มอักษรย่อพระ บรมภักโธย พระนาม และนาม
69	2491		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร	ช่างทำคนอื่น	ไม้ระย	กลุ่มอักษรย่อพระ บรมภักโธย พระนาม และนาม
70	2493		พระบาทสมเด็จพระ พระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร	ช่างทำคนอื่น	ผ้าต่วน	กลุ่มอักษรย่อพระ บรมภักโธย พระนาม และนาม

ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)



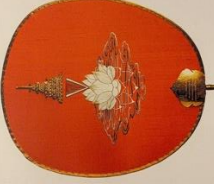
พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
71	2493		สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมหมื่นกรุงสวรรค์ราชพิณีต	ช่างทำคนอื่น	ผ้ากำมะหยี่	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภักไธย พระนาม และนาม
72	2493	 	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา นริศรานุวัดติวงศ์	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา นริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าเยียรบับ	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภักไธย พระนาม และนาม
73	2495		สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร	ศิษยานุศิษย์	ไม่ระบุ	กลุ่มอักษรย่อพระบรมภักไธย พระนาม และนาม



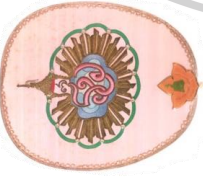

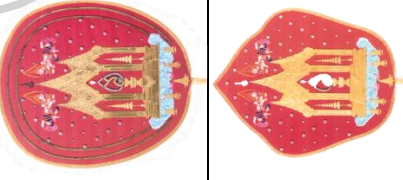
ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
74	2498		สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพร	กลุ่มอักษรย่อพระบรมราชโอรส และนาม
75	2435		พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเชษฐมงคล	ช่างทำนอื่น	ผ้าไหม	กลุ่มอักษรย่อพระบรมราชโอรส และนาม
76	2500		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา	ช่างทำนอื่น	ระบุผ้าสีใดแดง	กลุ่มอักษรย่อพระบรมราชโอรส และนาม
77	2501		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎากนิณี	ช่างทำนอื่น	ระบุผ้าสีชมพูเข้ม	กลุ่มอักษรย่อพระบรมราชโอรส และนาม


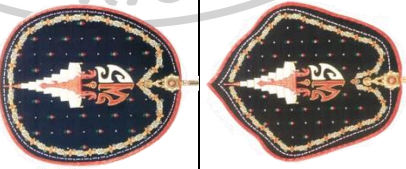
ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
78	2502		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลมงกุฎพงษ์ บริพัตร กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต	ช่างทำกันอื่น	กรุด้วยตะแกรง โลหะ	กลุ่มอักษรย่อพระ บรมโกศไทย พระนาม และนาม
79	2522		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไพบรียาภา	ช่างทำกันอื่น	ผ้าไหม	กลุ่มอักษรย่อพระ บรมโกศไทย พระนาม และนาม
80	2525		พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงวชิรา บุษบากร	ช่างทำกันอื่น	ผ้าไหม	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ


ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
81	2528		สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี	ช่างทำคนอื่น	ผ้าไหม	กลุ่มอักษรย่อพระบรมราชินี และนาม
82	2538		หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช	ช่างทำคนอื่น	ผ้าต่วน	กลุ่มอักษรย่อพระบรมราชินี และนาม
83	2539		สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี	ช่างทำคนอื่น	ผ้าไหม	กลุ่มอักษรย่อพระบรมราชินี และนาม

ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)





พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
84	2551		สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์	ช่างทำคนอื่น	ผ้าไหม	กลุ่มอักษรย่อพระ บรมภักดิ์ไทย พระนาม และนาม
85	2555		สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริเสสภาพัฒนา	ช่างทำคนอื่น	ผ้าไหม	กลุ่มอักษรย่อพระ บรมภักดิ์ไทย พระนาม และนาม

ตารางที่ 2 พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)





พัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
86	2559		พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช	นายเจริญ ฮั่นเจริญ นายเกียรติศักดิ์ สุวรรณพงศ์		กลุ่มอักษรย่อพระบรมราชโอรส และนาม







ตารางที่ 3 พัดสังเค็ดในงานศพผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่มีเชื้อพระวงศ์) ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9

พัดสังเค็ดในงานศพผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่มีเชื้อพระวงศ์) ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
1	2427		สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)	ช่างทำนออื่น	ผ้าแพร	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
2	2432		เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค)	ช่างทำนออื่น	ผ้าแพร	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
3	2444		เจ้าจอมอมมารดาคำดี ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	ช่างทำนออื่น	ผ้าคาด	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
4	2450		เจ้าจอมมารดาทองคำ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ระบุเพียงบุผ้าสี น้ำเงิน	กลุ่มพระนามาภิไธยย่อ อักษรพระนามาภิไธย และ อักษรย่อนาม





ตารางที่ 3 พัดสังเค็ดในงานศพผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่มีเชื้อพระวงศ์) ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

พัดสังเค็ดในงานศพผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่มีเชื้อพระวงศ์) ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
5	2451		พระยาประภากรวงศ์วรวิมลภักดี (ชาย บุณนาค)	ช่างทำคนอื่น	ผ้าแพร	กลุ่มพระนามาภิไธยย่อ อักษรย่อ นาม และนาม
6	2450		สมเด็จพระปิยมหาราช ศรีพิริยบรมราชา เจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพรทอง	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
7	2454		พระยาพิทยโกษา	ช่างทำคนอื่น	ผ้าแพร	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
8	2456		เจ้าจอมมารดาเที่ยง ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	ช่างทำคนอื่น	ผ้ากำมะหยี่	กลุ่มพระนามาภิไธยย่อ อักษรย่อ นาม และนาม




ตารางที่ 3 พัดสังเค็ดในงานศพผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่มีเชื้อพระวงศ์) ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

พัดสังเค็ดในงานศพผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่มีเชื้อพระวงศ์) ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
9	2456		เจ้าจอมมารดาสว่างลี ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	ช่างทำกันอื่น	ผ้ากำมะหยี่	กลุ่มพระนามาภิไธยย่อ อักษรย่อ นาม และนาม
10	2461		หม่อมสุภาพ กฤดากร ณ อยุธยา	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพร	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
11	2461		หม่อมเล็ก ภานุพันธุ์ ณ อยุธยา	ช่างทำกันอื่น	ผ้ากำมะหยี่	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
12	2463		เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)	ช่างทำกันอื่น	ผ้ากำมะหยี่	กลุ่มพระนามาภิไธยย่อ อักษรย่อ นาม และนาม

ตารางที่ 3 พัดสังเค็ดในงานศพผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่มีเชื้อพระวงศ์) ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)





พัดสังเค็ดในงานศพผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่มีเชื้อพระวงศ์) ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
13	2463		เจ้าจอมมารดาทาด ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพร	กลุ่มพระนามาภิไธยย่อ อักษรย่อนาม และชื่อนาม
14	2463		เจ้าจอมมารดาทรง ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพร	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
15	2465		เจ้าจอมมารดาใหม่ต	ช่างทำพานอื่น	ระบุเพียงใช้โลหะ ปักเป็นนามตรงกลาง	กลุ่มพระนามาภิไธยย่อ อักษรย่อนาม และชื่อนาม
16	2467		เจ้าจอมมารดาเรือน ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพร	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ

ตารางที่ 3 พัดสังเค็ดในงานศพผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่มีเชื้อพระวงศ์) ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)


พัดสังเค็ดในงานศพผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่มีเชื้อพระวงศ์) ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
17	2469		คุณหญิงทรงสมสงวน อภัยธฤณี	ช่างทำกันอื่น	หนังวัว	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
18	2473		เจ้าจอมมารตาทิพย์ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพร	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ
19	2480		หม่อมไฉญ เทวกุล ณ อยุธยา	ช่างทำกันอื่น	ผ้าสักหลาด	กลุ่มพระนามาภิไธยย่ออักษรย่อนาม และนาม
20	2481	ไม่ปรากฏหลักฐานรูปภาพ	เจ้าจอมมารดาทิพย์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ผ้าแพร	กลุ่มสัญลักษณ์รูปภาพ

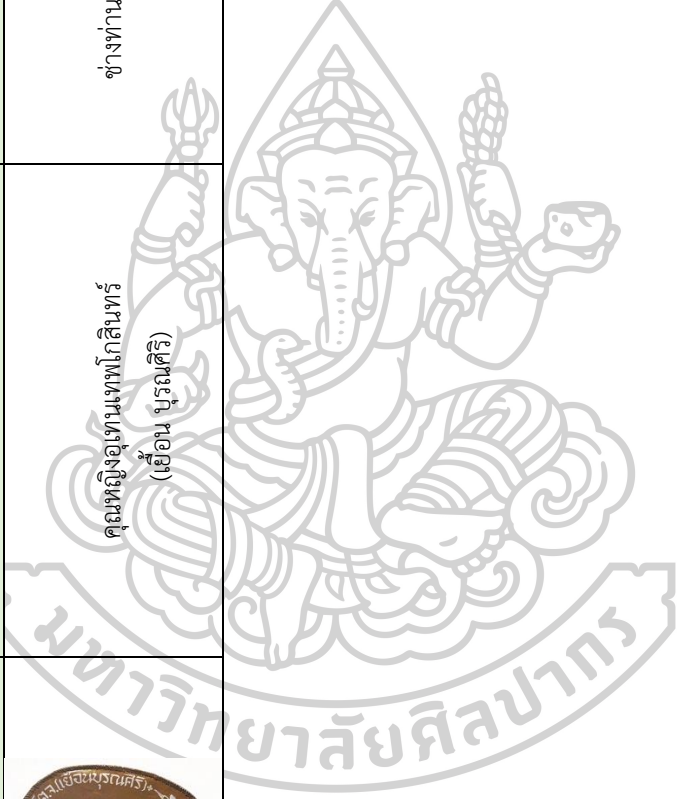


ตารางที่ 3 พัดสังเค็ดในงานศพผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่มีเชื้อพระวงศ์) ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

พัดสังเค็ดในงานศพผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่มีเชื้อพระวงศ์) ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
21	2482		หม่อมเจ้าอับชรสमान กิติยการ	ช่างทำคนอื่น	ระบุพื้นสีเหลือง	กลุ่มพระนามาภิไธยย่อ อักษรย่อ นาม และนาม
22	2482		หม่อมเชื้อ วิฑนวงศ์ ณ อยุธยา	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ไม่ระบุ	กลุ่มพระนามาภิไธยย่อ อักษรย่อ นาม และนาม
23	2487		เจ้าจอมเอิบ นำพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	ช่างทำคนอื่น	ระบุเพียงพื้นขาว	กลุ่มพระนามาภิไธยย่อ อักษรย่อ นาม และนาม
24	2496		พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านักขัตติกรมคุณ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ	ช่างทำคนอื่น	ไม่ระบุ	กลุ่มพระนามาภิไธยย่อ อักษรย่อ นาม และนาม

ตารางที่ 3 พัดสังเค็ดในงานศพผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่มีเชื้อพระวงศ์) ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 (ต่อ)

พัดสังเค็ดในงานศพผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่มีเชื้อพระวงศ์) ในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9						
ลำดับ	ปีพ.ศ.	รูปแบบพัดสังเค็ด	เจ้าของพัด	ผู้ออกแบบ	วัสดุ	การตกแต่ง
25	2499		คุณหญิงอุเทนเทพโกสินทร์ (เฮือน บุรณศิริ)	ช่างทำกันอื่น	หนัง	กลุ่มพระนามาภิไธยย่อ อักษรย่อนาม และนาม



## บทที่ 4

### วิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการออกแบบแฟชั่น

ปัจจัยที่มีผลต่อการออกแบบแฟชั่นแต่ละเล่มนั้น ลำดับแรกต้องเกี่ยวเนื่องกับเจ้าของแฟชั่น เนื่องจากการออกแบบลวดลายต่างๆ มักสัมพันธ์กับช่วงชีวิตและบทบาททางสังคมของเจ้าของแฟชั่น ดังนั้นตำแหน่งยศจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ช่างจะพิจารณาร่วมด้วยในการออกแบบแฟชั่น จึงเห็นได้ว่าแฟชั่นเป็นเรื่องของกลุ่มบุคคลชั้นสูงในสังคม ปัจจัยต่อมาคือ ช่างผู้ออกแบบ ความนิยมในการออกแบบกลุ่มลวดลาย หรือรูปภาพขึ้นอยู่กับช่างจะพิจารณาว่าจะให้เป็นไปในทิศทางใด จากการรวบรวมหลักฐานแฟชั่นในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 พบกลุ่มแฟชั่นที่มีรูปแบบการจัดกลุ่มลาย ที่เปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลา และพบเป็นกลุ่มๆ แม้จะเป็นช่างออกแบบที่ต่างกัน ประการถัดมาคือสภาพสังคมและความนิยม สภาพสังคมในแต่ละยุคสมัยสัมพันธ์กับการออกแบบงานศิลปะในทุกแขนง ดังที่ วิบูลย์ ลี้สุวรรณได้กล่าวถึงศิลปะในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าได้รับอิทธิพลจากตะวันตก เพราะมีการติดต่อกับตะวันตกมากขึ้น หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากตุงานที่สิงคโปร์และกัลกัตตาในอินเดีย หลังเสด็จประพาสยุโรป ได้กลับมาปรับปรุงบ้านเมือง เห็นได้จากการส่งนายช่างสถาปนิกวิศวกร นายช่างตกแต่ง จิตรกรและประติมากรจากยุโรปเข้ามาก่อสร้างพระราชวังให้เป็นยุโรปแท้<sup>337</sup>

ต่อมาหลังจากสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา มีการปรับแก้ครั้งใหญ่ รูปแบบศิลปะในสมัยนี้ จะมีการผสมผสานกึ่งแบบไทยประเพณี กึ่งแบบไทยตะวันตก<sup>338</sup> ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้จ้างช่างปั้นชาวอิตาลีชื่อ Mr. Corodo Feroci ที่คนไทยรู้จักในนาม ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี เข้ามาเป็นช่างประจํากรมศิลปากร ทำให้โครงสร้างวิชาศิลปะแบบตะวันตกได้ถูกวางเกณฑ์ตามทฤษฎีตะวันตกมากขึ้น โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่ทรงเป็นบุคคลสำคัญและผู้นำในการฝึกสอนช่างไทย ให้ก้าวหน้าตามความเจริญของตะวันตกควบคู่กันมา<sup>339</sup> ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ล้วนมีผลกับงานแฟชั่นที่นำมาศึกษา น่าสนใจที่แฟชั่นดังกล่าวมีเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดวางองค์ประกอบและลวดลายที่เป็นไปตามสมัยนิยม (Fashion) และสัมพันธ์กับการเมืองการปกครองอีกด้วย

<sup>337</sup> วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, ศิลปะน่ารู้ในสองศตวรรษ, (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์ 2549), 152.

<sup>338</sup> สุวัฒน์ แสนขัติ, จิตรกรรมไทย พุทธศิลป์, (กรุงเทพฯ : เทนเดอร์ ทัช 2545), 49.

<sup>339</sup> เรื่องเดียวกัน

ผู้วิจัยได้อธิบายการออกแบบพัตสังเค็ดโดยแบ่งกลุ่มเป็น กลุ่มงานพระบรมศพและงานพระศพ คือ พัทสังเค็ดของพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ และกลุ่มผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก คือ ข้าราชการบริพารที่ไม่ใช่เชื้อพระวงศ์ นอกจากนี้ยังจะกล่าวถึงช่างคนสำคัญผู้ออกแบบพัตสังเค็ด คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ "ช่างท่านอื่น"<sup>340</sup> ดังอธิบายต่อไปนี้

#### 4.1 การออกแบบพัตสังเค็ด ในงานพระบรมศพและงานพระศพ ในรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 9

ธรรมเนียมการถวายพัตสังเค็ด เริ่มขึ้นตั้งแต่งานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คำว่า สังเค็ด บ่งบอกถึงเป็นเครื่องสำคัญในงานพระบรมศพและพระศพ เกี่ยวเนื่องโดยตรงกับพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ จากการเก็บรวบรวมข้อมูลพบพัตที่สำคัญและมีหลักฐานอยู่ จำนวน 86 เล่ม แบ่งเป็นกลุ่มพระนามาภิไธยย่ออักษรพระนามาภิไธย และอักษรย่อนาม จำนวน 60 งาน และกลุ่มใช้สัญลักษณ์รูปภาพ จำนวน 26 งาน

**4.1.1 การใช้อักษรย่อพระปรมาภิไธย และพระนาม** ลักษณะส่วนใหญ่ที่พบของงานพัตสังเค็ดกลุ่มนี้คือ การใช้อักษรย่อพระปรมาภิไธย และพระนาม ที่มีตั้งแต่พัตสังเค็ดเล่มแรก พ.ศ. 2423 จนถึงพัตสังเค็ดในรัชกาลที่ 9 จากการรวบรวมและจัดกลุ่มสามารถจำแนกได้ 61 งาน พัทสังเค็ด 65 เล่ม พัทที่ปรากฏการออกแบบลวดลายโดยใช้อักษรย่อเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงลำดับศทางราชสำนัก ความมีศักดิ์ที่สูงกว่าสามัญชน พระปรมาภิไธย มาจากคำว่า พระ+ปรม+อภิไธย หมายถึงชื่ออันประเสริฐ แต่เดิมในสมัย รัชกาลที่ 1-3 ใช้พระปรมาภิไธยขึ้นต้นว่า “สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามธิบดี” และมีสร้อยพระนามเหมือนกันทั้ง 3 รัชกาล เมื่อรัชกาลที่ 3 จึงมีคนเรียกรัชกาลที่ 1 ว่า “แผ่นดินต้น” รัชกาลที่ 2 ว่า “แผ่นดินกลาง” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงเห็นว่า ถ้าเช่นนั้นรัชกาลของพระองค์คนคงจะเรียกว่า “แผ่นดินปลาย” หรือ “แผ่นดินสุดท้าย” อันเป็นอัปมงคล ซึ่งเป็นช่วงที่พระองค์ทรงสร้างพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ เป็นพระทรงเครื่องขึ้นไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม 2 องค์ และถวายพระนามว่า “พระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลก” ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช องค์หนึ่ง ถวายพระนามว่า “พระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย” ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถองค์หนึ่ง จึงโปรดให้ประกาศสั่งให้เรียกนามอดีตรัชกาลตามนาม

<sup>340</sup> ในวิทยานิพนธ์เรื่อง รูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัตรอง (พัตสังเค็ด) ในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 นิยามความหมาย "ช่างท่านอื่น" หมายถึงช่างทำพัตผู้อื่นซึ่งไม่ปรากฏชื่อในการสร้าง ที่ไม่ใช่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

พระพุทธรูปซึ่งทรงพระราชอุทิศ รัชกาลที่ 1 ให้เรียกว่า “แผ่นดินพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลก” รัชกาลที่ 2 ให้เรียกว่า “แผ่นดินพระพุทธรูปเลิศล้ำนภากาศ”<sup>341</sup>

ด้วยเหตุนี้จึงมีพระปรมาภิไธยเป็นต้นมาทุกรัชกาล เมื่อนำมาใช้เป็นตราสัญลักษณ์ในงานต่างๆจึงย่อพระปรมาภิไธยเหลือเพียง 3 ตัวอักษร เช่นเดียวกับ พระนามาภิไธยย่อ จะเป็นการย่อพระนามของพระบรมวงศานุวงศ์ พระองค์อื่นที่ไม่ใช่พระมหากษัตริย์ ลักษณะการย่อตัวอักษรนี้ ใช้ในงานพระราชพิธีต่างๆ รวมถึงนำมาเป็นลวดลายบนพัดสังเค็ดด้วยนั่นเอง จึงสรุปได้ว่าการใช้อักษรพระปรมาภิไธยย่อ พระนามาภิไธย เป็นไปเพื่อแสดงความเป็นปัจเจก และแสดงฐานันดรควบคู่ไปด้วย เพราะเหตุที่ว่าคนสามัญชนไม่มีการย่อชื่อของตนเอง

**4.1.2 การใช้สี** การเลือกใช้สีในการทำพัดสังเค็ด ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยนับจากพัดสังเค็ดเล่มแรกในรัชสมัยพระองค์ คือพัดสังเค็ดสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี พ.ศ. 2423 จนถึงพัดสังเค็ดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2453 การเลือกใช้สีมักนิยมพื้นหลังสีดำลวดลายเป็นสีทอง หรือบางกรณีซึ่งเป็นส่วนน้อยใช้เป็นพื้นหลังสีทอง ม่วง น้ำเงิน อย่างไรก็ตามพบว่าเป็นการใช้สีโทนเข้มสุภาพดังที่กล่าวมาเป็นพิเศษ ความนิยมสีดำในงานอวมงคลนั้น มีการกล่าวไว้ว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทรมณฑล วันที่ 18 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2406 ทรงโปรดเกล้า ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาททูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายดอกไม้ธูปเทียนบูชาพระศพ และเข้าทูลละอองธุลีพระบาททูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายดอกไม้ธูปเทียนบูชาพระศพ โดยทั่วไป ดังนั้นการนิยมทำพื้นพัดสังเค็ดเป็นสีดำจึงเป็นเหตุเป็นผล และสามารถเข้าใจได้ทันที

ลักษณะที่กล่าวมาข้างต้นมีการปรับเปลี่ยนในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นับจากพัดสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเสด็จสุดา พ.ศ. 2455 พบว่าการสร้างสรรค์พัดสังเค็ดเริ่มมีการใช้สีที่หลากหลายมากขึ้น เช่น สีแดง สีส้ม ชมพู เขียว เหลือง เป็นต้น ผู้วิจัยเห็นว่าลักษณะดังกล่าวเป็นการริเริ่มทำพัดสังเค็ดให้เป็นงานศิลปะที่แสดงทัศนคติของผู้ออกแบบมากขึ้น สีที่นำมาใช้ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับผู้เสียชีวิต เช่น สีประจำวันเกิด อย่างไรก็ตาม ล้วนมีการใช้สีตามสมัยนิยมเป็นแบบแผนกันมา เมื่อวิเคราะห์ในบริบทของช่าง หลักฐานพบว่างานพัดสังเค็ดที่ออกแบบ

<sup>341</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 ตอนที่ 5, 3 ธันวาคม พ.ศ. 2563, <https://vajirayana.org>

<sup>342</sup> เฉลิมชัย สุวรรณวัฒนา, สีในวัฒนธรรมคตินิยมของไทย. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการออกแบบนิเทศศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), 22.



โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อเทียบกับงานออกแบบของ "ช่างท่านอื่น" ในสมัยเดียวกัน พบว่ามีความคล้ายคลึงกัน คือมีการใช้สีสันทากหลายมากขึ้น ลักษณะดังกล่าวยังคงนิยมต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงสมัย รัชกาลที่ 9

#### 4.1.3 การใช้รูปภาพสัญลักษณ์ในการสื่อความหมายที่เกี่ยวข้องกับเจ้าของพัสดุ

รายละเอียดที่สามารถนำมาใช้ในการอธิบายถึงวิธีการออกแบบลวดลายนั้น จำเป็นต้องอ้างอิงงานออกแบบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กล่าวดังนี้ “โดยผู้เป็นเจ้าของมักจะถวายกระดาษเปล้ามอให้พระองค์ทรงคิดแบบอย่างไรก็ได้ ตามแต่ทรงคิดเห็นว่าดี ถ้าเป็นเช่นนั้นจะทรงพิจารณาว่านามของผู้นั้นแปลว่าอะไร มีวุฒิต่างใดอันจะนำมาเขียนเป็นลาย ให้เป็นเครื่องหมายเฉพาะตัวท่านผู้นั้นได้ พร้อมทั้งคิดหาธรรมคาถาเกี่ยวกับนามหรือนามสกุลหรือคุณวุฒิของผู้นั้นประกอบด้วย แต่ผู้ที่ต้องการเฉพาะแต่ฝีพระหัตถ์ก็มี เช่น พัดสำหรับงานศพเจ้าจอมมารดาทรุ่น เป็นต้น พระองค์เจ้าอรุณวดี ตรัสสั่งโดยเจาะจงให้ทรงเขียนถวายเป็นรูปวิชัยอยู่ตรงกลาง ด้วยเจ้าจอมมารดาของท่านเกิดปีฉลู”<sup>343</sup>

ดังที่กล่าวข้างต้น การที่ช่างจะออกแบบลวดลายบนพัดได้นั้น มีทั้งช่างออกแบบเองโดยพิจารณาจากนาม หรือวุฒิต่างๆของเจ้าของพัด และการออกแบบโดยสั่งโดยเฉพาะ โดยรูปภาพสัญลักษณ์ที่แสดงบนพัดสามารถรวบรวมและจำแนกเป็นกลุ่มได้ดังนี้

กลุ่มมงกุฎแสดงยศ ได้แก่ จุลมงกุฎ พระมหาพิชัยมงกุฎ พระเกี้ยว ฉัตร กรอบหน้านาง  
กลุ่มสัตว์ ได้แก่ ช้างเผือก งู กระจ่าง ม้า หงส์  
กลุ่มบุคคล ได้แก่ ทหาร พระพรหม อรุณเทพบุตร  
กลุ่มทั่วไป ได้แก่ ปราสาท เรือแก้ว ตราราร์ม พระจันทร์ ปุชนิยสถาน เพชร ใบพัด เครื่องบิน วัชระ ตราราร์ม ดอกบัว คบไฟ เครื่องโต๊ะ ประตุมือง

จากการรวบรวมหลักฐานพัดสังเค็ดกลุ่มที่ใช้ลวดลายสัญลักษณ์ พบว่า กลุ่มสัญลักษณ์ต่างๆที่นำมาใช้เป็นลวดลาย ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับเจ้าของพัดทั้งสิ้น ดังนี้

ลวดลายมงกุฎ จุลมงกุฎ พระมหาพิชัยมงกุฎ พระเกี้ยว เป็นการแสดงถึงเชื้อสายพระมหากษัตริย์พระราชธิดาพระราชโอรส หรือเป็นเจ้าจอม ที่มาจากกระบู่ไว้ใน คัมภีร์อภิธานปทีปิกาภาที่ 358 ว่า

“ขคโค จ ฉตต’มฺณหีสึ      ปาทุกา วาลพิชนี  
 อิเม กกุธภณทานิ      ภวนติ ปญจ ราชนึ.”

<sup>343</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 72-73.

**ขคโค** หมายถึง พระขรรค์(ดาบ 2 คม) **ฉตต์** หมายถึง เสวตฉัตร(ฉัตรขาว) อุณห์ที่สัณทิส หมายถึง(กรอบหน้า, มงกุฎ) **ปาทุกา** หมายถึง ฉลองพระบาท(รองเท้า) **วาลพิชนี** หมายถึง พัดหางจามรี **อิมะ ปณจ** เครื่องราชย์ 5 อย่างเหล่านี้ กุศุภณทานิ เป็นเครื่องประดับสำหรับอภิเษกเป็น **พระราชา** ราชนิ ของพระราชาทั้งหลาย ถวนติ ย่อมเป็น(ราชกกุธภัณฑ์ 5) ราชกกุธภัณฑ์สำหรับพระมหากษัตริย์ ในการแสดงออกสัญลักษณ์บนพัตจะเป็นการสื่อถึงผู้เสียชีวิตเป็นพระราชโอรส พระราชธิดา หรือเป็นพระบรมราชินี พระราชินี ซึ่งลักษณะดังกล่าวให้ความหมายถึงความสูงส่ง และความเป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่งลักษณะดังกล่าวมีนัยยะเช่นเดียวกับการใช้ปรมาภิไธยย่อเป็นลวดลายบนพัตสังเค็ด

**ลวดลายสัตว์** ในกลุ่มนี้ลวดลายสัตว์บนพัต บางเล่มบอกถึงปีเกิดเจ้าของพัต เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ประสูติเมื่อ 5 เมษายน พ.ศ. 2399 ตามคติพราหมณ์เกณฑ์ปฏิทินจันทรคติไทย จะเปลี่ยนปีนักษัตรใน วันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 5 โดยปี พ.ศ. 2399 จะนับเป็นปีมะโรง ต้องเริ่มตั้งแต่ วันอาทิตย์ที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2399 ดังนั้นวันประสูติพระองค์จึงคาบเกี่ยวระหว่างปีนักษัตร เกาะ และ มะโรง จึงอนุมานได้ถึงการใช้ลวดลายสัตว์เป็นกระต่ายและงูบนพัตสังเค็ดเป็นต้น ในกลุ่มพัตงานพระบรมศพ และงานพระศพนี้ พบลวดลายสัตว์เป็นจำนวนน้อย หากพบก็เป็นลวดลายที่สัตว์นั้นแสดงกิริยากระทำสิ่งอื่นอยู่ เช่น รูปม้าเป็นส่วนประกอบของการลากราชารถในพัตสังเค็ดสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง พ.ศ. 2463 บ้างเป็นลวดลายไม่มีบันทึกอธิบายไว้ เช่น รูปหงส์ในปราสาท บนพัตสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสรฐสุตา พ.ศ. 2455

**ลวดลายบุคคล** เป็นสัญลักษณ์สื่อถึงผู้เสียชีวิต เช่น พระพรหมอยู่บนพัตซึ่งสัมพันธ์กับพระนามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ปรากฏในพัตสังเค็ดของท่าน รูปทหารประกอบอยู่บนพัตพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ สื่อถึงในช่วงชีวิตทรงเป็นผู้บัญชาการกรมทหารเรือในสงครามระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในกรณีพิพาท ร.ศ. 112 ในส่วนรูปอรุณเทพบุตรมีบันทึกว่า ช่างผู้ออกแบบคือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงนำแบบอย่างมาจากพัตสำหรับงานขึ้นพระตำหนักราชฤทธิ์รุ่งโรจน์ ซึ่งอรุณเทพบุตรมีความหมายสอดคล้องกับชื่อพระตำหนัก และนำแบบอย่างมาสร้างพัตสังเค็ดของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุพงษ์รัชสมโภช อย่างไรก็ตามพบความนิยมในการใช้รูปอรุณเทพบุตรในงานออกแบบของ "ช่างท่านอื่น" อีกด้วย ในงานพัตสังเค็ดพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร แสดงถึงลักษณะร่วมกันของลวดลายที่ปรากฏแม้ในงานออกแบบของช่างที่ต่างกัน

ลวดลายทั่วไป ส่วนใหญ่สื่อถึงพระนาม นาม ของผู้เสียชีวิต เช่นรูปเพชรในพัดสังเค็ดของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สื่อถึงพระนาม "วชิร" ที่อยู่ภายใต้ฉัตร 5 ชั้น ซึ่งบอกถึงตำแหน่งทางราชสำนัก อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึงการใส่ความหมายบนลวดลายคือ พัดสังเค็ดของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย พัดมีรูปหัวใจภายใต้มงกุฏ หมายถึงพระนาม พวงหรีดดอกกุหลาบหมายถึงงานพระศพ คบไฟหมายถึงพระราชทานเพลิง และห่วงสามห่วงคล้องกันที่ด้านล่างของพัด หมายถึงเป็นพระโอรสในเจ้าจอมมารดาห่วง เป็นต้น

**4.1.3.1 การสื่อความหมายของลวดลาย** ในแง่ของช่างผู้ออกแบบ พิจารณาแล้วพบว่างานออกแบบพัดสังเค็ดของ "ช่างท่านอื่น" ลวดลายส่วนใหญ่จะเกี่ยวเนื่องกับผู้เสียชีวิตโดยตรง เช่นเป็นตราสัญลักษณ์ของเจ้าของพัด หรือเป็นภาพความหมายสื่อถึงเจ้าของพัด เช่น พัดสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ จะมีลวดลายของพระพรหมอยู่บนพัดซึ่งสัมพันธ์กับพระนาม พัดสังเค็ดพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร ก็ปรากฏเป็นรูปอรุณเทพบุตร คล้องกับชื่อพระองค์ นอกเหนือจากนี้จะเป็นงานออกแบบโดยการใช้พระปรมาภิไธยย่อ พระนามาภิไธยย่อ ซึ่งสื่อความหมายถึงเจ้าของพัดโดยตรง เป็นต้น

ในส่วนงานพัดสังเค็ดของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ถึงแม้จะเป็นงานที่แสดงสัญลักษณ์สื่อถึงผู้เสียชีวิตเช่นเดียวกับงานของ "ช่างท่านอื่น" แต่พัดสังเค็ดบางเล่มของพระองค์เป็นสัญลักษณ์ที่ต้องมีการตีความ ซึ่งเป็นรูปแบบที่พระองค์ทรงคิดขึ้นเอง ดังเช่นงานทรงออกแบบทูลเกล้าฯ ในงานพระบรมศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี เรียกว่า "พัดโพธิ์บัลลังก์" มีบันทึกว่าพัดนี้เป็นพัดรูปแบบที่ทรงเริ่มประดิษฐ์ลวดลายให้เป็นสัญลักษณ์ของผู้เกี่ยวข้องเป็นเล่มแรก จึงเห็นได้ว่าลวดลายบนพัดยังไม่สามารถสื่อความหมายถึงผู้เกี่ยวข้องกับพัดได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ ภาพพระพุทธเจ้าใต้ต้นโพธิ์นี้ยังไม่สามารถสื่อถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี ได้ดีนัก อันเนื่องมาจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ยังทรงติดกับลวดลายซึ่งนิยมออกแบบมากในช่วงระยะแรก และแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนานั่นเอง เช่นเดียวกับ พัดสังเค็ดในงานพระศพของพระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย ลักษณะพัดหน้าางหุ้มผ้าขาวปักทองแล่งและคาดด้วยไม้จำหลักลายตาบ เป็นการออกแบบที่เรียบง่าย โดยสุธา ลินะวัต อธิบายว่าอาจเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงความเที่ยงแท้ในสรรพสัตว์ทั้งหลายในโลกที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงการดับสูญได้

**4.1.3.2 การใช้สิ่งอื่นแทนลวดลาย** จากการจำแนกหมวดหมู่พัดสังเค็ดเป็นกลุ่มที่ใช้อักษรพระนามาภิไธยย่อ อักษรย่อนาม และกลุ่มที่ใช้สัญลักษณ์รูปภาพ ปรากฏพัดสังเค็ดบางกลุ่มที่ไม่มีการตกแต่งลวดลายบนพัด เช่น พัดสังเค็ดงานพระบรมศพสมเด็จพระราชปิตุจฉาเจ้าสุทรม

มัลมารศรี พระอัครราชเทวี ที่ใช้วัสดุคล้ายพลาสติก เรียกว่า "นาโกร๊ก" มีบันทึกไว้ว่า พัดเล่มนี้นับว่าเป็นการออกแบบที่แปลกตาที่สุดของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เพราะทรงเป็นผู้ริเริ่มนำวัสดุ นาโกร๊ก ซึ่งเป็นแผ่นคล้ายพลาสติกแต่มิ่้น้ำหนักมากกว่ามาใช้ และสื่อความหมายโดยใช้ความขรุขระบนพื้นผิววัสดุ ซึ่งคล้ายกับการใช้พื้นผิววัสดุในลักษณะเทคนิคสื่อผสม (MIX MEDIA) เพื่อแสดงออกถึงความคิดความรู้สึของผู้ออกแบบ<sup>344</sup>

ในกลุ่มพัดสังเค็ดของพระบรมศพและพระศพนี้ ลักษณะการใช้วัสดุแทนลวดลายดังกล่าวพบเพียงในงานออกแบบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เท่านั้น ส่วนในงานของ "ช่างท่านอื่น" พบเป็นการใช้วัสดุที่ต่างไปจากความนิยม ในพัดสังเค็ดของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร พ.ศ. 2502 ที่เป็นพัดหน้านางกรูด้วยตะแกรงโลหะ เป็นต้น

**4.1.4 การจัดวางองค์ประกอบบนพัด** ในกลุ่มพัดสังเค็ดงานพระบรมศพ และพระศพนี้ พบว่ามีความนิยมจัดองค์ประกอบเน้นจุดนำสายตาบริเวณกลางพัด หรือลวดลายกระจายเต็มพัด ลักษณะนี้พบตั้งแต่พัดสังเค็ดเล่มแรกของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี พ.ศ. 2423 เรื่อยมาถึง พ.ศ. 2468 รวบรวมได้พัดสังเค็ด 40 เล่ม ซึ่งพบการออกแบบที่ต่างออกไป คือเน้นจุดนำสายตาอยู่ด้านล่างของใบพัดเพียง 2 เล่มคือ พัดสังเค็ดพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร พ.ศ. 2444 (จุดเด่นอยู่ด้านล่างแต่รัศมียังกระจายเต็มพัด) และพัดสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุพงษ์สมโภช พ.ศ. 2452 (งานออกแบบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์) นอกจากนี้ 2 เล่มดังกล่าว ในช่วงนี้จึงจัดว่าเป็นการออกแบบตามแบบแผนที่นิยมเป็นหลัก คือเน้นลวดลายสมดุลงันกระจายเต็มพัด และจุดนำสายตาอยู่กลางพัด

เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดองค์ประกอบ นับตั้งแต่พัดสังเค็ดพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2468 เรื่อยลงมา การจัดองค์ประกอบบนใบพัดเริ่มมีความสร้างสรรค์มากขึ้น พัดสังเค็ดมีการใช้จุดนำสายตาอยู่บริเวณนมพัด โดยใช้รูปสัญลักษณ์เป็นโลหะประกอบเป็นนมพัด คล้ายประติมากรรมขนาดเล็ก อาทิเช่น

<sup>344</sup> สุธา สีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัดรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 306.

พัตสังเค็ด สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยา  
ภาณุพันธุวงศ์วรเดช พ.ศ. 2472 นมพัตเป็นโลหะรูปมหาจักรี

พัตสังเค็ด พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัญจนากร นมพัตเป็นโลหะชูปทองทำเป็น  
อักษรตัว "ก"

พัตสังเค็ด พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยานุชิต กรมหมื่นพงษาดิศรมหิป นมพัต  
เป็นโลหะหล่อเป็นพระนามและมงกุฏ

พัตสังเค็ด พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุธวัฒน สนมเด็จพระสังฆราชเจ้า นมพัตทำ  
ด้วยโลหะสีทองเป็นอักษรพระนามย่อ “ช.ส.” ภายใต้พระภควันและฉัตร 5  
ชั้น

ประเด็นที่น่าสนใจ คือ พัตที่ออกแบบลักษณะจุดเด่นอยู่บริเวณนมพัต ในกลุ่มงานพระ  
บรมศพ และงานพระศพนี้ ล้วนเป็นงานออกแบบของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา  
นริศรานุวัดติวงศ์ มีเพียงเล่มเดียวที่เป็นงานของช่างท่านอื่น คือ พัตสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอ  
พระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา พ.ศ. 2500 ดังนี้เองจึงกล่าวได้ว่าลักษณะการออกแบบเน้นบริเวณ  
ด้านล่างของใบพัตโดยลดรายละเอียดลวดลายบนใบพัตนี้ เป็นงานริเริ่มของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์  
เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อหมดยุคงานออกแบบของพระองค์จึงยังมีช่างท่านอื่นทำ  
ตามแบบอย่างอยู่บ้าง แต่ไม่นิยม จึงกลับมาจัดองค์ประกอบลวดลายสมดุลเน้นจุดนำสายตาอยู่บริเวณ  
กลางใบพัตเช่นเดิม ในสมัยรัชกาลที่ 9 จึงใช้รูปแบบนี้ทั้งหมด

**4.1.5 การใส่ความเชื่อมโยงทางพระพุทธศาสนา** ในกลุ่มพัตสังเค็ดพระบรมศพ และ  
พระศพ ในรัชกาลที่ 5 -รัชกาลที่ 9 นี้ พบ พัตโพธิ์ปลั่งกิ่ง ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณ  
ภาควดี ที่กล่าวไว้แล้วในข้างต้นว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรง  
ออกแบบให้เชื่อมโยงกับพุทธศาสนา และนอกจากความนิยมใส่คำบอกชื่องานและพระนามของ  
เจ้าของพัตแล้ว พบการใส่คำในรูปแบบคาถาภาษาบาลีทั้งในอักษรขอมไทยและอักษรไทย พบทั้งใน  
งานออกแบบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ "ช่างท่านอื่น"  
อาทิเช่น

พัตสังเค็ด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2453 ด้านบนของพัตใช้  
คาถาภาษาขอม

พัตสังเค็ด พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุจิตราภรณ์ พ.ศ. 2463 รอบขอบพัต  
ปรากฏ คาถาหัวใจพระพุทธศาสนา อักษรไทย ภาษาบาลี ความว่า “ฉันทา  
โทสา ภายา โมหา โยธัมมิ นาดิวัตติ อภิวัตตติตัสส ยโส สุม่าป เรชา จันทิมมา”



พดสังเค็ด สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง พ.ศ.

2463 ทรงขอบเหนื่อพิมานไพชยนต์มีพระคาถาเมตตสูตร ตอน “*มาตา ยถา  
นียิ ปุตฺตี*”

พดสังเค็ด สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา พ.ศ.

2468 ด้านหลังเป็นคาถาภาษาบาลี อักษรขอม

พดสังเค็ด พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ พ.ศ. 2468 ขอบพดมีอักษร

ข้อความจากอิทธิบาท 4 คือ *เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา*

พดสังเค็ด พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม พ.ศ. 2469 บริเวณขอบพด

เป็นคาถา อภินิหารใจเวกขณะ ว่า “*ยักมม กริสสามิ กัลป์ยามว่า ปาปกิ ตัสส  
ทายาทิ กริสสามิ*”

พดสังเค็ด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2486 มี

ข้อความภาษาบาลีว่า “*ยถาปจ จยํ ชีวิตํ ตันติ*”

พดสังเค็ด สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พ.ศ. 2498

คาถาพระราชทานซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า  
เจ้าอยู่หัว ความว่า “*สวางคฺวตฺตมาติ นามํ ยสฺสาเยว กตฺตอ สว โทตฺต สฺวินี ปุต  
วี ไรโรคา นิรุปรทฺทวา อทฺธา มหฺทฺธนา จาปี โภคินี จ ยสฺส ลินี จิรฺภูษณินี วัฒนฺหิ  
เสฏฺฐตฺตฺตราม หนีเปตีเก*”

ลักษณะงานออกแบบดังกล่าว เป็นไปตามบริบทสังคมไทยที่เป็นสังคมพุทธศาสนา  
กระแสหลัก เนื่องจาก พดสังเค็ดเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ พระราชประเพณี และพุทธ  
ศาสนาโดยตรง ในแง่ของการพัฒนาตามยุคสมัย ในสมัยนี้พบว่าการถวายนางานศพเป็นเรื่องที่  
ประชาชนทั่วไปทำได้ โดยไม่จำเป็นต้องมีประเพณีการถวายเครื่องสังเค็ด แต่ทั้งนี้ มีนัยยะเดียวกันคือ  
การถวายเพื่อเป็นกุศลต่อผู้เสียชีวิต จึงพบพดที่ออกแบบโดยเป็นพาณิชยกรรมมากขึ้น คือทำซ้ำ ผลิตแบบ  
เดียวกันที่หลายๆเล่ม แต่ใจความสำคัญบนใบพดก็เป็นคำที่เกี่ยวข้องกับคำสอนของพุทธศาสนา ที่  
คนทั่วไปเข้าใจได้ง่ายโดยไม่จำเป็นต้องเป็นคาถาบาลี เช่น เกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือไปไม่กลับ หลับไม่  
ตื่น ฟันไม่มี เป็นต้น

#### 4.2 การออกแบบพดสังเค็ดในงานศพผู้ได้รับตำแหน่งในราชสำนัก สมัยรัชกาลที่5 – รัชกาลที่9

ในบริบทนี้คือข้าราชการที่มิใช่เชื้อพระวงศ์ แต่น่าสนใจที่ว่างานออกแบบพดสังเค็ด  
ของกลุ่มบุคคลดังกล่าว มีการใช้สัญลักษณ์สื่อความหมายคล้ายคลึงกับงานออกแบบของผู้มีเชื้อสาย  
พระมหากษัตริย์ รวมถึงมีการใช้นามย่ออีกด้วย ซึ่งผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตไว้สองประการคือ ปัจจัย

ทางด้านกระแสความนิยมของช่างในสมัยนั้น เช่น จากการรวบรวมพบว่าในช่วงเปลี่ยนความนิยมในการออกแบบพัดแบบลวดลายกระจายเต็มทั้งพัด มาเป็นเน้นตกแต่งนมพัดแทนส่วนใบพัดเป็นผ้าเรียบ พัดที่มีระบุผู้ออกแบบคือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กับพัดที่ไม่ได้ระบุนามช่าง กลับมีการเปลี่ยนรูปแบบตามกันอย่างเป็นกระแสนิยม เป็นต้น

ปัจจัยต่อมาเป็นการให้ความสำคัญที่ตัวเจ้าของพัด ที่มีความเกี่ยวข้องและดำรงตำแหน่งในราชสำนักเป็นที่ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ จนกระทั่งสามารถมีงานออกแบบที่รูปแบบใกล้เคียงงานของพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ได้ โดยการจัดกลุ่มพัดสังเค็ดของผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก พบทั้งหมด 25 เล่ม เป็นของผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าจอมมารดา 12 เล่ม ในบริบทนี้ คือเจ้าจอมที่มาจากสามัญชน รวมไปถึงจากดินแดนอื่นเช่น มอญ หรือสืบเชื้อสายจากลาว ซึ่งการออกแบบลวดลายพัดสังเค็ดมีองค์ประกอบที่คล้ายกันกับงานพัดสังเค็ดของเชื้อพระวงศ์ เป็นเหตุผลที่เข้าใจได้เนื่องจากเป็นเจ้าจอมมารดามีความเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์

ผู้วิจัยจัดกลุ่มเจ้าจอมมารดาไว้ในกลุ่มพัดสังเค็ดของผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก ด้วยเหตุผลของการเป็นสามัญชน มีการกล่าวถึง พระศพเจ้าจอมมาดาสำคัญว่าเป็นฐานะสามัญชน "ย้ายศพมาไว้ที่หอนิเวศพิทยา ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งขัดต่อพระราชประเพณีในการที่จะนำศพสามัญชนที่เสียชีวิต เข้ามายังพระบรมมหาราชวัง"<sup>345</sup> รวมถึง ในบันทึกของแอนนา ลีโอโนเวนส์ระบุว่าเจ้าจอมมารดาเปี่ยมนั้นมีเชื้อสายจีนจากบิดา และไม่มีชาติกำเนิดสูงส่งอย่างใด<sup>346</sup> เป็นต้น

นอกจากนี้ยังรวมถึงผู้เกี่ยวข้องเป็นเครือญาติของผู้เข้ามามีบทบาทในราชสำนักจึงได้ยกตำแหน่งสูงขึ้นไปด้วย เช่น หม่อมเจ้าอัปษรสมาน กิตติยากร พระอัยยิกาฝ่ายพระราชบิดาใน สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เป็นต้น พัดสังเค็ดกลุ่มนี้ได้แก่ พัดสังเค็ดพระยาทิพย์โกษา พ.ศ. 2454 พัดสังเค็ดคุณหญิงทราชมสงวน อภัยรณฤทธิ์ พ.ศ. 2469 พัดสังเค็ดหม่อมใหญ่ เทวกุล ณ อยุธยา พ.ศ. 2480 พัดสังเค็ดหม่อมเชื้อ วัฒนวงศ์ พ.ศ. 2482 และ พัดสังเค็ดคุณหญิงอุเทนเทพโกสินทร์ พ.ศ. 2499

อนึ่ง จากการรวบรวมหลักฐานพัดสังเค็ดของกลุ่มผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก พบพัดสังเค็ดกลุ่มของ ตระกูลขุนนาค ซึ่งมีลักษณะเฉพาะตัว บทบาทของกลุ่มตระกูลขุนนาคต่อราชสำนักเด่นชัดหลายประการ คือมีความใกล้ชิดกับพระบรมราชวงศ์จักรี ตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 รวมตระกูล

<sup>345</sup> "ข่าวพิราโลย," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม17, (27 มกราคม 2443): 634.

<sup>346</sup> ลีโอโนเวนส์, แอนนา แอร์เรียด (เขียน), สุภัตรา ภูมิประภาสและสุภิดา แก้วสุขสมบัติ (แปล). *อ่านสยามตามแอนนา*. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2562), 304.

ขุนนาคยังมีประเพณีการนำกลุสตรีของตระกูลเข้าถวายตัวรับราชการฝ่ายใน ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกรัชกาล นับตั้งแต่รัชกาลที่ 1 มาจนถึงรัชกาลที่ 5 ขณะเดียวกันบรรดากุลบุตรของตระกูลเข้าถวายตัวรับราชการฝ่ายหน้าด้วย ดังนั้นแล้วความสัมพันธ์ระหว่างพระบรมราชวงศ์จักรีกับตระกูลขุนนาคจึงมีความลึกซึ้งมาก<sup>347</sup>

**4.2.1 การใช้อักษรย่อพระนาม และนาม** จากการรวบรวมหลักฐานพัดสังเค็ดในงานศพผู้ได้รับตำแหน่งในราชสำนัก พบกลุ่มพัดที่ใช้พระนามภิไธย และอักษรย่อนามในการออกแบบจำนวน 13 เล่ม รูปแบบโดยรวมจะเป็นพระนามย่อ และพระนามเต็ม มีทั้งงานออกแบบโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และงานของ "ช่างท่านอื่น" ตัวอย่างเช่น

พัดสังเค็ด เจ้าจอมมารดาโหมด พ.ศ. 2465 ใช้โลหะดุนคำว่า "โหมด" อยู่กลางพัด

พัดสังเค็ด เจ้าพระยามาสากรวงศ์ พ.ศ. 2563 ใส่ย่อชื่อของท่านว่า "พร"

พัดสังเค็ด หม่อมเจ้าอัปสรสมาน กิติยากร พ.ศ. 2482 ใช้อักษรพระนามย่อ "อ.ส."

พัดสังเค็ด เจ้าจอมมารดาหรั่ง พ.ศ. 2473 ใส่พระนาม "เจ้าจอมมารดาหรั่ง" กลางพัด

พัดสังเค็ดเล่มสำคัญคือพัดสังเค็ดเจ้าจอมมารดาดวงคำ เป็นพัดเล่มแรกที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบโดยใช้อักษรย่อพระนามของเจ้าของพัดมาดัดแปลงเป็นรูปทรงหรือสิ่งของต่างๆ ที่สะท้อนถึงเจ้าของพัดซึ่งในที่นี้จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงใช้อักษรคดเกี่ยวไขว้กันให้กลายเป็นส่วนกลางของเสมา และพระองค์จะทรงนิยมการออกแบบลวดลายบนพัดในลักษณะเช่นนี้เพิ่มขึ้นในช่วงระยะเวลาต่อมา<sup>348</sup>

**4.2.2 การใช้สี** ในกลุ่มพัดสังเค็ดผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนักนี้ พบการใช้สีที่หลากหลาย แต่โทนสีส่วนใหญ่จะเป็นสี ทอง ดำ แดง ส้ม เป็นส่วนมาก การเลือกใช้เช่น สีดำ น้ำเงินเข้ม หรือสีทึบสุภาพ ผู้วิจัยเห็นว่าสัมพันธ์กับงานอวมงคล ในอีกแง่หนึ่งเป็นสีพื้นทึบที่ทำให้ลวดลายเด่นชัด ดูสวยงาม เช่น

<sup>347</sup> ปิยนาด ขุนนาค, **บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล "ขุนนาค"** (กรุงเทพฯ : ดวงกมล 2520), 266.

<sup>348</sup> สุธา ลินะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักปักกรอง (ตาลปัตร) ในผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 290

พดสังเค็ด เจ้าจอมมาดาสำลี พ.ศ. 2444 ทำด้วยผ้าตาดสีด้า ตรงกลางปักรูปปราสาท 9  
ห้องสีเหลืองทอง

พดสังเค็ด หม่อมเล็ก ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา พ.ศ. 2461 ทำด้วยกำมะหยี่สีด้า ตรงกลาง  
ปักไหมพระอาทิตย์อุทัยและผีเสื้อ เป็นการเน้นสีลวดลายอ่อนกว่าพื้นหลัง

การเลือกใช้สีในกลุ่มพดสังเค็ดผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนักนี้ จากการวิเคราะห์ ช่าง  
ผู้ออกแบบไม่ได้ใช้สีที่สัมพันธ์กับ วันเกิด ของเจ้าของพด เช่นการเลือกใช้สีแดง บนพดของเจ้าจอม  
มารดาเพียง ท่านเกิด 27 ธันวาคม พ.ศ. 2374 เป็นวันอังคาร หากเป็นการตัดช่วงปีใหม่ทีคลาดกันไป  
บวกกลับไม่เกิน 1 ปี ผู้วิจัยเห็นว่ก็ไม่สมเหตุผลที่จะเป็นสีแดง ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าช่างผู้ออกแบบ  
เลือกใช้สีจากวัสดุนั้นเพื่อความสวยงามเท่านั้น ตัวอย่างพดสังเค็ดคุณหญิงทรมสงวน อภัยรณฤทธิ์  
พ.ศ. 2469 เป็นการเขียนลายเมฆสีด้าเต็มท้องฟ้า บนวัสดุหนังสีส้ม โดยปกติความสมจริงลักษณะ  
ท้องฟ้าควรจะเป็นสีฟ้า แต่ด้วยวัสดุหนังเมื่อนำมาใช้มีพื้นโดยธรรมชาติเป็นน้ำตาลส้ม การทำเป็นสีส้ม  
จึงสมเหตุผล ผล อย่างไรก็ตามเป็นเพียงข้อสังเกตของผู้วิจัยเท่านั้น มีเพียงข้อเท็จจริงที่ว่า คุณหญิง  
ทรมสงวน อภัยรณฤทธิ์ เกิดในวันเสาร์ หากวันสิ้นชีพิตักษัยก็เป็นวันอังคาร ผู้วิจัยจึงไม่เห็นความ  
สอดคล้องในการใช้สีส้มดังกล่าว เป็นต้น

อนึ่ง พบลักษณะร่วมกันของการเลือกใช้สีในพดสังเค็ดตระกูลขุนนาค ในกลุ่มนี้  
ประกอบด้วย พดสังเค็ดสมเด็จพระเจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) พ.ศ. 2427 พดสังเค็ด  
เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) พ.ศ. 2432 พดสังเค็ดเจ้าพระยาประภากรวงศ์วรฤทธิภักดี  
(ชาย บุนนาค) พ.ศ. 2451 ใช้สีทองเป็นพื้นหลังทั้งหมด อีกหนึ่งเล่ม คือพดสังเค็ดจพระยาประภากร  
วงศ์ (พร บุนนาค) ไม่ได้ใช้สีทองดังในกลุ่มตระกูลขุนนาคที่กล่าวมา แต่มีการใช้ตราสัญลักษณ์ร่วม ดัง  
อธิบายในข้อต่อไป อย่างไรก็ตาม ในแง่ของช่างผู้ออกแบบ ของกลุ่มพดสังเค็ดผู้ดำรงตำแหน่งในราช  
สำนักนี้ ทั้ง งานที่ออกแบบโดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ  
"ช่างท่านอื่น" มีการใช้สีสลับไปมา ไม่มีลักษณะพิเศษที่จะจัดกลุ่มได้ แต่สามารถเทียบได้กับกลุ่มพด  
สังเค็ดในงานพระบรมศพและพระศพ ซึ่งผู้วิจัยอธิบายไว้ในหัวข้อสรุปรูปแบบและแนวคิดในการ  
ออกแบบพดสังเค็ด ในรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 9 เป็นต้น

#### 4.2.3 การใช้รูปภาพสัญลักษณ์ในการสื่อความหมายที่เกี่ยวข้องกับเจ้าของพด

ในกลุ่มพดสังเค็ดผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก พบการใช้สัญลักษณ์รูปภาพบนใบพด 12 เล่ม ในกรณี  
ของพดสังเค็ดบางเล่มที่ใช้พระนามาภิไธยย่อ หรืออักษรย่อนั้นก็ปรากฏการใช้สัญลักษณ์รูปภาพร่วม  
ด้วย ผู้วิจัยจำแนกกลดลวดลายได้ดังนี้

กลุ่มมงกุฎแสดงยศ ได้แก่ จุลมงกุฎ ชฎา

กลุ่มสัตว์ ได้แก่ หงส์ ไก่ นกยูง วัว ผีเสื้อ คชสีห์ นก หมู

กลุ่มบุคคล ได้แก่ วัตเทวราช

กลุ่มทั่วไป ได้แก่ ตราสื่อความหมายพระอาทิตย์ ปราสาท 9 ห้อง ตราอาร์ม ห่วง เมฆ  
วัชระ ตราอาร์ม ดอกบัว กองเพลิง

ดังที่กล่าวไว้แล้ว การใส่ลวดลายสัญลักษณ์บนพัดสังเค็ด มีความเกี่ยวเนื่องโดยตรงกับ  
เจ้าของพัด ในแง่ของช่างผู้ออกแบบ ลักษณะนี้พบได้ทั้งงานของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า  
กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และงานของ "ช่างท่านอื่น" อธิบายตัวอย่างดังต่อไปนี้

ลวดลายมงกุฏ เช่นในพัดสังเค็ดเจ้าจอมมารดาเอิบ ในพระบาทสมเด็จพระ  
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2487 ปรากฏการตกแต่งลักษณะ ตรงกลางปีกไหมนาม "เอิบ" อยู่  
ภายใต้เครื่องอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า แสดงถึงการดำรงตำแหน่งเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ 5 เป็นต้น

ลวดลายสัตว์ ในกลุ่มนี้ลวดลายสัตว์บนพัด บางเล่มบอกถึงปีเกิดเจ้าของพัด เช่น  
พัดสังเค็ดพระยาพิชัยโกษา พ.ศ. 2454 ลวดลายประกอบเป็นรูปหมู ซึ่งสัมพันธ์กับเลข "๑๒๑๓" ที่  
ระบุในพัด ตรงกับปีนักษัตรกุน และในพัดเจ้าจอมมารดาหรรณในรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2473 เป็นงาน  
ออกแบบของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ จากรับสั่งของพระองค์  
เจ้าอรุณวดี ทรงตรัสสั่งโดยเจาะจงให้เขียนถวายเป็นรูปวัว เนื่องจากเจ้าจอมมารดาหรรณเกิดในปีฉลู มี  
การกล่าวว่าในการเขียนถวายตามประสงค์จึงทรงเช่าวัวของแขกขายนมมายืนเป็นแบบอยู่หลายวัน<sup>349</sup>  
อีกลักษณะหนึ่งคือใช้ลวดลายสัตว์แทนลักษณะนิสัยของเจ้าของพัด เช่นในพัด หงส์คำเปลว พัดสังเค็ด  
ของหม่อมสุภาพ กฤดากร ณ อยุธยา ที่ใช้สัญลักษณ์หงส์แทนความสง่างาม สัมพันธ์กับนามสุภาพของ  
ท่าน และยังเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงเชื้อชาติมอญของท่าน เป็นต้น

ลวดลายบุคคล พัดสังเค็ดเจ้าจอมมารดาวัต ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า  
เจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2463 ตกแต่งด้วยการปักลายเส้นรูปพระวาทเทวราช ประทับยืนบนดอกบัว งาน  
ออกแบบนี้เป็นของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระองค์ทรง  
อธิบายว่าการออกแบบส่วนหนึ่งว่า "เทวรูปนั้น คือ รูปพระวาทเทวราช(คือพระพาย) ซึ่งต้องกับนาม  
ของท่าน, หนังสือรอบนั้นเป็นคาถาสุภาสิต เลือกลงมาจากบุปผวรรคแห่งธรรมบท ในขุททกนิาย

<sup>349</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 73.



อันมีคำ “วาท” ซึ่งต้องกับนามท่าน<sup>350</sup> โดยสรุปคือเป็นลวดลายบุคคลที่สัมพันธ์กับนามเจ้าของพัต  
นั้นเอง

ลวดลายทั่วไป ส่วนใหญ่สื่อถึงพระนาม ของผู้เสียชีวิต เช่นรูปท่วง ในพัตสังเค็ด  
เจ้าจอมมารดาห้วง พ.ศ. 2463 ในพัตสังเค็ดเจ้าจอมมารดาเปี่ยม พ.ศ. 2450 การตกแต่งเป็นรูปหม้อ  
น้ำ มีนัยยะสื่อถึงน้ำที่เต็มเปี่ยม อีกทั้งปรากฏการตกแต่งรูปนาฬิกาบอกเวลาเที่ยงตรง ในพัตสังเค็ด  
เจ้าจอมมารดาเที่ยง พ.ศ. 2456 เป็นต้น ลวดลายบางประเภทสื่อถึงบทบาทสำคัญช่วงที่มีชีวิต เช่น  
รูปแท่นเพลิงในพัตสังเค็ดหม่อมเชื้อ วัฒนวงศ์ ณ อยุธยา พ.ศ. 2482เนื่องด้วยท่านทรงได้รับ  
พระราชทานตราธงประจำกองเสือป่าเป็นรูปเทพดาบุษบาเพลิง ดังนั้นการออกแบบจึงเป็นรูปแท่น  
เพลิง เป็นต้น

จากการสำรวจ พัตสังเค็ดของตระกูลขุนนาค พบว่ามีลักษณะร่วมกันของสายตระกูล  
ขุนนาค ที่มีทั้งในพัตสังเค็ดร่วมสมัยรัชกาลที่ 5 และร่วมสมัยรัชกาลที่ 6-7 นี้ คือ สัญลักษณ์สื่อถึง  
พระอาทิตย์ ในพัตสังเค็ดสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และพัตสังเค็ด  
เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ที่แสดงเป็นรูปบุคคลมีศรีมโหฬารรอบใบหน้า และพัตรองในงานศพ  
เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ปรากฏรูปนกยูงแทนพระอาทิตย์เช่นกัน โดยลักษณะดังกล่าว  
สัมพันธ์กับ "ตราสุริยมณฑล"<sup>351</sup> เป็นตราที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่  
สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค)

ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ การทำสัญลักษณ์ประจำตระกูลเพื่อนำไปผลิตซ้ำให้เมื่อเห็นแล้ว  
เข้าใจได้ทันทีว่าเจ้าของพัตมีที่มาอย่างไร ลักษณะดังกล่าวเป็นไปในแนวทางเดียวกันกับการใช้  
สัญลักษณ์พระเกี้ยว หรือ มงกุฎ ในงานพัตสังเค็ดของพระบรมวงศานุวงศ์ กล่าวโดยเข้าใจง่ายคือเมื่อ  
ปรากฏรูปพระเกี้ยว มงกุฎ บนพัตสังเค็ดบุคคลที่มีความสำคัญใด สามารถสันนิษฐานได้ทันทีว่ามีเชื้อ  
สามัญชน และมีความเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ เช่นเดียวกับการใช้สัญลักษณ์สื่อถึงพระอาทิตย์ของ  
กลุ่มตระกูลขุนนาคเพื่อแสดงความยกระดับของตระกูล จัดเป็นตระกูลที่มีบทบาทสำคัญในราชสำนัก

<sup>350</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 118-119.

<sup>351</sup> ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทาน  
ตราสุริยมณฑลแก่ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นเครื่องหมายบังคับบัญชาสิทธิขาด  
ราชการแผ่นดิน

**4.2.4 การจัดวางองค์ประกอบบนพัด** จากการรวบรวม กลุ่มพัดสังเค็ดของผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 ที่มีหลักฐานอยู่นี้ จำนวน 25 เล่ม ตั้งแต่พัดสังเค็ดสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) พ.ศ. 2427 เป็นต้นมา พัดส่วนใหญ่มีองค์ประกอบเน้นจุดนำสายตาตรงกลางพัด หรือตกแต่งลวดลายกระจายเต็มพัดมี มีเพียง 3 เล่ม ที่ใช้จุดนำสายตาบริเวณนมพัด คือ

พัดสังเค็ด สมเด็จพระปิยมหาชาติ ศรีพัชรินมาตา เจ้าคุณจอมมาตาเปี่ยม พ.ศ. 2450

พัดสังเค็ด เจ้าจอมมารดาเที่ยง ในพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2456

พัดสังเค็ด หม่อมเชื้อวัฒนวงศ์ ณ อยุธยา พ.ศ. 2482

ในแง่ของช่างผู้ออกแบบ การออกแบบเน้นจุดนำสายตาบริเวณนมพัด ในกลุ่มพัดสังเค็ดผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนักนี้ พบทั้งในงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และงานออกแบบของ "ช่างท่านอื่น" ผู้วิจัยพบข้อสังเกตเพิ่มเติม คือ การออกแบบพัดสังเค็ด สมเด็จพระปิยมหาชาติ ศรีพัชรินมาตา เจ้าคุณจอมมาตาเปี่ยม พ.ศ. 2450 ซึ่งเป็นงานออกแบบของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มีการใช้สีและรูปแบบการจัดวางลวดลายที่คล้ายคลึงกับ พัดสังเค็ด เจ้าจอมมารดาเที่ยง ในพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2456 จึงเป็นข้อสันนิษฐานว่าการรับรูปแบบการจัดองค์ประกอบดังกล่าวเป็นแนวคิดที่ริเริ่มโดยช่างคนสำคัญ คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และจึงเป็นต้นแบบให้กับช่างท่านอื่นต่อมา

**4.2.5 การใส่ความเชื่อมโยงทางพระพุทธศาสนา** ในกลุ่มผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนักพบการใส่ข้อความธรรมมะ และคาถาภาษาบาลี จำนวน 5 เล่ม อาทิเช่น

พัดสังเค็ด เจ้าจอมมารดาหวาด ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2463

รอบขอบพัดปรากฏคาถาธรรมบทความว่า

"น ปุบฺบิย คันโธ ปฏิวาตเมติ

นจันทนํ ตครมฺลลิการรา

ลตัญญุจ คันโธ ปฏิวาตเมติ

ลัพพา ทิสสา ลัปปุริโส ปวายติ"

แปลความได้ว่า กลิ่นดอกไม้ฟุ้งทวนลมไปไม่ได้ กลิ่นจันทน์ กฤษณา หรือมะลิก็อ่ฟุ้งทวนลมไปไม่ได้ ส่วนกลิ่นของสัตว์บุรุษ หอมฟุ้งไปได้ทั่วทุกทิศ

พัดสังเค็ด เจ้าจอมมารดาเรือน ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2476  
บริเวณขอบพัดมีพระคาถาภาษามคธ แปลได้ว่า “*ผนย่อมร้รวรดเรือนที่เขามุงดี  
แล้วไม่ได้ฉันทไ ราคะย่อมร้รวรดจิตที่เขอาบรมดีแล้วไม่ได้ฉันทนั้น*”

พัดสังเค็ด คุณหญิงทราชมสงวน อภัยรณฤทธิ์ พ.ศ. 2469 รอบขอบพัดเป็นตัวอักษรไทย  
ภาษาบาลีสี่ขาว “*สพเพ สตดา มริสสนติ มรณนตฺ ทิ ชีวิติ  
ยถากมมํ คมิสสนติ ปุญฺญาปผลุปกคา*”  
แปลความได้ว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงต้องตาย เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด  
สัตว์ทั้งหลายจักไปตามกรรม เข้าถึงผลแห่งบุญและบาป

พัดสังเค็ด หม่อมใหญ่เทวกุล ณ อยุรยา พ.ศ. 2480 บริเวณกลางพัดปักบทกวีด้วยด้าย  
เงินว่า “อย่าเล่นเลื้อยเปลือง หลงไหล มีทั้งอายุทั้งกลัวความชั่วช้า รักขามัน  
ความดีที่สุกใส สักขอย่างผู้เลิศในโลกไซ้ร้ ท่านกล่าวไว้นี้คือ เทวธรรม”

พัดสังเค็ด หม่อมเจ้าอัปสรสมาน กิตติยากร พ.ศ. 2482 รอบขอบพัดเขียนพระคาถาใน  
มงคลสูตรบทที่ว่า “*ผู้สุสฺส โลกธมเมหิ. จิตตํ ยสฺส น กมฺปติ. อโสภํ วิรชํ เขมํ.  
เอตมมมงคลมุตตมํ*” หมายถึง “จิตที่ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม 1 จิตที่ไม่เศร้า  
โศก 1 จิตที่ปราศจากอริ 1 จิตที่เกษม 1 นี้เป็นมงคลอันสูงสุด”

ในแง่ของช่างผู้ออกแบบ ลักษณะการใส่ความเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนานี้ปรากฏอยู่โดย  
ตลอดในยุคการสร้างพัดสังเค็ด พบทั้งในงานออกแบบของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระ  
ยานริศรานุวัดติวงศ์ และงานออกแบบของ “ช่างท่านอื่น” เนื่องด้วยพัดสังเค็ดเป็นเรื่องของศาสนาพุทธ  
ใช้ถวายแด่พระสงฆ์ในงานศพซึ่งเป็นพิธีกรรมทางศาสนาพุทธ

#### 4.3 สรุปรูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัดสังเค็ด ในรัชกาลที่5 – รัชกาลที่9

**4.3.1 ด้านวัสดุ** บริเวณหน้าพัดเป็นส่วนที่สำคัญที่มีการใช้ผ้าเป็นวัสดุหลักในการทำ  
อนึ่ง เรื่องของการใช้ผ้า นับว่ามีบทบาทสำคัญทางสังคม เนื่องด้วยเครื่องแต่งกายในสมัยรัตนโกสินทร์  
เป็นการใช้ผ้าตามฐานะรวมถึงเป็นเครื่องแสดงบรรดาศักดิ์ก็ตามหน้าที่การงานด้วย ธรรมเนียมนี้  
ปรากฏตั้งแต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในรัชกาลที่ 1 มีการบัญญัติว่าด้วยการแต่งกาย ซึ่งเมื่อ  
สืบค้นพบว่าผ้าส่วนใหญ่ที่ใช้ในสมัยดังกล่าวคล้ายกับผ้าที่ใช้ในสมัยอยุธยา ดังในวรรณคดีเรื่อง  
ดาหลัง ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทำให้ทราบถึงการใช้ผ้าในสมัยรัตนโกสินทร์



ร้านต้นอ้อหลงที่สำเพ็ง ซึ่งเป็นศูนย์การค้าแห่งแรกของกรุงรัตนโกสินทร์<sup>355</sup> และเป็นชุมชนที่ชาวจีนเข้ามาตั้งรกราก สันนิษฐานได้ว่าที่นิยมใช้ผ้าแพรเป็นส่วนใหญ่เพราะมีแหล่งที่หาได้ง่าย มีหลายสี และสามารถปักลวดลายลงได้สวยงาม อนึ่ง การนิยมผ้าที่มาจากประเทศจีน ในย่านชาวจีนในประเทศไทยนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความคล่องตัวของเศรษฐกิจการค้าระหว่างไทย-จีนในสมัยนั้นได้อีกด้วย

ประเด็นที่น่าสนใจคือ กลุ่มพัดสังเค็ดพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ พบการใช้ผ้าเยียรบับ ในการทำพัด ได้แก่ พัดสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัญจนากร พ.ศ. 2475 และพัดสังเค็ดสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พ.ศ. 2493 ซึ่งได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นว่า ในสมัยรัชกาลที่ 5 ผ้าชนิดนี้จะใช้เวลาเข้าเฝ้าเท่านั้น โดยการใช้ผ้าเยียรบับนี้ ไม่พบว่ามีนำมาใช้ในในกลุ่มพัดสังเค็ดผู้ได้รับตำแหน่งในราชสำนัก

**4.3.2 การตัดแปดตัวอักษร** ลักษณะการออกแบบโดยใช้เทคนิคของช่างในการผูกอักษรเป็นลวดลายนั้น ปรากฏในพัดสังเค็ดเจ้าจอมมารดาตวงคำ ซึ่งผู้วิจัยจัดอยู่ในกลุ่มพัดสังเค็ดผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก มีการกล่าวว่า เป็นพัดเล่มแรกที่มีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบโดยใช้อักษรย่อพระนามของเจ้าของพัดมาดัดแปลงเป็นรูปทรงหรือสิ่งของต่างๆ และพระองค์จะทรงนิยมการออกแบบลวดลายบนพัดในลักษณะ เช่นนี้เพิ่มขึ้นในช่วงระยะเวลาต่อมา<sup>356</sup> ในประเด็นนี้ผู้วิจัยเห็นว่าการตัดแปดตัวอักษรให้เป็นลักษณะของสัญลักษณ์ตกแต่งนี้เห็นจะมีตั้งแต่พัดสังเค็ดเล่มแรกของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มาก่อนแล้ว ในรูปอักษรพระนามาภิไธย "ส" อย่างไรก็ตาม นับจากพัดเจ้าจอมมารดาตวงคำที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กล่าวว่าเล่มแรกถึงแล้วนั้น ลักษณะการออกแบบนี้ยังปรากฏในกลุ่มพัดสังเค็ดในงานพระบรมศพ และงานพระศพ อาทิเช่น พัดสังเค็ดพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดช พ.ศ. 2451 พัดสังเค็ดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2453 พัดสังเค็ดสมเด็จพระเชษฐาธิราชเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ พ.ศ. 2463 พัดสังเค็ดพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา พ.ศ. 2463 หรือพัดเครื่องโต๊ะ เรือยลมา จนถึงในรัชกาลที่ 9 ตัวอย่างเช่น พัดสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตร

<sup>355</sup> บุษผา คุมมานนท์, "สำเพ็ง ศูนย์การค้าแห่งแรกของกรุงรัตนโกสินทร์," *ศิลปวัฒนธรรม* 3, 6 (เมษายน 2525)

<sup>356</sup> สุธา สิ้นะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักปักกรอง (ตาลปัตร) ในผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 290.



สุขุมพันธุ์ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต พ.ศ. 2493 พัดสังเค็ดสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี พ.ศ. 2528

อนึ่ง แม้งานออกแบบตัดแปลงลวดลายตัวอักษรริเริ่มในพัดสังเค็ดของผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก แต่ความนิยมกลับมาอยู่ในกลุ่มพัดสังเค็ดงานพระบรมศพ และพระศพเป็นส่วนใหญ่ ไม่พบในกลุ่มพัดสังเค็ดผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนักอีกเลย นับจากพัดสังเค็ดเจ้าจอมมารดาตวงคำ อาจเป็นเพราะการมีตัวอักษรย่อในชื่อ เป็นเรื่องของผู้มีฐานันดรระดับสูง ซึ่งคนสามัญชนไม่มีการย่อชื่อของตนเอง อีกประการหนึ่งเห็นได้ชัดว่าปัจจัยในการออกแบบขึ้นอยู่กับตัวช่างเป็นสำคัญ จากการสำรวจพบว่าการออกแบบลักษณะนี้นอกจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นผู้ริเริ่มแล้ว ยังพบงานของ "ช่างท่านอื่น" ร่วมสมัยเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 9 เป็นความนิยมที่สืบต่อเนื่องมา

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือทั้งในกลุ่มพัดสังเค็ดในงานพระบรมศพ และพระศพ กับกลุ่มพัดสังเค็ดของผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก พบการใช้ตัวอักษรภาษาอังกฤษมาใช้เป็นสัญลักษณ์บนพัด ได้แก่ พัดสังเค็ด เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) พ.ศ. 2463 มีการใส่คำว่า "PHONNE" พัดสังเค็ด พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ พ.ศ. 2466 มีการใส่เลขโรมัน "IV" พัดสังเค็ด พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา พ.ศ. 2489 นมพัดทำด้วยโลหะสกัดตัวอักษรพระนาม "อ" และ "A" ไขว้กัน

ลักษณะดังกล่าวสัมพันธ์กับสภาพสังคมและอิทธิพลทางการเมืองในรัชสมัยนั้น มีคำกล่าวในพงศาวดารสยามซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์รับสั่งความว่า "ในรัชการที่ 4 นั้น ใครรู้ภาษาต่างประเทศก็ทรงโปรด"<sup>357</sup> ดังข้อความขยายความได้ว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระทัยและส่งเสริมเจ้านาย ขุนนางและข้าราชการให้ศึกษาภาษาอังกฤษ และมีการเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศอังกฤษโดยการทูต<sup>358</sup> ด้วยกิจกรรมทางการเมืองเหล่านี้ทำให้มีผลกับการรับคำภาษาอังกฤษมาใช้มากขึ้น เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงให้ความสนใจกับความเจริญในต่างประเทศ ทั้งยังส่งเสริมให้คนไทยมีโอกาสไปศึกษาต่อยังต่างประเทศด้วย ทรงโปรดให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2415 นอกจากนี้ยังมีแรงผลักดันทางการเมืองระหว่างประเทศที่ทำให้คนไทยจำเป็นต้องเรียนรู้ภาษาอังกฤษเพื่อใช้เป็นสื่อในการเจรจากับ

<sup>357</sup> ประยูร ธาดา สิริพิพันธุ์, สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม. (กรุงเทพฯ : สยาม 2516), 81.

<sup>358</sup> เรื่องเดียวกัน, 102.

มหาอำนาจตะวันตก<sup>359</sup> ประเด็นดังกล่าวเมื่อนำมาวิเคราะห์กับการนำอักษรหรือคำภาษาอังกฤษมาใช้บนพืด แสดงให้เห็นถึงความทันสมัย และการเป็นชนชั้นนำในสังคม เพราะการศึกษานั้นสมัยนั้นไม่ใช่เรื่องของคนทุกระดับในสังคม ต้องเป็นผู้มีบทบาททางสังคม เมื่อเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ 9 ไม่พบลักษณะดังกล่าวในพืดสังเค็ดทั้ง 2 กลุ่ม (กลุ่มงานพระบรมศพและพระศพ และกลุ่มผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก) แล้ว การตกแต่งย้อนกลับไปสู่แบบไทยประเพณีมากขึ้น(จะกล่าวถึงในข้อต่อไป) ไม่นิยมความทันสมัยจึงไม่มีการใส่ตัวอักษรภาษาอังกฤษเป็นต้น

**4.3.3 ด้านวิธีการทำลาย** ในสมัยแรกของการปักพืดรอง การตกแต่งในระยะนี้เป็นการปักดินเป็นพื้นโดยช่างไทยเพราะมีความชำนาญในเทคนิคดังกล่าว ส่วนการปักใหม่จะเป็นการสั่งจากประเทศจีน ดังพืดสังเค็ดสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมพระองค์เจ้าสร้อยทิพยทูลเกล้าฯ พ.ศ. 2423 ระยะต่อมาในปี พ.ศ. 2426 จึงให้ช่างไทยลองหัดปักใหม่กันเองแต่นิยมปักนูนสูงมาก ทำให้ช่างที่เขียนออกแบบร่างภาพและลวดลายรู้สึกกันทั่วไปว่าการปักนูนสูงมากไปมีส่วนให้ลดคุณค่าของงานออกแบบ ไม่งดงาม สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเห็นปัญหาด้านฝีมือของช่างไทยในการปักใหม่ จึงส่งนักเรียนไทยไปศึกษาที่ญี่ปุ่นเมื่อ พ.ศ. 2446<sup>360</sup> สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่าช่างผู้ออกแบบลวดลาย กับช่างปัก เป็นคนละกลุ่มกัน บางลวดลายช่างที่ออกแบบอย่างวิจิตร แต่มีข้อจำกัดทางด้านเทคนิคการปัก ลายที่ได้อาจไม่ตรงตามประสงค์ของช่างผู้ออกแบบลวดลาย

ดังนั้นพืดสังเค็ดที่นอกจากการปักใหม่ ปักดินแล้ว ยังพบเทคนิคการทำลวดลายในลักษณะอื่น คือ การพิมพ์ลาย เป็นการพิมพ์ลายด้วยพิมพ์หินเริ่มเป็นที่นิยมช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเมื่อความนิยมมีมากขึ้นจึงได้มีช่างญี่ปุ่นเข้ามาตั้งแท่นพิมพ์ รับพิมพ์รูปสี่ด้วยพิมพ์หินและรับพิมพ์พืดด้วยเช่นกัน<sup>361</sup> ดังนั้นจึงพบหลักฐานพืดสังเค็ดที่ใช้เทคนิคการพิมพ์ เช่น พืดสังเค็ดสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง พ.ศ. 2463 เป็นเทคนิคการปักผสมการพิมพ์ หลังจากนั้นได้มีพืดรองอีกหลายเล่มที่ใช้วิธีการพิมพ์ลายบนผ้าแทนการปัก อาทิเช่น พืดปูชนียสถาน หม่อมเจ้าปลื้มจิตร จิตรพงศ์ พ.ศ. 2463 พืดสังเค็ดพระ

<sup>359</sup> พิไลวรรณ แสงขำ, บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่าง พ.ศ.2411 - 2453. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523), ง.

<sup>360</sup> สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ “สมเด็จพระเจ้า” นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยาม. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 156.156-157.

<sup>361</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิต จิตรพงศ์, ตาลปัตร, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 42.

เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ พ.ศ. 2465 พัดสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม พ.ศ. 2463 พัดสังเค็ดสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลอดุลย์เดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ พ.ศ. 2472 เป็นต้น ประเด็นนี้เองจึงมีการบันทึกไว้ว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงวิจารณ์พัดในรูปแบบนี้ว่าเป็นลักษณะที่ "ถอยลงเอาแต่ได้"<sup>362</sup> ด้วยเห็นว่าศิลปะไทย ลายไทย เริ่มลดน้อยถอยลงไป

เกี่ยวเนื่องกับการที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีลายพระหัตถ์ถึง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ว่า "ถ้าว่าตามความเห็นของหม่อมฉันเห็นว่าถึงเวลาน่าจะเลิกทำพัดรองอย่างแต่ก่อนแล้ว ด้วยการพิธีต้องและการศพบการเมรุก็เปลี่ยนรูปไปหมดแล้ว พระได้ไปไม่มีที่ใช้สักทีหน การลงทุนทำพัดรองอย่างวิจิตร ดูคงภาษีว่า ตำนาน้ำพริกละลายแม่น้ำ"<sup>363</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเห็นด้วย พร้อมทั้งปรารภถึงการถดถอยลงของพัดรองว่า

" คิดถึงความดำเนินอันเป็นไปแก่พัดรองเห็นว่าจะจัดให้เป็นดังนี้

ชั้นที่ ๑ ใช้ผ้าอย่างดีที่มีเข้ามาแต่เมืองนอกโดยตรง เพราะเวลานั้นผ้าอย่างดีเป็นของหายาก

ชั้นที่ ๒ ปักลายบนผ้าเพื่อให้ดีขึ้น ด้วยจะใช้ผ้าอย่างดีโดยตรงนั้นหาได้ง่ายเสียแล้ว จึงต้องปักให้พิเศษขึ้นอีก

ชั้นที่ ๓ ใช้ผ้าซึ่งสั่งให้ทอเข้ามาโดยจำเพาะ เป็นการจะให้ดีกว่าที่ปักกันได้อยู่โดยมากจนเป็นกล้วยน้ำว้า

ชั้นที่ ๔ ใช้ผ้าตีพิมพ์ในเมืองเราแทนผ้าปัก นี่เป็นการทำถอยลงเอาแต่ได้

ชั้นที่ ๕ บุผ้าอะไรก็ได้ ทำแต่นมเป็นพิเศษ นี่เป็นการทำถอยลงอีก

ยุคไหนทำอย่างไรก็วิ่งตามกันฮือๆ ไปเป็นแพเช่นอย่างเสื้อผ้าผู้หญิง"<sup>364</sup>

อย่างไรก็ตาม เทคนิคการพิมพ์นี้ พบทั้งในกลุ่มพัดสังเค็ดในงานพระบรมศพและพระศพ รวมถึงกลุ่มพัดสังเค็ดผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนักด้วย

นอกจากเทคนิคการพิมพ์ที่แสดงให้เห็นถึงการนำแนวคิดแบบตะวันตกมาใช้ในการออกแบบแล้วนั้น ในส่วนของลวดลายก็เป็นตะวันตกมากขึ้น มีการใช้แสงและเงาเป็นธรรมชาติมากขึ้น

<sup>362</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 85.

<sup>363</sup> สารานุกรมสมเด็จพระพุทธศักราช 2482 "25 ตุลาคม พ.ศ. 2482 ตร"

<sup>364</sup> สารานุกรมสมเด็จพระพุทธศักราช 2482 "3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2482 น"

ซึ่งลักษณะนี้ ไม่พบในกลุ่มงานของ "ช่างท่านอื่น" ที่ร่วมสมัยเลย พบเพียงหนึ่งเล่มในงานพัตสังเค็ด พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตมงคล ซึ่งล่วงมาถึงสมัยรัชกาลที่ 9 แล้วนั่นเอง

น่าสนใจคือในสมัยพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 เป็นต้นมา ความนิยมในการออกแบบลวดลายแบบตะวันตกเริ่มไม่ปรากฏบนพัตสังเค็ด แต่ยังคงใช้เทคนิคการพิมพ์อยู่บ้าง อาทิเช่น พัทสังเค็ดพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล นอกจากนี้ พัทสังเค็ดมีการกลับไปใช้เทคนิคการปักเป็นส่วนใหญ่ ยิ่งในพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีบทบาทใกล้ชิดกับรัชกาลที่ 9 พัทสังเค็ดจะเป็นการออกแบบลวดลายตามไทยประเพณี เช่นการใส่รูปพระวิมาน พานแว่นฟ้า เป็นต้น โดยเทคนิคการปักอย่างวิจิตร เป็นการกลับไปเอาแบบอย่างการออกแบบของช่างคนสำคัญในอดีตมาใช้ ดังเช่น พัทสังเค็ดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช นายเจริญ อ้นเจริญ จิตรกรชำนาญการ สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากรได้ศึกษาผลงานของสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และดัดแปลงจากพัตสังเค็ดในงานพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาเป็นรูปแบบในรัชสมัยดังกล่าว

**4.3.4 การจัดวางองค์ประกอบบนใบพัต** จากการรวบรวมหลักฐานพัตสังเค็ดทั้งในกลุ่มงานพระบรมศพและพระศพ กับพัตสังเค็ดผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก พบว่าวิวัฒนาการการปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดวางองค์ประกอบของทั้ง 2 กลุ่มมีความสัมพันธ์กัน ในช่วงแรกของพัตสังเค็ด พ.ศ. 2423 เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2450 พัทสังเค็ดมีรูปแบบการเน้นจุดนำสายตาอยู่บริเวณกลางใบพัต หรือใช้ลวดลายกระจายเต็มใบพัตอย่างมีความสมดุล หลังจากนั้นเรื่อยลงมา การใช้จุดนำสายตาอยู่บริเวณนมพัต โดยใช้รูปสัญลักษณ์เป็นโลหะประกอบเป็นนมพัต คล้ายประติมากรรมขนาดเล็ก ต่อมาช่วงปี พ.ศ. 2472 เป็นต้นมา เริ่มมีความนิยมใส่พระนามเต็มของเจ้าของพัตบนใบพัต ซึ่งปรากฏหลักฐานพัตสังเค็ดของผู้ที่ไม่ใช่พระบรมวงศานุวงศ์บางเล่มมีการจัดวางนามเต็มเจ้าของพัตเช่นกัน และลักษณะการออกแบบนี้พบทั้งในงานพัตสังเค็ดของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และงานของ "ช่างท่านอื่น" เป็นต้น

**4.3.5 การใส่ความเชื่อมโยงทางพระพุทธศาสนา** พัททั้ง 2 กลุ่ม คือ กลุ่มพัตสังเค็ดในงานพระบรมศพ งานพระศพ และกลุ่มพัตสังเค็ด ในงานศพผู้ได้รับตำแหน่งในราชสำนัก พบการใส่ความเชื่อมโยงทางศาสนาในลักษณะหลักธรรม เนื่องมาจากพัตสังเค็ดเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ พระราชประเพณี และพุทธศาสนาโดยตรง การใส่ข้อความธรรมะลงบนใบพัตสังเค็ดเริ่มเด่นชัดในงานพัตสังเค็ดของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2453 เป็นต้นมา เมื่อนับรวมพัตสังเค็ดในกลุ่มงานศพผู้ได้รับตำแหน่งในราชสำนักแล้ว พบทั้งหมด 13 เล่ม สัดส่วนเป็นจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับพัตทั้งหมด อาจเป็นลักษณะที่ช่างไม่เป็นที่นิยม ยิ่งในช่วงหลัง

นิยมตกแต่งพัດอย่างเรียบง่าย เน้นตกแต่งเพียงบริเวณนมพัດ ทำให้ไม่มีเหตุผลใดจะใส่ประโยค หรือ บทธรรมยาวๆ ไปบนใบพัດอีกต่อไป เมื่อในสมัยรัชกาลที่ 9 เป็นต้นมา หรือนับตั้งแต่พัດสังเค็ด พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พ.ศ. 2493 งานพัດสังเค็ดในกลุ่มงานพระบรมศพ และพระศพ ไม่มีการใส่หลักธรรมที่เป็นตัวอักษรเลย มีเพียงพั�สังเค็ดสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พ.ศ. 2498 ซึ่งปรากฏคาถาพระราชทานอยู่รอบขอบพั� แต่พั�สังเค็ดเล่มดังกล่าว เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเขียนทูลเกล้าถวาย เมื่อ พ.ศ. 2465 เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 60 พรรษา แต่มิได้ทรงใช้ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2498 จึงได้มีการนำแบบพั�ดังกล่าวมาแก้ไขเพื่อใช้เป็นพั�สังเค็ดในงานพระบรมศพ<sup>365</sup> ดังนั้นข้อสังเกตดังกล่าวของผู้วิจัย จึงเป็นไปได้ในทิศทางเดียวกันกับหลักฐานที่ปรากฏ

**4.3.6 การใส่สัญลักษณ์แทนตัวช่าง** ในการศึกษารูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพั�สังเค็ดในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 นอกจากการแบ่งกลุ่มระหว่างพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ กับผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก แล้วนั้นปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกันคือช่างคนสำคัญ จากการศึกษาพบว่าสามารถแบ่งได้เป็นงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และงานของ "ช่างท่านอื่น" ที่ไม่ปรากฏชื่อ ในรัชกาลที่ 6 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงทำการซ่อนลักษณะบางประการไว้บนพั�สังเค็ด (ลักษณะนี้มีปรากฏในงานของพระองค์รวมถึงพั�รองในงานมงคลอื่นๆ) หลักฐานจากการซ่อนตัว "น" ไว้เพื่อแสดงว่าพั�เล่มนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบ ซึ่งมูลเหตุเกิดจากมีผู้เลียนแบบลวดลายบนพั�ดัดแปลงไปเป็นของตน ทำให้เป็นที่สงสัยว่าพั�เล่มนี้ทรงเขียนเองหรือไม่ จึงตัดปัญหาด้วยการใส่เครื่องหมายไว้บนพั� เข้าใจว่าเริ่มต้นบนพั�พระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา<sup>366</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์แสดงทัศนะว่า การเขียนตราพระนาม "น" ในลายพั�ไม่ได้ใส่เสมอไป มีข้อยกเว้นเช่น จะไม่ลงพระนามในพั�ที่มิได้คิดแบบผูกลายขึ้นด้วยพระองค์เอง หากเปรียบเทียบงานในลักษณะของช่างท่านอื่น ไม่พบลักษณะพิเศษที่แสดงถึงตัวช่าง

มีข้อสังเกตเพียงกลุ่มพั�ของตระกูลขุนนาค ที่มีรูปสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายถึงพระอาทิตย์อยู่ด้วย จัดเป็นสัญลักษณ์ประจำตระกูล แต่ไม่สามารถสันนิษฐานได้ว่างานของช่างเดียวกันหรือไม่ เพราะมีเพียงความหมายที่เหมือนกัน แต่ลักษณะรูปร่างนั้นแตกต่างกัน

<sup>365</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**. (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 122.

<sup>366</sup> เรื่องเดียวกัน, 71.



## บทที่ 5

### สรุปผลและข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

จากการรวบรวมข้อมูล จัดกลุ่ม และวิเคราะห์รูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัตสังเค็ดในสมัย รัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 โดยเบื้องต้นผู้วิจัยจำแนกกลุ่ม โดยแบ่งเป็น พัตสังเค็ดในงานพระบรมศพ งานพระศพ (พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์) และกลุ่มพัตสังเค็ดผู้ดำรงตำแหน่งทางราชสำนัก (ผู้ที่มีใช้เชื้อพระวงศ์) เนื่องด้วยเห็นถึงประเด็นความแตกต่างทางฐานันดร เมื่อได้ทำการเก็บรวบรวมหลักฐาน จัดกลุ่ม และวิเคราะห์แล้วนั้น ทำให้ทราบถึงปัจจัยในการเหมือนกันของพัตสังเค็ดระหว่างผู้ต่างฐานันดร ข้อสรุปสำคัญคือ ช่างผู้สร้าง ผู้วิจัยเห็นว่าการออกแบบตกแต่ง รวมถึงเทคนิคการสร้างพัตสังเค็ดสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสภาพสังคม และความนิยมแต่ละสมัย จะเรียกได้ว่าเป็นแฟชั่น (Fashion) ก็ว่าได้ โดยการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว มีช่างคนสำคัญเป็นผู้ขับเคลื่อนความเป็นพลวัตนี้

ในบทสรุปนี้ผู้วิจัยจึงใช้วิธีการกำหนดให้งานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เป็นเกณฑ์หลักในการแบ่งช่วง เพื่ออธิบายถึงปัจจัยที่เปลี่ยนไปแต่ละช่วง เนื่องจากงานพัตสังเค็ดของพระองค์มีหลักฐานบันทึกไว้อย่างชัดเจน แล้วจึงนำมาวิเคราะห์ร่วมกับงานของ "ช่างท่านอื่น"<sup>367</sup> ที่มีผลงานพัตสังเค็ดร่วมสมัยกันเรื่อยมา แล้วจึงสรุปในการออกแบบพัตสังเค็ดระหว่างกลุ่มพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และกลุ่มผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ที่ไม่ใช่เครือญาติ) อนึ่ง ผู้วิจัยอธิบายสรุปโดยการแบ่งช่วงเวลาตามปีที่มีผลงานพัตสังเค็ด คือ

ช่วงที่ 1 (พ.ศ. 2423 - พ.ศ. 2444) คือช่วงที่ยังไม่มีงานออกแบบพัตสังเค็ดของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2447 - พ.ศ. 2487) คือช่วงที่มีงานพัตสังเค็ดสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ร่วมกับช่างท่านอื่นๆ

ช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2489 - พ.ศ. 2559) คือหลังจากช่วงชีวิตสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

---

<sup>367</sup>ในวิทยานิพนธ์เรื่อง รูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัตรอง (พัตสังเค็ด) ในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 9 นิยามความหมาย "ช่างท่านอื่น" หมายถึงช่างทำพัตผู้อื่นซึ่งไม่ปรากฏชื่อในการสร้าง ที่ไม่ใช่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

### ช่วงที่ 1 พ.ศ. 2423 - พ.ศ. 2444

โดยนับจากเล่มแรก พ.ศ. 2423 พัดสังเค็ดสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ ถึง พ.ศ. 2444 พัดสังเค็ด เจ้าคุณจอมมารดาสำลี พัดสังเค็ดที่ปรากฏในช่วงแรกนี้รวบรวมได้ 11 เล่ม โดยตั้งแต่ พ.ศ. 2423 - พ.ศ. 2444 งานออกแบบมีลักษณะร่วมกันคือเน้นลวดลายกระจายเต็มพื้นที่ทั่วไปพัด หรือส่วนมากจุดนำสายตาจะอยู่กลางพัด ใช้สีดำและทองเป็นหลัก ในช่วงที่ 1 นี้ ยังไม่ปรากฏการออกแบบพัดสังเค็ดของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ แม้ว่าพระองค์ทรงเริ่มออกแบบพัดหมื่นวัน<sup>368</sup>แล้วเมื่อปี พ.ศ. 2438

ข้อสังเกตในช่วงแรกนี้พบว่าสัมพันธ์กับการวิเคราะห์เรื่องการใช้สีในพัดสังเค็ด มักใช้สีเข้มโทนสุภาพเหมาะสมกับงานอวมงคล และสีทองแสดงถึงความสูงศักดิ์กว่าสามัญชน จัดเป็นแบบแผนความนิยมในช่วงระยะแรกของพัดสังเค็ด องค์ประกอบในการจัดวางเน้นลายทั่วทั้งใบพัด ด้านลวดลายใช้สัญลักษณ์มงกุฏ พระเกี้ยว เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นการให้ความหมายเดียวกันกับการใช้พระปรมาภิไธยย่อ และพระนามาภิไธยย่อ สันนิษฐานได้ว่าช่างในยุคนี้ยังคงออกแบบตามขนบธรรมเนียมงานอวมงคล

ในช่วงแรกนี้พบงานพัดสังเค็ดสำหรับผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการที่มิใช่เชื้อพระวงศ์) 3 เล่ม ได้แก่พัดสังเค็ดเจ้าคุณจอมมารดาสำลี พ.ศ. 2444 โดยใช้สีดำเป็นพื้นหลัง ลักษณะเดียวกับพัดสังเค็ดเล่มอื่นในช่วงนี้ ในส่วนของลวดลายเป็นรูปตำหนัก 9 ห้อง สันนิษฐานว่าสัมพันธ์กับนาม<sup>369</sup> และพัดของตระกูล บุนนาค 2 เล่มซึ่งมีการใช้สีทองเป็นพื้นหลัง และมีสัญลักษณ์ประจำตระกูล สื่อถึงพระอาทิตย์สัมพันธ์กับ ตราสุริยมณฑล อีกทั้งพัดสังเค็ดของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) มีการใช้จุดนำสายตาบริเวณด้านล่างของพัด และจะเป็นลักษณะที่นิยมในช่วงที่ 2 ดังอธิบายต่อไป

สรุปในช่วงที่ 1 (พ.ศ. 2423 - พ.ศ. 2444) พัดสังเค็ดเป็นงานของ "ช่างท่านอื่น" ทั้งหมด รูปแบบสีที่ใช้สีโทนเข้มสุภาพเป็นไปตามแบบแผนงานอวมงคล ลวดลายส่วนใหญ่ที่ปรากฏเป็นลักษณะ มงกุฏ พระเกี้ยว ส่วนน้อยลงมาเป็นลวดลายที่สัมพันธ์กับนามเจ้าของพัด และสัญลักษณ์ตรา

<sup>368</sup> พัดหมื่นวัน จัดเป็นพัดรองในงานมงคลสร้างขึ้นเพื่อฉลองพระราชลัญจกรเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสวยราชสมบัติครบหมื่นวัน

<sup>369</sup> พระนางเจ้าสุชมลมารศรีได้มีพระหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ใจความว่า "ให้เรียกกันโดยสามัญว่าเจ้าคุณตำหนักเดิมเพราะเหตุว่าอยู่ตำหนักเดิมของทูนหม่อมปู่"

ประจำตระกูลของพัตสังเค็ดผู้ดำรงตำแหน่งทางราชสำนัก โดยรวมกลุ่มพัตสังเค็ดพระบรมศพ พระศพ และกลุ่มพัตสังเค็ดผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนักมีการออกแบบตกแต่งในทิศทางเดียวกัน จัดเป็นรูปแบบที่นิยมในช่วงที่ 1

## ช่วงที่ 2 พ.ศ. 2447 - พ.ศ. 2487

เป็นช่วงที่นิยมสร้างพัต พบหลักฐานพัตสังเค็ดเกือบทุกปี ปีละมากกว่าหนึ่งเล่ม นับจากพัตสังเค็ดเล่มแรกที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงออกแบบเมื่อ พ.ศ. 2447 เป็นพัตสังเค็ดของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี จนถึง พ.ศ. 2487 พัทสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุษบาบ้นบัวผัน รวมพัตสังเค็ดที่อยู่ในช่วงที่ 2 นี้ จำนวน 77 เล่ม จำแนกกลุ่มเจ้าของพัตสังเค็ดได้เป็น กลุ่มพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ 60 เล่ม และผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก จำนวน 17 เล่ม ในช่วงที่ 2 นี้เป็นช่วงเวลาเดียวกันที่ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงส่งนักเรียนไปศึกษาแขนงวิชาจำพวกการฝีมือต่างๆ ที่ประเทศญี่ปุ่น จึงปรากฏว่าตั้งแต่ พ.ศ. 2446 เป็นต้นมา การปักพัตจึงเป็นที่นิยมและเฟื่องฟูเป็นอย่างมาก<sup>370</sup> ในระยะเวลา 40 ปีนี้พบงานออกแบบของ "ช่างท่านอื่น" ร่วมสมัยกันเรื่อยมา การออกแบบพัตในช่วงนี้พบลักษณะที่แสดงความเป็นทัศนะของผู้ออกแบบมากขึ้น

เริ่มตั้งแต่การเลือกใช้สี ที่มีการใช้สีหลากหลายมากขึ้นกว่าในพัตสังเค็ดช่วงแรก พัทสังเค็ดบางเล่มเลือกใช้สีที่สัมพันธ์กับวันเกิดเจ้าของพัต ลักษณะนี้พบได้ทั้งในงานของ "ช่างท่านอื่น" และงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เช่น พัทสังเค็ดเจ้าจอมมารดาเปี่ยม พ.ศ. 2453 พัทสังเค็ดหม่อมสุภาพ กฤดากร ณ อยุธยา พ.ศ. 2461 และพัตสังเค็ดเจ้าจอมมารดาหรั่ง พ.ศ. 2473 ตัวอย่างที่ยกมาทั้ง 3 เล่ม เป็นงานออกแบบของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สำหรับเจ้าของพัตเป็นผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก (ข้าราชการบริพารที่มีเชื้อพระวงศ์)

ในลักษณะเดียวกันก็ปรากฏในงานพระมหากษัตริย์ และบรมวงศานุวงศ์หลายเล่ม ตัวอย่างเช่น พัทสังเค็ดลายเครื่องโต๊ะ ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา พ.ศ. 2463 พัทสังเค็ดสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2463 พัทสังเค็ดพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2468 และ พัทสังเค็ดสมเด็จพระราชตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังสีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พ.ศ. 2472 เป็นต้น

<sup>370</sup> หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**, (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ 2502), 101.

ดังที่กล่าวไว้แล้ว การเลือกใช้สีที่หลากหลายมากขึ้นนี้ พบในงานออกแบบของ "ช่างท่านอื่น" เช่นเดียวกัน ซึ่งผลงานระหว่างกลุ่มพัดสังเค็ดงานพระบรมศพ และพระศพ กับกลุ่มผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก โดยรวมไม่แตกต่างกัน เข้าใจได้ว่าเป็นความนิยมร่วมสมัยกัน

อนึ่ง พัดสังเค็ดของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี เป็นงานพัดสังเค็ดเล่มแรกที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงริเริ่มออกแบบลวดลายให้มีเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนา แต่เนื่องจากเป็นเล่มแรกลวดลายบนพัดยังไม่สามารถสื่อความหมายถึงผู้เกี่ยวข้องับพัดได้อย่างชัดเจน ความเกี่ยวข้องับพระพุทธรูปศาสนายังคงสื่อออกมาบนพัดสังเค็ดเล่มอื่นๆ ในรูปแบบคาถาภาษาบาลีทั้งในอักษรขอมไทยและอักษรไทย เช่น พัดสังเค็ดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พัดสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าสุจิตราภรณ์ พัดสังเค็ดเจ้าจอมมารดาوات พัดสังเค็ดเจ้าจอมมารดาเรือน เป็นต้น จากการรวบรวมข้อมูลพบว่าความนิยมนี้นอกจากในงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ยังปรากฏในกลุ่มงานของ "ช่างท่านอื่น" ด้วย เช่นในงานพัดสังเค็ดสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ พัดสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ พัดสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม เป็นต้น สรุปได้ว่าการออกแบบให้เชื่อมโยงกับพุทธศาสนาปรากฏทั้งในพัดสังเค็ดงานพระบรมศพ พระศพ และพัดสังเค็ดผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก

ลักษณะการออกแบบที่พบในช่วงที่ 2 อีกประการหนึ่ง คือ การเน้นจุดนำสายตาบริเวณ นมพัด โดยเค้าโครงการออกแบบดังกล่าวมีมาแล้วเป็นงานของ "ช่างท่านอื่น" ใน ช่วงที่ 1 ดังในพัดสังเค็ดของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) พ.ศ. 2427 และพัดสังเค็ดพระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร พ.ศ. 2444 แต่เป็นการปักลายบนใบพัด สันนิษฐานว่าเมื่อมาถึงในช่วงที่ 2 จึงพัฒนาเป็นการหล่อรูปสัญลักษณ์เป็นโลหะใช้ประกอบเป็นนมพัด คล้ายประติมากรรมขนาดเล็ก พบทั้งในงานของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เช่นพัดสังเค็ดสมเด็จพระปิยมหาราช ศรีพัชรินทรมาตา พ.ศ. 2453 และงานของ "ช่างท่านอื่น" เช่น พัดสังเค็ดเจ้าจอมมารดาเที่ยง พ.ศ. 2456 โดยทั้ง 2 เล่มที่กล่าวมา มีความคล้ายคลึงกันมาก ทั้งรูปแบบและสีที่ใช้ ในรูปแบบดังกล่าวจึงสรุปได้ว่าถึงแม้จะมีเค้าโครงการออกแบบลวดลายช่วงล่างของพัดมาจากงานของ "ช่างท่านอื่น" ก่อนแล้ว แต่การหล่อรูปโลหะนำมาเป็นสัญลักษณ์บริเวณนมพัดนั้น เป็นงานที่ริเริ่มโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และห่างเพียงไม่กี่ปี ปรากฏงานพัดสังเค็ดของ "ช่างท่านอื่น" ที่มีรูปแบบเดียวกัน สีคล้ายกัน สันนิษฐานได้ว่าอาจเป็นการได้รับแรงบันดาลใจในการออกแบบส่งผ่านกันมานั่นเอง

ข้อสังเกตร่วมกันอีกอย่างหนึ่ง คือ สังเกตในลักษณะที่ใช้นมพัดเป็นจุดเด่น ที่ออกแบบโดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ หรือของ "ช่างท่านอื่น" นั้นปรากฏเฉพาะในงานพระเมรุของเจ้านายเท่านั้น ไม่พบพัดดังกล่าวใช้ในพิธีมงคลใดๆเลย

การใช้เทคนิคการพิมพ์ภาพบนพัดสังเค็ด พบทั้งในพัดสังเค็ดงานพระบรมศพ พระศพ และพัดสังเค็ดผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก จากการรวบรวมหลักฐานพัดสังเค็ดพบว่ามี การนำเทคนิคดังกล่าวมาใช้ใน พ.ศ. 2463 บนพัดสังเค็ดของหม่อมเจ้าหญิง ปลื้มจิตร์ จิตรพงศ์ โดยสุธา ลีนะวัต กล่าวไว้ว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงนำเอาเทคนิคการพิมพ์มาใช้ในการออกแบบลวดลายพัดในสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการออกแบบตามคำกราบทูลของผู้ประสงค์ในการใช้พัดโดยรูปแบบอาศัยการเลียนแบบจิตรกรรมตะวันตกและพัฒนาไปสู่แบบของพระองค์เองเป็นต้น<sup>371</sup> พัดที่ใช้เทคนิคการพิมพ์ที่ปรากฏใน ช่วงที่ 2 ได้แก่ พัดสังเค็ดของหม่อมเจ้าหญิง ปลื้มจิตร์ จิตรพงศ์ พ.ศ. 2463 พัดสังเค็ดเจ้าจอมมารดาห่วง พ.ศ. 2463 พัดสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประสิทธิ์ประสงศ์ พ.ศ. 2466 พัดสังเค็ดเจ้าจอมมารดาเรือน พ.ศ. 2467 พัดสังเค็ดสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก พ.ศ. 2472 และ พัดสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุษบาบับบัวผัน

ในด้านของ "ช่างท่านอื่น" พบพัดสังเค็ดที่ใช้เทคนิคการพิมพ์เพียง 1 เล่ม คือ พัดสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ สันนิษฐานว่าเพราะวิธีการพิมพ์เป็นเทคนิคที่ไม่ใช่ช่างทั่วไปจะสามารถทำได้โดยง่าย ต้องเป็นเจ้านายหรือนายช่างใหญ่เท่านั้น และถึงแม้พัดสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ จะเป็นเทคนิคการพิมพ์แต่รูปแบบที่เป็นรูปพระพรหมซึ่งคล้องกับนามเจ้าของพัด ยังคงเป็นการใช้ลายเส้นไทย ไม่ได้มีความเป็นตะวันตกดังเช่นของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ซึ่งตรงข้ามกับการใช้เทคนิคเขียนสีบนใบพัด โดยนับว่าเป็นเทคนิคที่เข้ามาใน ช่วงที่ 2 และร่วมสมัยกับการใช้เทคนิคการพิมพ์ อย่างไรก็ตามพบพัดสังเค็ดที่ใช้เทคนิคการเขียนสีบนใบพัดส่วนใหญ่ในงานของ "ช่างท่านอื่น" ได้แก่ พัดสังเค็ดสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา พ.ศ. 2468 พัดสังเค็ดคุณหญิงทราชมสวณอภัยธฤณี พ.ศ. 2469 พัดสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าไขไหวดวง พ.ศ. 2472 พัดสังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัม

<sup>371</sup> สุธา ลีนะวัต, การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักปักกรอง (ดัลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 357-358.



พร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ พ.ศ. 2475 พัดสังเค็ดหม่อมเจ้าอัปษรสมาน กิตติยากร พ.ศ. 2482 พัดสังเค็ดเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี พ.ศ. 2485 รวมถึงพัดสังเค็ดสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่วาดสีน้ำมันรูปแบบที่เรียกว่า ศิลปะนามธรรม (Abstract Art) วาดโดยศิษยานุศิษย์ของพระองค์ถวายในงานพระเมรุ เป็นต้น โดยช่วงที่ 2 นี้พบพัดสังเค็ดที่ใช้เทคนิคเขียนสีโดยฝีพระหัตถ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เพียงเล่มเดียว คือ สังเค็ดสมเด็จพระราชาธิบดีลดาบรมพงศาภิมุข พ.ศ. 2472

สรุปในช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2447 - พ.ศ. 2487) มีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นช่างคนสำคัญในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลง ของพัดสังเค็ดตั้งแต่การใช้สี การเปลี่ยนองค์ประกอบการจัดวางลวดลายบนพัด การใช้เทคนิคการพิมพ์ และการเขียนสี ซึ่งพบทั้งในพัดสังเค็ดงานพระบรมศพ พระศพ และพัดสังเค็ดผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก เป็นต้น

### ช่วงที่ 3 พ.ศ. 2489 - พ.ศ. 2559

ในช่วงที่ 3 นี้ เริ่มนับตั้งแต่พัดสังเค็ดพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา พ.ศ. 2489 จนถึงพัดสังเค็ดพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2559 พัดในช่วงนี้ ยังคงนิยมใช้สีสันหลากหลายตามความนิยมแต่เดิม มีข้อสังเกตว่าหลังจากหมดงานออกแบบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ การออกแบบพัดตั้งแต่ พ.ศ. 2493 ถึง พ.ศ. 2525 นั้นเรียบง่ายมากขึ้น<sup>372</sup> มีการใส่นามเต็มของเจ้าของพัดโดยเว้นว่างบริเวณกลางพัดและตกแต่งขอบรอบพัดแทน ทั้งในพัดของผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก เช่น พัดสังเค็ดคุณหญิงอุเทนเทพโกสินทร์ พ.ศ. 2499 และพัดสังเค็ดงานพระบรมศพ เช่น สังเค็ดพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี พ.ศ. 2501 ในส่วนพัดเล่มอื่นปักเป็นพระปรมาภิไธยย่อ หรือสัญลักษณ์แทนชื่อไว้ตรงกลางพัด ส่วนรอบขอบพัดและนมพัดไม่มีการตกแต่งใดๆ

จากรูปแบบที่เรียบง่ายที่กล่าวมา ต่อมาพบว่ามี การออกแบบลวดลายที่วิจิตรและละเอียดขึ้น เป็นการตกแต่งทั่วไปพัด ดังในยุคแรกของพัดสังเค็ด ลักษณะดังกล่าวปรากฏตั้งแต่พัดสังเค็ดสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พ.ศ. 2539 พัดสังเค็ดสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พ.ศ. 2551 พัดสังเค็ดสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี พ.ศ. 2555 และพัดสังเค็ดพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิ

<sup>372</sup> ไม่รวมพัดของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พ.ศ. 2493 และพัดสังเค็ดสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พ.ศ. 2498 เนื่องจากเป็นการออกแบบไว้ก่อนแล้ว จึงนำมาใช้ในภายหลัง

พลอดุลยเดช พ.ศ. 2559 อีกทั้งมีการทำพัตอนันนิกาย ซึ่งใช้ลวดลายชุดเดียวกันกับพัตสังเค็ด<sup>373</sup> เป็นต้น น่าสนใจที่ในช่วงที่ 3 นี้ลักษณะการออกแบบเป็นการกลับไปเอาแบบอย่างการออกแบบของช่างคนสำคัญในอดีตมาใช้ มีความนิยมในงานไทยประเพณีที่เป็นแบบแผนเดิม

พัตสังเค็ดที่ผู้วิจัยนำมาศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ. 2423 - พ.ศ. 2559 จำนวน 111 เล่ม โดยแบ่งเป็น 3 ช่วงเวลาข้างต้น เห็นได้ว่ารูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัตสังเค็ดมีการเปลี่ยนแปลงไปตามลำดับ โดยสอดคล้องกับปัจจัยต่างๆ สรุปลงได้ดังนี้

ประการแรก คือ รูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัตสังเค็ดสัมพันธ์กับชีวิต และบทบาททางสังคมของเจ้าของพัตโดยตรง รวมถึงผู้เกี่ยวข้องกับเจ้าของพัต กรณีที่มีประสงค์จากบุตรให้ออกแบบลวดลายตามที่กำหนด ลวดลายดังกล่าวก็จะนำไปเพื่อสื่อถึงผู้เสียชีวิตทั้งสิ้น

ประการที่สอง คือ รูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัตสังเค็ดสัมพันธ์กับตัวช่าง เนื่องจากการรวบรวมและศึกษาพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงตามช่วงปี ที่ผู้วิจัยได้แบ่งเพื่อการวิเคราะห์แล้วนั้น พบว่าช่างคนสำคัญคือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นผู้ขับเคลื่อนพัฒนาการดังกล่าว ตัวอย่างเช่นหากมีการลดองค์ประกอบในการตกแต่งบนพัตในงานออกแบบของพระองค์ ก็จะพบการออกแบบลักษณะเดียวกันในงานของช่างท่านอื่นที่ร่วมสมัย และด้วยเหตุที่งานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มีบันทึกถึงความชำนาญในการออกแบบอย่างชัดเจน จึงสันนิษฐานได้ว่างานของพระองค์เป็นที่พบเห็นและรู้จักกันในวงกว้าง จึงเข้าใจได้ว่าเป็นแบบอย่างที่ช่างท่านอื่นนิยมทำตามกันมา จนเกิดเป็นพัฒนาการของพัตสังเค็ด เป็นต้น

ประการที่สาม รูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพัตสังเค็ดนอกจากจะสัมพันธ์กับเจ้าของพัต และเกี่ยวข้องกับช่างผู้สร้างแล้วนั้น ปัจจัยที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ เทคโนโลยีการผลิตที่

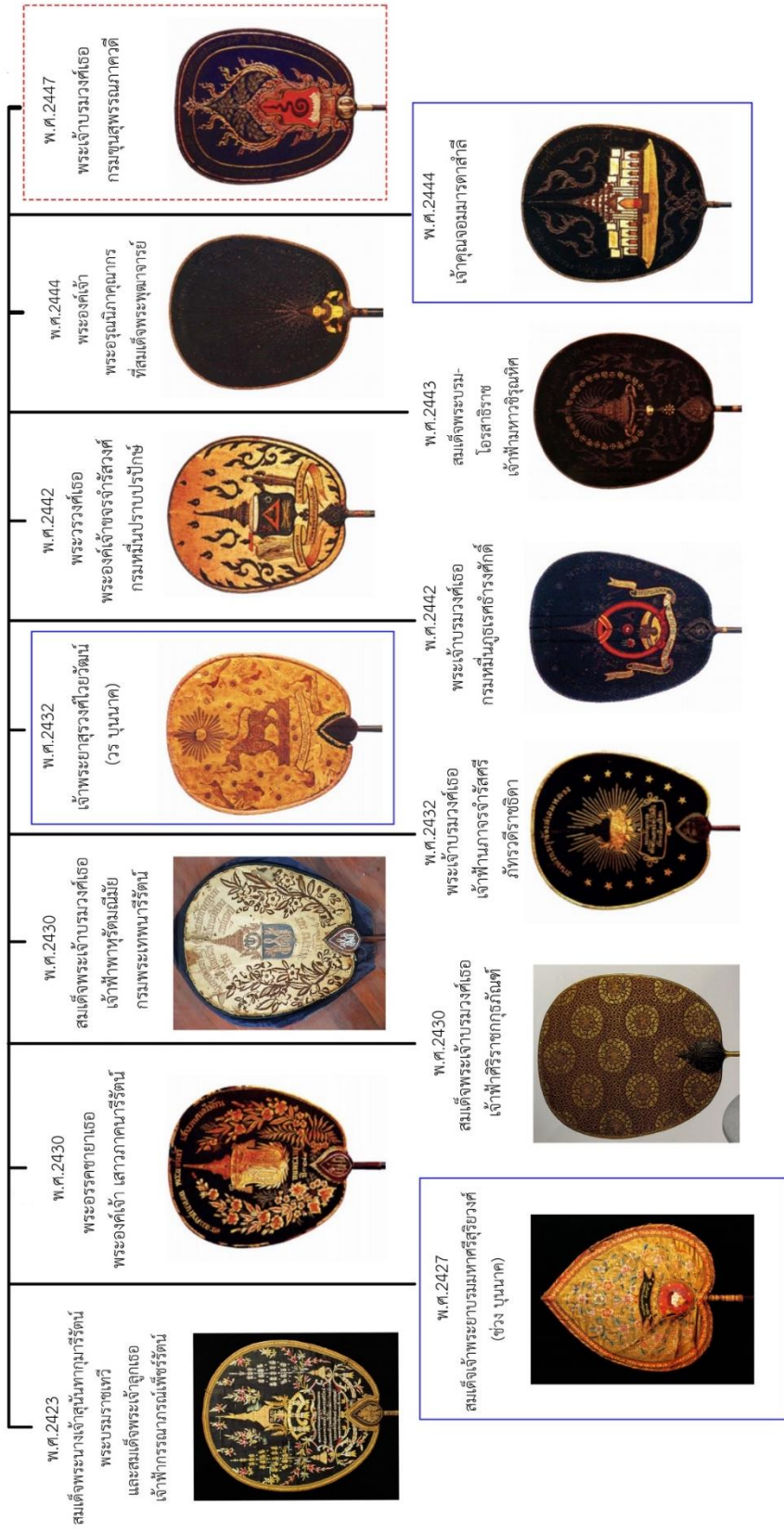
<sup>373</sup> โดยส่วนใหญ่แล้วนั้นจัดว่าตาลปัตร พัตสังเค็ด นั้นเป็นเรื่องของพุทธศาสนาเถรวาท แต่ในพุทธศาสนามหายานนั้นมิมีวิวัฒนาการของตาลปัตรที่มาเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ด้วยเช่นกัน เริ่มตั้งแต่การเข้ามามีบทบาทของพระญวนในการประกอบพิธีกรรมในพระราชวัง สมัยพระบางสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะเมื่อพระองค์ทรงผนวชได้ทรงสอบถามข้อปฏิบัติธรรมจากพระญวน และทรงคุ้นเคยกับอธิการวัดอุภัยราชบำรุง (วัดถนน) เป็นอย่างดี และทรงโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าแทน ประกอบพิธีในวังได้ ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งสมณศักดิ์สำหรับพระญวนและพระจีน อ้างถึงใน ญัฎฐภัทธ จันทวิช, **ตาลปัตรและเครื่องประกอบสมณศักดิ์**. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2529.), 37.<sup>373</sup>

เข้ามาพร้อมกับการติดต่อกับต่างประเทศ เช่น เทคโนโลยีการพิมพ์ภาพและการออกแบบที่เป็นเทคนิคทางตะวันตก มีการใช้แสงและเงามากขึ้น งานออกแบบภาพสมจริงที่มีข้อจำกัดที่งานปักไม่สามารถทำได้จึงมีปรากฏมากขึ้นในสมัยที่นิยมพิมพ์ภาพนี้เอง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พืดยุคหนึ่งมีรูปแบบที่เปลี่ยนไปเป็นงานที่มีอิทธิพลทางตะวันตกเข้ามามากขึ้นนั่นเอง

ประการที่สี่ ความนิยมในแต่ละสมัยของพืดสังเค็ดมีความแตกต่างกัน กล่าวโดยรวมจากหลักฐานรูปแบบพืดสังเค็ดพบว่าในช่วงที่ 1 คาบเกี่ยวกับยุคต้นของช่วงที่ 2 รูปแบบของพืดสังเค็ดเป็นไปตามแบบไทยประเพณี มีการตกแต่งลวดลายที่ประณีตวิจิตรโดยใช้ลวดลายไทย ลายกระหนก ดอกไม้ร่วง พวงอุษะ เป็นต้น แต่เมื่อมีความนิยมการใช้เทคนิคการพิมพ์ลายบนพืด รวมถึงทัศนะของช่างในยุคหนึ่งมักลดทอนลวดลายบนพืดให้น้อยลง ดังนั้นลวดลายแบบไทยประเพณีจึงไม่เป็นที่นิยมเช่นเดิม ต่อมาเมื่อเข้าสู่ในช่วงที่ 3 น่าสนใจที่ความนิยมในการออกแบบลวดลายกลับเป็นไปตามยุคแรกของพืดสังเค็ด คือ ใส่ลวดลายแบบไทยประเพณี และกลับมาใช้วิธีการปักเช่นเดิมสืบเนื่องมาจนถึง พ.ศ.2559 เป็นต้น












อย่างไรก็ตามพัฒนาการของพืดสังเค็ดที่ผู้วิจัยนำมาศึกษา ทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบและแนวคิดในการออกแบบพืดสังเค็ดแต่ละช่วงเวลา ทั้งในกลุ่มพืดสังเค็ดสำหรับพระบรมศพ พระศพ และพืดสังเค็ดสำหรับผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทั้งนี้เพราะนัยยะสำคัญของการถวายพืดสังเค็ด คือ เพื่อระลึกถึง และเพื่อกุศลแก่ผู้เสียชีวิต จึงเห็นการที่ช่างพยายามสร้างสรรค์ลวดลายที่สัมพันธ์กับผู้เสียชีวิต ไม่ว่าจะเป็นฐานันดร บทบาททางสังคม ลักษณะนิสัย เหล่านี้ถูกนำมาเป็นลวดลายเพื่อระลึกถึงผู้เสียชีวิตทั้งสิ้น และถึงแม้งานออกแบบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ จะมีอิทธิพลมากในหมู่ช่างที่ร่วมสมัย แต่ลักษณะที่ปรากฏในการออกแบบพืดสังเค็ดของช่างท่านอื่นในสมัยเดียวกันไม่ได้เป็นไปตามพระองค์เดียว ยังคงมีการออกแบบตามแบบแผนที่เคยปฏิบัติกันมาและทำต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

แผนผังแสดงรูปแบบพัดสังเค็ดเรียงปีพุทธศักราช












หมายเหตุ : สัญลักษณ์กรอบสีน้ำเงินหมายถึงกลุ่มพัดสังเค็ดผู้ดำรงตำแหน่งในราชสำนัก  
สัญลักษณ์กรอบสีแดงหมายถึงพัดสังเค็ดที่ออกแบบโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาปริตราวุฒดีวงศ์














<p>พ.ศ.2447 สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงมหาดชาดก และพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุนนเรศวรมหาพิทยาสภา พันพระสิมมอศราชมงคล ปีกภาพดวงเดือนด้วยไหมสีเหลืองอ่อน ดอกม่วงแก่ ใบบัวเขียวแก่ นกสีด้า</p>	<p>พ.ศ.2450 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมณฑิตราชราชหฤทัย</p> 	<p>พ.ศ.2450 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมณฑิตราชราชหฤทัย ปีกเป็นรัศมี แฉกขึ้นจากกมมพัต</p> 	<p>พ.ศ.2451 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดช และหม่อมแก่นนภานุพันธ์ ณอยุธยา</p> 	<p>พ.ศ.2453 สมเด็จพระปิยมหาชาติ ศรีพัชรินทรมาตา (เจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม)</p> 	<p>พ.ศ.2454 พระยาทิพย์โกษา</p> 	<p>พ.ศ.2456 เจ้าจอมมารดาเที่ยง</p> 
<p>พ.ศ.2449 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา พื้นต่วนน้ำเงินปักกรุปบัวบาน มีอักษรย่อ อ.ท.ก.</p>	<p>พ.ศ.2450 เจ้าจอมมารดาตวงคำ</p> 	<p>พ.ศ.2451 พระยาประภากรวงศ์ วรุฒิภักดี (ชาย บุณนาค)</p> 	<p>พ.ศ.2452 พระองค์เจ้าอุรุพงษ์ศรีสมโภช</p> 	<p>พ.ศ.2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว</p> 	<p>พ.ศ.2455 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรวงศ์สุธาดา</p> 	





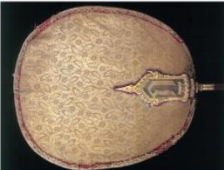





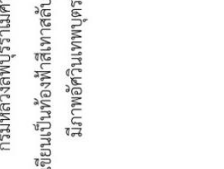
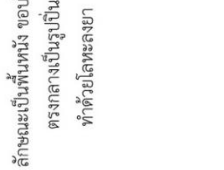




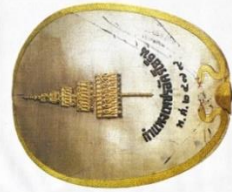
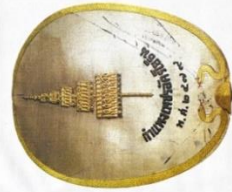

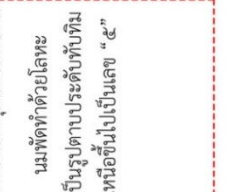





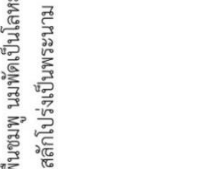

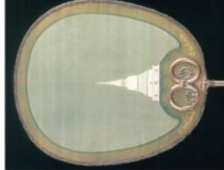
<p>พ.ศ.2457 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศพรวิมล ปักดินเป็นอักษรพระนาม</p>	<p>พ.ศ.2458 พระสังข์พันดงไธสง พระองค์เจ้าพรณราย</p> 	<p>พ.ศ.2461 หม่อมสุภาพ กฤดากร ณ ออยุธยา</p> 	<p>พ.ศ.2463 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากนกวรรณเสภา</p> 	<p>พ.ศ.2463 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุจิตราภรณ์</p> 	<p>พ.ศ.2463 พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา</p> 	<p>พ.ศ.2463 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)</p> 
<p>พ.ศ.2458 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช พื้นสีชมพูปักดินอักษร จ.จ. ไขหวีใต้พระเกี้ยว</p>	<p>พ.ศ.2461 หม่อมเล็ก ภาณุพันธุ์ ณ ออยุธยา</p> 	<p>พ.ศ.2463 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี พื้นเหลือง พื้นปักอักษรนามย่อ ป.ว.</p>	<p>พ.ศ.2463 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส พื้นแดงปักพระนาม</p>	<p>พ.ศ.2463 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง</p> 	<p>พ.ศ.2463 สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ</p> 	











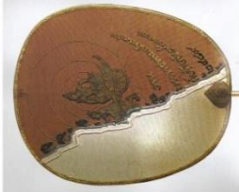





<p>พ.ศ.2466 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทววงศ์วโรปการ พื้นต้นส้มม่วง ปีกุรูปหมานมฤคจักรี และพระยานาคขดเป็นตัว "ท" อยู่ภายในตราอาร์ม ยอดมงกุฎมีรูปเทพวตชาติชัชวาล</p>	<p>พ.ศ.2466 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์</p> 	<p>พ.ศ.2467 เจ้าจอมมารดาเรือน</p> 	<p>พ.ศ.2468 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามงกุฎมัยลาภมหาราช ศิริมาภพรมวดี กรมขุนศรีสังขยาลัยสุรภักญา</p> 	<p>พ.ศ.2468 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์</p> 	<p>พ.ศ.2469 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม</p> 	<p>พ.ศ.2469 คุณหญิงพรมสงวน อภิรักษ์ฤทธิ</p> 	<p>พ.ศ.2466 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์</p> 	<p>พ.ศ.2466 กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ พื้นดำ รูปสมอได้รัศมี และลายกระหนกนาค</p> 	<p>พ.ศ.2468 สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าอุภัยวงศ์เดชาบุ กรมหลวงนครราชสีมา</p> 	<p>พ.ศ.2468 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช</p> 	<p>พ.ศ.2468 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว</p> 	<p>พ.ศ.2469 พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวรลักษณาวดี ปักดินทองบนแพรชกาว เป็นพระนามได้กรอบหน้า</p>
---	--	---	--	---	--	---	--	--	---	--	---	---









<p>พ.ศ.2471 สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าสุทนต์มณีนทรี พระอัครราชเทวี</p> 	<p>พ.ศ.2472 สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก</p> 	<p>พ.ศ.2472-3 พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชเดิวิรัตดา</p> 	<p>พ.ศ.2474 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ</p> 	<p>พ.ศ.2475 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัญญาฉัตรวิไลยพรรณ ปิยอักษรพระนามย่อ ส.ว. บนพื้นแพรสีน้ำเงิน</p> 	<p>พ.ศ.2475 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณราชโกศล ปิยอักษรพระนามย่อ ส.ว. บนพื้นแพรสีน้ำเงิน</p> 	<p>พ.ศ.2476 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณราชโกศล ปิยอักษรพระนามย่อ ส.ว. บนพื้นแพรสีน้ำเงิน</p> 
<p>พ.ศ.2472 สมเด็จพระราชปิตุจฉาสมเด็จฯ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยามานูเสวี</p> 	<p>พ.ศ.2472 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงดวง ทิพย์</p> 	<p>พ.ศ.2473 เจ้าจอมมารดาทรุณ</p> 	<p>พ.ศ.2475 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ เขียนเป็นทองฟ้าสีเทาสลับขาว มีภาพตัวนันทเพตุร</p> 	<p>พ.ศ.2475 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุฑาธารัตนราชกุมารี ลักษณะเป็นพื้นทอง ขอบโลหะ ตรงกลางเป็นรูปเป็น ทำด้วยโลหะลงยา</p> 	<p>พ.ศ.2475 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทิพยาลังการ อักษรพระนามย่อ</p> 	

<p>พ.ศ.2477 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอภัยนันทร์ปชยา</p> 	<p>พ.ศ.2479 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากนิษฐาธิราชเจ้า วิลhelมประภาสวดี กรมขุนอุทัยพงษ์เขตต์ดิยนากรี อักษระยอนนาม น.น.</p> 	<p>พ.ศ.2479 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน</p> 	<p>พ.ศ.2481 สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณวิมล</p> 	<p>พ.ศ.2481 เจ้าจอมมารดาทับทิม พัตหนานางหมื่นแพรศรีทับทิม นมพัตทำด้วยโลหะ เป็นรูปดาบประดับทับทิม เหมือนขึ้นไปเป็นเลข "๕"</p> 	<p>พ.ศ.2482 หม่อมเชื้อ วัฒนวงศ์</p> 	<p>พ.ศ.2485 เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (หม่อมราชวงศ์ป๋ม มาลากุล)</p> 	<p>พ.ศ.2478 พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์</p> 	<p>พ.ศ.2479 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยอนิชาติ กรมหมื่นพนาชาติกรมเทป</p> 	<p>พ.ศ.2480 หม่อมใหญ่ เทวกุล ณ อยู่ธยา</p> 	<p>พ.ศ.2481 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิศมัยพิลลิตย พันชพูน นมพัตเป็นโลหะ สลักไปรงเป็นพระนาม</p> 	<p>พ.ศ.2482 หม่อมเจ้าอภัยรสมาน กิตติยากร</p> 	<p>พ.ศ.2484 สมเด็จพระราชปิตุจฉาเจ้า เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร</p> 
---	--	--	--	--	---	---	--	--	---	--	---	---



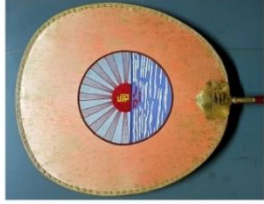
<p>พ.ศ.2486 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ</p> 	<p>พ.ศ.2487 เจ้าจอมเอิบ ในรัชกาลที่ 5</p> 	<p>พ.ศ.2491 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร</p> 	<p>พ.ศ.2493 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมหลวงนครสวรรค์ราชินี</p> 	<p>พ.ศ.2495 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร์ ปิฎกตราประจำพระองค์ ด้วยหินสีเหลือง เป็นรูปพระขรรค์</p> 	<p>พ.ศ.2498 สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า</p> 	<p>พ.ศ.2500 พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตมงคล</p> 
<p>พ.ศ.2487 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน</p> 	<p>พ.ศ.2489 พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา</p> 	<p>พ.ศ.2493 พระบาทสมเด็จพระ พระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล</p> 	<p>พ.ศ.2493 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์</p> 	<p>พ.ศ.2496 พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านักขัตรมงคล กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ</p> 	<p>พ.ศ.2499 คุณหญิงอุเทนเทพโกสินทร์ (เยื่อน บูรณศิริ)</p> 	

<p>พ.ศ.2500 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยมนา</p> 	<p>พ.ศ.2502 พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลมงกุฎพงษ์บริพัตร กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิ์กตัญญู</p> 	<p>พ.ศ.2525 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงวชิราวุธราชกุมารี</p> 	<p>พ.ศ.2538 หม่อมราชวงศ์ศีกฤทัย ปราโมช</p> 	<p>พ.ศ.2551 สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์</p> 	<p>พ.ศ.2559 พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลธิเบศรทรมานชิเบศร จักรีนเอนนันทวร สยามมิ่งมิตรภราดร บรมนาถบพิตร</p> 
--	---	--	---	---	--

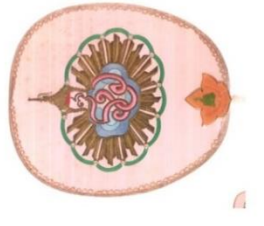
พ.ศ.2501  
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ  
กรมหลวงทิพย์รัตนกิริฎากุลินี



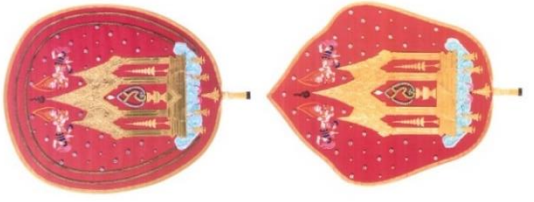
พ.ศ.2522  
พระวรวงศ์เธอ  
พระองค์เจ้ารำไพประภา



พ.ศ.2528  
สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี  
พระบรมราชินี



พ.ศ.2539  
สมเด็จพระศรีนครินทราบรา  
บรมราชชนนี



พ.ศ. 2555  
สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ  
เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี



## รายการอ้างอิง

### ภาษาไทย

- "การพระเมรุท้องสนามหลวง พระราชทานเพลิงพระศพ จอมพลสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 46, ตอน ๑ (16 มิถุนายน 2472).
- "การพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เสด็จพระราชสมภพ, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 27, ตอนพิเศษ 0๑ (16 พฤศจิกายน 2453).
- "ข่าวพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรุณพงษ์รัชสมโภชมีมงคลการเสด็จขึ้นตำหนัก, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 24, ตอน 52 (29 มีนาคม 2450).
- "ข่าวพิราไลย, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 17, (27 มกราคม 2443).
- "ข่าวสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 27, ตอน 0๑ (30 ตุลาคม 2453).
- "ข่าวสิ้นชีพิตักษัย, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 33, (7 มกราคม 2460).
- "ข่าวสิ้นพระชนม์, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 35, ตอน ๑ (3 พฤศจิกายน พ.ศ.2461).
- "ข่าวสิ้นพระชนม์ จอมพล พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เสนาบดี กระทรวงกลาโหม, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 30, ตอน ๑, (8 กุมภาพันธ์ 2456).
- "ข่าวสิ้นพระชนม์ พระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าจุฑารัตนราชกุมารี, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 47, ตอน ๑ (8 มิถุนายน 2473).
- "ข่าวสิ้นพระชนม์ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 36, ตอน 37 (14 ธันวาคม 2462).
- "ข่าวสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 38, ตอน ๑ (7 สิงหาคม 2464).
- "ข่าวสิ้นพระชนม์", **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 42, ตอน 0๑ (26 เมษายน 2468).
- "ข่าวสิ้นพระชนม์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 4, ตอน 10 (11 มิถุนายน 1887).
- "คำประกาศตั้งเจ้าฟ้ากรมขุน พระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนชัชวาลย์กัลยา และพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 4, ตอน 37 (30 ธันวาคม พ.ศ. 2430).
- "ประกาศ เลื่อน แลตั้งกรม แลตั้งเจ้าพระยา, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 23, ตอน 0๑ (11 พฤศจิกายน 2454).

- "ประกาศกรมราชเลขาการ เรื่อง พระราชทานนามสกุล สำหรับสืบเชื้อพระวงศ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 32, ตอน ง (18 เมษายน 2458).
- "ประวัติ พระเจ้าวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าศิริวงษ์วัฒนเดช นายร้อยตรี กรมทหารบก, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 25, ตอนที่ 17 (26 กรกฎาคม 2451).
- "ประวัติแม่ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 12, ตอนที่ 7 (19 พฤษภาคม 1895).
- "พระบรมราชโองการ ประกาศ เลื่อนกรม ตั้งกรม ตั้งพระองค์เจ้า และตั้งเจ้าพระยา, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 30, ตอน ก (11 พฤศจิกายน 2456).
- "พระบรมราชโองการ ประกาศการสถาปนา พระเจ้าน้องยาเธอ พระวรวงษ์เธอ เปนต่างกรม แลสถาปนา หม่อมเจ้าเป็นพระองค์เจ้า แลเลื่อนตำแหน่งยศข้าราชการผู้ใหญ่, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 13, ตอน 1 (5 เมษายน 2438).
- "พระบรมราชโองการ ประกาศในการพระราชทานสุพรรณบัตร และหิรัญบัตร, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 13, ตอน 34 (22 พฤศจิกายน ร.ศ. 115).
- "พระบรมราชโองการ ประกาศในการสถาปนาพระเกียรติยศ พระเจ้าราชวรวงษ์เธอพระองค์เจ้าบุตรีในพระเจ้าบรมมหารัชมัยิกาเธอ ขึ้นเป็น พระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสถรรฐสุดา, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 13, ตอน 23 (6 กันยายน 1896).
- "พระบรมราชโองการ ประกาศสถาปนา เรื่อง สถาปนาพระนามพระอัฐิ พระอัยยิกา, " **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 40, ตอน 0ก (1 เมษายน 2466).
- "พระราชทานเพลิงพระศพและศพที่พระเมรุวัดราชาธิวาส พุทธศักราช 2457, " **ราชกิจจานุเบกษา**, เล่ม 31, ตอน 0ง (21 มิถุนายน 2457).
- กรมศาสนา, **พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 14 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 1 ทีฆนิกายสีลขันธวรรค**, พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ พุทธศักราช 2500. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมศาสนา, 2500).
- , **พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 54 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 41 ขุททกนิกายอปทานภาค 3**, พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ พุทธศักราช 2500. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมศาสนา, 2500).
- กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุนครราชสีมา 11 กันยายน พ.ศ. 2497** พิมพ์สนองคุณ เจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น ณ ราชสีมา) และ เจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอินท์ ณ ราชสีมา), (พระนคร: กรมศิลปากร, 2497).
- , **จดหมายเหตุนครราชสีมา 11 กันยายน พ.ศ. 2497**, พิมพ์สนองคุณ เจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น ณ ราชสีมา) และ เจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอินท์ ณ ราชสีมา), (กรุงเทพฯ: หอสมุด



มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ม.ป.ป.).

——, **ประวัติวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม**, (กรุงเทพฯ: ศิลปากรรม, 2531).

——, **ราชสกุลวงศ์**, (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2554).

——, **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม 3 ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม กรุงรัตนโกสินทร์**, (กรุงเทพฯ: 2525).

คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล, **ขุมนุมพระนิพนธ์และบทความเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ พระบิดาแห่งการแพทย์แผนปัจจุบันของไทย**: หนังสือฉบับอิเล็กทรอนิกส์).

จินตนา กระบวนแสง, **เครื่องประกอบสมณศักดิ์**, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521).

——, **พัตรองที่ระลึกงานพระราชพิธีสำคัญในรัชกาลปัจจุบัน**, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, 2533).

จิรวัดน์ อุตตมะกุล, **นายแพทย์ พระภรรยาเจ้า และสมเด็จพระเจ้าฟ้าในรัชกาลที่ 5**, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: ลายคำ, 2552).

จิรวัดน์ อุตตมะกุล, **พระภรรยาเจ้า และสมเด็จพระเจ้าฟ้า ในรัชกาลที่ 5**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548).

จุลลดา ภักดีภูมิรินทร์. "สถาปนาค่านำพระนาม." **สกุลไทย**, 2544.

**เจ้าพระยาประภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) พ.ศ. 2792 - 2463**, เข้าถึงเมื่อ 5 มีนาคม พ.ศ. 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.bunnag.in.th/prarajpannuang009.html>

**เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค)**, เข้าถึงเมื่อ 12 มิถุนายน, เข้าถึงได้จาก <http://www.bunnag.in.th/>

เฉลิมชัย สุวรรณวัฒนา, "สีในวัฒนธรรมคติความเชื่อของไทย." (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการออกแบบนิเทศศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553).

ชินวรสิริวัฒน์, **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง, 2402-2480, คัมภีร์อภิธานัปทิตพิภา หรือ พจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541).

ณัฐภัทร จันทวิช, **ตาลปัตรพัตยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ**, (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2538), 127.

——, **ผ้าและการแต่งกายในสมัยโบราณจากจิตรกรรมฝาผนังบนพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า)**, (กรุงเทพฯ: สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2545).

ณัฐพล ทองนาค, "พระพุทธรูปทรงถือตาลปัตรในประเทศไทย: ที่มาและความหมาย." (การค้นคว้าอิสระ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557).

ดารณี ศรีหทัย, **สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2554).



ไทยรัฐฉบับพิมพ์, 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2560 ออกแบบพัตรอง ใช้สำหรับ ร.9, เข้าถึงเมื่อ 5 มีนาคม, เข้าถึงได้จาก <https://www.thairath.co.th/news/local/bangkok/1019245>

চার্যকর্তী আয়ুত্‌মনে, **ราชสกุลจักรีวงศ์และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (ภาคต้น)**, (นครหลวงฯ: บรรณกิจ, 2544).

————, **ราชสกุลวงศ์และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช**, (นครหลวงฯ: บรรณกิจ, 2544).

**น้อมรำลึก 11 กุมภาพันธ์ วันคล้ายวันสิ้นพระชนม์ "พระองค์เจ้านักขัตตรมงคล" พระบิดาในสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ 9**, เข้าถึงเมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ.2563, เข้าถึงได้จาก <https://www.tnews.co.th>

**บทความพระบิดาแห่งธนาคารไทย**, เข้าถึงเมื่อ 9 เมษายน พ.ศ. 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.thaibankmuseum.or.th/museum204.php>

บุญเดือน ศรียรพจน์ และคนอื่นๆ, **ตาลปัตร: ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์**, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546).

บุญรับ พิณจขนาดดี, **ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จันทราวิชัย, 2525).

บุบผา คุ้มมานนท์, "สำเพ็ง ศูนย์การค้าแห่งแรกของกรุงรัตนโกสินทร์." **ศิลปวัฒนธรรม** 3, 6 (เมษายน) (2525).

ประไพพรรณ จารุทวี, "พระราชประเพณี ฉลองสิริราชสมบัติ." **โคมทัศน์** 17, 1 (ม.ค.-มิ.ย. 2539).

ประยุทธ์ สิทธิพันธ์, **สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม**, (กรุงเทพฯ: สยาม 2516).

ปิยนาด บุณนาค, **บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล "บุณนาค"**, (กรุงเทพฯ: ดวงกลม, 2520).

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), "ตาลปัตรพดยศ: ศาสนวัตถุที่น่าอัศจรรย์," **วารสารราชบัณฑิตยสถาน** 22, 4 (กรกฎาคม-กันยายน 2540).

พระธรรมรัตนดิลก (อาคม อุตตโร), **สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์**, เข้าถึงเมื่อ 5 มีนาคม, เข้าถึงได้จาก <http://www.watbuppha.org>

**พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 14**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย).

**พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว [ราม. วชิราวุธ], ประวัติต้นรัชกาลที่ 6**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2545).

**พระพุทธโฆษาจารย์, คู่มือ ประโยค ป.ธ.3 อรรถกถาธรรมบท ภาค 7**, แปลโดย อรรถ. (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558).

**พระมหานรินทร์ ฐิตสัโร, คู่มือสมณศักดิ์ พดยศ ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรม, 2550).

พระยาทิพย์โกษา (โต โชติกเสถียร), เข้าถึงเมื่อ 28 มีนาคม, เข้าถึงได้จาก <https://www.sator4u.com/paper/49>

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำไพประภา, เข้าถึงเมื่อ 5 กุมภาพันธ์, เข้าถึงได้จาก [https://th.wikipedia.org/wiki/พระวรวงศ์เธอ\\_พระองค์เจ้ารำไพประภา](https://th.wikipedia.org/wiki/พระวรวงศ์เธอ_พระองค์เจ้ารำไพประภา)

พัชรินทร์ สิริสุนทร, **นวัตกรรมทางสังคมและการเรียนรู้ของแรงงานข้ามชาติมอญในประเทศไทย**.

พิไลวรรณ แสงขำ, "บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่าง พ.ศ. 2411 - 2453." (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523).

ไพโรจน์ รัตนพล และคนอื่นๆ, **พัชรองงานพระราชพิธี : ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช**, (กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2556).

มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ วัฒนวิโนทฎีกา (ปฐมภาค), "อธิบายอรรถกถาสมันตปาสาทิกา." ใน **จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสฉลองครบรอบ 200 ปี กรุงรัตนโกสินทร์**, 30. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ, 2525.

**ราชกิจจานุเบกษา**, เล่ม 5, ตอนที่ 33 (23 ธันวาคม 2431).

ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542**, (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546).

———, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554**, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556).

———, **พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2530).

ลีโอนเวนส์ แอนนา แฮร์เรียด, **อ่านสยามตามแอนนา**, แปลโดย สุภัตรา ภูมิประภาส และสุภิดา แก้วสุขสมบัติ. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2562).

วิมลย์ พงศ์พินิตานนท์ และพลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฑฒ์ เกษมศรี, **เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉะบับมีพระรูป, ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในการพระราชพิธีสถาปนาพระอิสริยยศศักดิ์ และบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระชนมายุ 6 รอบ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา 6 พ.ศ. 2538**. (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2538).

วิบูลย์ ลีสุวรรณ, **ศิลปะน่ารู้ในสองศตวรรษ**, (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, 2549).

ศรัณย์ ทองปาน, 20 เมษายน "ชื่อจริงชื่อเล่น(๑๐)." **สารคดี**, เข้าถึงได้จาก <https://www.sarakadee.com/2018/09/12/farang-name/>

คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, **ลูกท่านหลานเธอ ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในราชสำนัก**, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2555).

ศุภวัฑฒ์ เกษมศรี พลตรี หม่อมราชวงศ์ และรัชณี ทรัพย์วิจิตร, **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระ**

**ราชวงศ์จักรี**, (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2549).

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 3 ธันวาคม พ.ศ. 2563 **พระราชพงศาวดาร**

**กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5 ตอนที่ 5**, เข้าถึงได้จาก <https://vajirayana.org>

———, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2553).

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่ม 1**, (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2404).

สมเด็จพระบรมราชาธิบดี เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ, **จดหมายเหตุรายวันของสมเด็จพระบรมราชาธิบดี เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ**, (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2550).

สมบัติ พลายน้อย, **พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดาแห่งราชสำนักสยาม**, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: ฐานบุ๊คส์, 2554).

สมภพ ภิรมย์, **พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2539).

สมมอมรพันธุ์, **เรื่องตั้งพระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1**, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545).

สยามรัฐออนไลน์, 10 สิงหาคม พ.ศ. 2560 **ทำพิธีรองยามที่ระลึกพระจีนออกพระเมรุ**, เข้าถึงเมื่อ 5 มีนาคม, เข้าถึงได้จาก <https://siamrath.co.th/n/21119>

สันติ เล็กสุขุม, **ความสัมพันธ์จีน-ไทย โยงใยในลายประดับ**, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2550), 69.

สุชีรา ผ่องใส, "การศึกษาวิเคราะห์ตาลปัตรสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร", (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2550).

สุชา ลินะวัต, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในพิธีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์." (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533).

สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, **สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ” นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยาม**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549).

สุวัฒน์ แสนชาติ, **จิตรกรรมไทย พุทธศิลป์**, (กรุงเทพฯ: เทนเดอร์ ทัช, 2545).

หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, **ตาลปัตร**, (พระนคร: โรงพิมพ์จันทร์, 2502).

**หม่อมเจ้าอัปสรสมาน กิตติยากร**, เข้าถึงเมื่อ 3 สิงหาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <https://th.wikipedia.org/wik>

หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช, เข้าถึงเมื่อ 5 กุมภาพันธ์, เข้าถึงได้จาก [https://th.wikipedia.org/wiki/หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์\\_ปราโมช](https://th.wikipedia.org/wiki/หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์_ปราโมช)

หม่อมราชวงศ์มาลินี จักรพันธุ์, **ต้นกำเนิดที่เกิดเหตุ...เจ้าชายดาราทอง**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546).

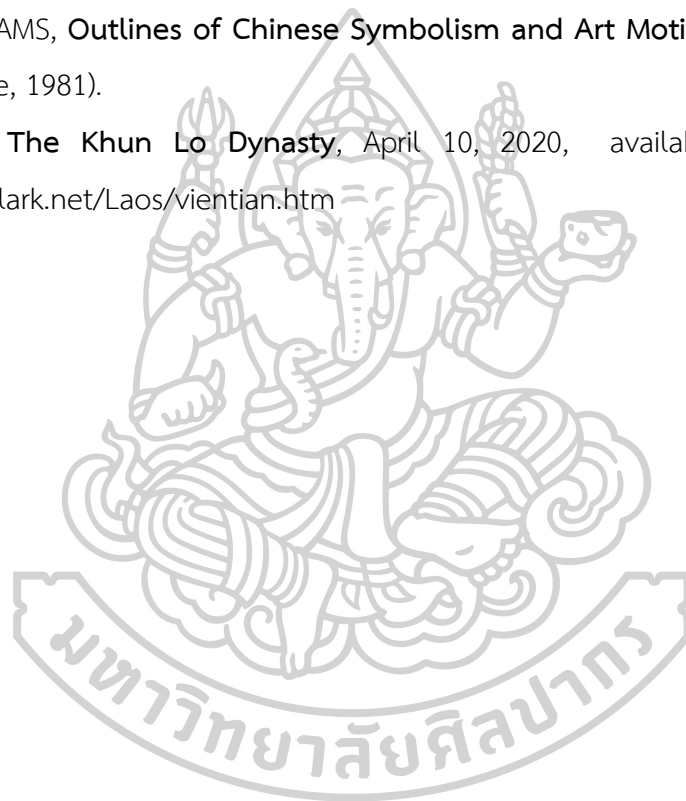
หม่อมหลวงศรีฟ้า มหาวรรณ. "วังหน้า สมัยรัชกาลที่ 1." **สกุลไทย**, 2545.

อนุমানราชธน (ยง เสถียรโกเศศ), **เรื่องสังเค็ด**, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2504).

### ภาษาอังกฤษ

C.A.S. WILLIAMS, **Outlines of Chinese Symbolism and Art Motives**, 5<sup>th</sup> ed (Japan: C.E. Tuttle, 1981).

VIENTIANE The Khun Lo Dynasty, April 10, 2020, available from <http://www.royalark.net/Laos/vientian.htm>



## ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	รัชนีพร บุญสลัป
วัน เดือน ปี เกิด	13 กรกฎาคม 2537
สถานที่เกิด	กรุงเทพฯ
วุฒิการศึกษา	ศิลปศาสตรบัณฑิต ศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยบูรพา
ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขที่ 1 ซอยเอกชัย47 ถนนเอกชัย เขต/แขวง บางบอน กทม. 10150

